

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра теорії та історії держави і права

ГРУБІНКО АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

навчально-методичні матеріали
для студентів напряму підготовки 6.030401
"Правознавство"

Тернопіль, 2012

УДК 340.12

ББК 67.3

Г 90

Навчально-методичне видання

Автор-упорядник:

кандидат історичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права ТНЕУ
Грубінко Андрій Васильович

Рекомендовано до друку
науково-методичною радою юридичного факультету ТНЕУ
Протокол № 6 від 27.03.2012 р.

Рецензенти: доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України,
завідуючий кафедрою конституційного права та порівняльного
правознавства ДВЗН “Ужгородський національний університет”
Бисага Ю.М.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Юридичного факультету Національного авіаційного університету
Тернавська В.М.

Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн (навчально-методичні
матеріали для студентів напряму підготовки 6.030401 “Правознавство”) /
Грубінко А.В. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 111 с.

Навчально-методичні матеріали рекомендовані для підготовки студентів денної і
заочної форм навчання напряму підготовки “Правознавство” юридичного факультету
Тернопільського національного економічного університету, а також студентів-
перекваліфікантів, є розширеним варіантом програми дисципліни і включають такі
елементи: робочу програму дисципліни; розгорнутий виклад основних питань
лекційного курсу; питання для обговорення, методичні завдання та літературу для
підготовки до семінарських занять; тестові завдання; методичні вказівки і тематику
самостійної роботи студентів (СРС); тематику та методичні поради для виконання
Комплексного практичного індивідуального завдання (КПЗ); методичні поради для
виконання комплексної контрольної роботи (ККР); питання для підготовки до
екзамену; термінологічний словник.

Матеріали підготовлені у відповідності з вимогами кредитно-модульної системи
організації навчального процесу (КМСОНП) на основі компетентнісного підходу та
забезпечені авторським навчальним посібником.

ISBN 980-464-18-0

© ТНЕУ, 2012

© Грубінко Андрій Васильович, 2012

ПАМ'ЯТКА ЧИТАЧЕВІ

Шановний Студенте !

Ви вступаєте на шлях здобуття почесної, відповідальної і надзвичайно важливої професії юриста – творця та охоронця Справедливості, Моралі, Законності, Демократії – фундаментальних цінностей сучасної людини, суспільства і держави. Формування юриста-професіонала, а отже – культурного та високоосвіченого інтелектуала, патріота своєї землі-Батьківщини-України, особистості з активною громадянською позицією, – неможливе без ознайомлення з кращими надбаннями світового суспільно-історичного досвіду розбудови державності і права у різних регіонах світу в конкретні історичні періоди від найдавніших часів до сучасності. Саме тому уже на 1-му курсі Ви починаєте вивчати навчальну дисципліну “Історія держави і права зарубіжних країн”, успішне опанування якої надасть Вам можливість сформуванню цілісного уявлення про витоки, походження, особливості формування та зрештою сучасний стан провідних зразків державності і правових систем країн світу, визначити належність Української держави і права до кращих загальнокультурних та політико-правових надбань людської цивілізації.

Сподіваюся, що пропоновані методичні матеріали, забезпечені авторським посібником із розгорнутим викладом лекцій, допоможуть Вам уже з перших занять швидко та ефективно адаптуватися до навчальної системи вищої школи, стати на шлях цілеспрямованого професійного формування. В добру путь !

З повагою і надією на плідну співпрацю.

Автор

ЗМІСТ

ПАМ'ЯТКА ЧИТАЧЕВІ.....	3
ЗМІСТ	4
ПЕРЕДМОВА.....	5
ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	7
СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ	11
МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ТА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТА	13
ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	15
СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ (тематичний план)	16
Для денної форми навчання	16
Для заочної форми навчання	18
Для студентів ФДПМП	19
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	20
Лекційний курс	20
Методичні вимоги до підготовки семінарських занять	29
Тематика і завдання до семінарських занять	31
РЕКОМЕНДОВАНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ	76
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	77
РОБОЧИЙ ЗОШИТ КПЗ	82
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ	95
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	98

ПЕРЕДМОВА

Одним з основних завдань сучасної освітньої політики є забезпечення якості освіти, адекватної темпам розвитку суспільства. Якісна освіта як складова суспільно-економічної діяльності лежить в основі розвитку будь-якої країни, а в період постіндустріального інформаційного суспільства стала базовою умовою конкурентоспроможності держав, їх національної безпеки, впливу на глобальні економічні і соціально-політичні процеси. Якість вищої освіти покладена в основу побудови як загальноєвропейського освітнього простору, так і систем освіти в країнах-учасниках Болонського процесу.

Актуальність проблеми забезпечення якості освіти в Україні ще на початковому етапі реалізації на теренах вітчизняної освіти принципів Болонського процесу визначена як така, що є "... національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави"¹.

Мета освіти сьогодні – створення такої її системи (за структурою, організацією та змістом), яка на основі національних надбань світового значення та усталених європейських традицій забезпечить формування фахівців, здатних здійснювати професійну діяльність на демократичних гуманістичних засадах в системі суспільної праці для забезпечення розвитку інформаційно-технологічного суспільства, бути конкурентоспроможними на світовому ринку праці, реалізовувати соціальну політику як пріоритетну функцію держави, що спрямовується на розвиток і самореалізацію особистості, задоволення її освітніх та духовно-культурних потреб².

На сучасному етапі розвитку суспільства величезною є роль правової освіти. Це найважливіша компонента особистісного та соціального спрямування освіти. Як і в освіті загалом, у викладанні дисциплін правничого циклу відбувається еволюція, суть якої полягає у зміні парадигми формування змісту освіти – перехід від знаннево-орієнтованого підходу до діяльнісного особистісно-орієнтованого.

Поряд із змістом відзначимо технологію внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості освітнього процесу як такого, тобто питання: "Що є мірилом якості освіти?". В традиційному, домінуючому сьогодні у вітчизняній системі освіти вимірі її кінцевим результатом є знання, набір умінь та навичок. Проте досвід реформ у

---

¹ Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні / Указ Президента України № 1013/2005 від 4 липня 2005 року.

² Вища освіта України і Болонський процес. Навчальна програма / Степко М.Ф., Болюбаш Я.Я., Шинкарук В.Д., Грубінко В.В., Бабин І.І.. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К.: Вид-во «Дельта», 2007. – 24 с.

європейському освітньому просторі такий результат розглядає як недостатній, бо він не характеризує завершеності освіти.

Кінцевим результатом освіти є здатність якісно здійснювати систему функцій в процесі особистісно- та суспільноорієнтованої діяльності. Готовність і спроможність фахівця до такої діяльності визначається системою компетенцій випускника навчального закладу, що включає не тільки традиційно визначувані у стандартах освіти знання, уміння та навички, але і формування ціннісно-мотиваційних ставлень, проектування на їх основі особистісно- та суспільнозначимої діяльності. Наголос в цьому випадку робиться на універсальності підготовки випускника та його адаптованості до ринку праці через особистісну орієнтованість навчального процесу, мотиваційно-діяльнісну активність суб'єкта навчання, інформатизацію та використання сучасних освітніх технологій.

В інноваційному суспільстві, на відміну від індустріально-технологічного, чільне місце у визначенні суспільних процесів належить людині, яка є ґрунтовно підготовлена не тільки як фахівець у певній галузі, а й здатна на основі використання власного освітньо-наукового потенціалу шляхом рефлексії сформувати мотиваційно-ціннісну модель діяльності та спрямувати її на задоволення як власних потреб, так і на досягнення суспільно значимого результату. Тому в освіті відбувається переорієнтація оцінки результатів освітньої діяльності (навчання) з понять “підготовленість”, “освіченість”, “загальна культура”, “вихованість” на поняття “**компетенція**” і “**компетентність**” випускника (фахівця). Відповідно фіксується компетентнісний підхід в освіті³. Компетенції (компетентності) визначають як: здатність виконувати якусь роботу якісно і ефективно; відповідність претендента вимогам, що висуваються при зайнятті посади; здатність виконувати виробничі функції в особливих умовах.

Радою Європи прийнято визначення **ключових компетенцій**, якими “повинні володіти молоді європейці”, включно серед них спеціальні і професійні компетенції в межах навчальної дисципліни. Результатами вважаються набори компетенцій, що включають знання, глибину усвідомлення і навички особи, яка навчається. Останні визначаються для програми в цілому та кожного її блоку (модуля).

Діяльнісний принцип організації правової освіти якраз дозволяє через спостереження та аналіз, порівняльно-історичний та формально-юридичний прийоми, моделювання правових явищ і процесів у правотворенні та правозастосуванні виробляти необхідні компетенції у фахівця. Враховуючи задекларовані позиції,

---

³ Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника // Юридичний журнал. – 2009. - № 11. – С. 123-127.

автором на основі компетентнісного підходу розроблено програму навчальної дисципліни “Історія держави і права зарубіжних країн”.

ХАРАКТЕРИСТИКА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Фундаментальне значення у підготовці сучасного фахівця-правника має система знань історико-правового спрямування, складові якої забезпечують наукове підґрунтя, методологічну базу та фаховий інструментарій для вивчення галузевих і міжгалузевих напрямів юриспруденції та підготовки фахівця-правника. Вітчизняні дослідники слушно зазначають, що “...галузеві та інші юридичні науки вивчають окремі сфери, сторони держави і права ..., не можуть дати цілісного і повного уявлення про державно-правову організацію суспільства”⁴. Саме суспільно-історична практика породжує об’єкт пізнання, висуває його на перший план для подальшого теоретичного осмислення, зокрема, проблеми джерел права, діалектики правової діяльності та правових відносин як форми і результату цього різновиду соціальної діяльності.

Дослідження процесів генезису, становлення, розквіту і занепаду держави і права в певних цивілізаціях сприяє формуванню загальної і професійної культури майбутнього правника. Воно насамперед дозволяє зрозуміти, що існування певних державно-правових інститутів історично обумовлене, залежить від рівня розвитку суспільства та правової культури населення конкретного регіону. Виходячи із зазначеного, відзначимо місце історико-правової підготовки в структурі змісту правової освіти (див. схему 1).

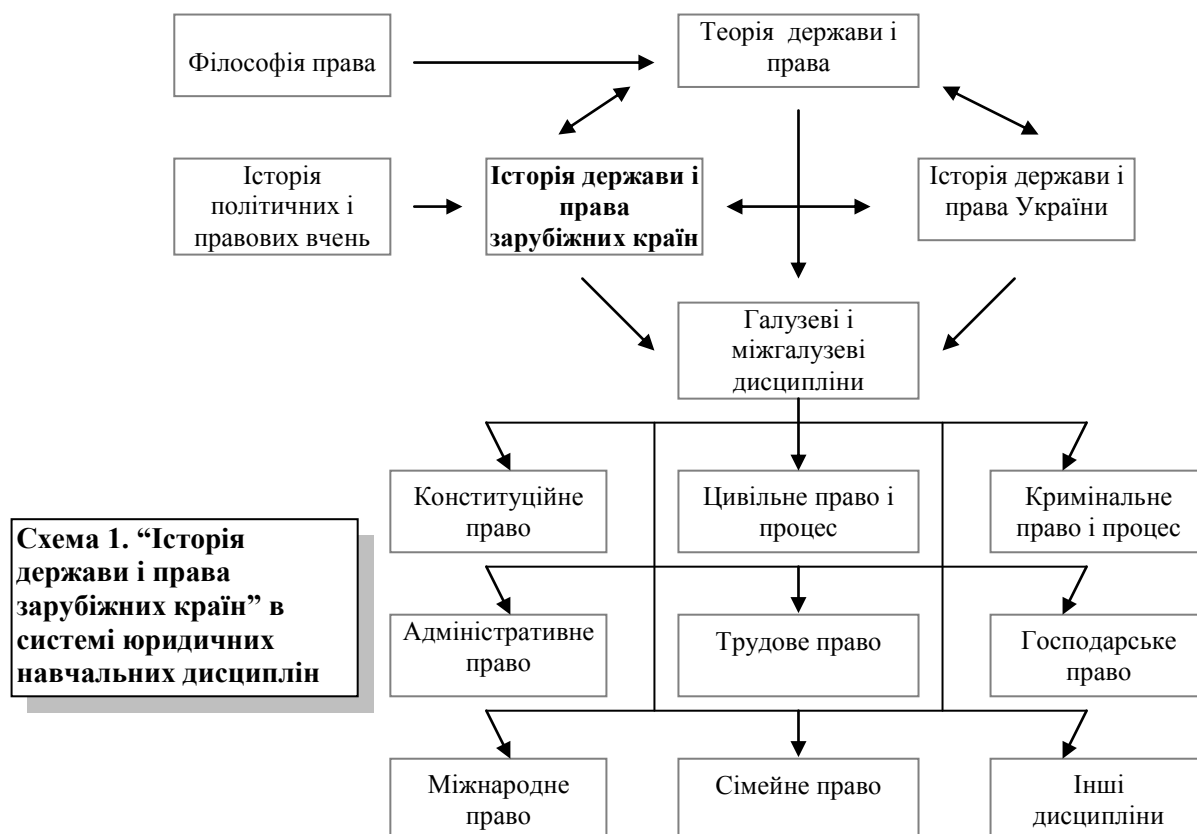
Зі змісту рисунка випливає, що навчальний процес не є засвоєнням окремих правових предметів і дисциплін, а є цілісною системою професійної підготовки на основі широкого використання інтегрованого підходу, синергетичних зв’язків тощо.

“Історія держави і права зарубіжних країн” є самостійною наукою і навчальною дисципліною історико-теоретичного циклу, обов’язковою в системі юридичних наук та юридичної освіти, в межах якої досліджується процес становлення і розвитку держави і права країн світу у різні періоди історії. Її особливістю є творче поєднання сфери дослідження, методологічних підходів та завдань двох самостійних сфер наукового знання – історії та юриспруденції, а широта розгляду проблем пов’язана із специфічним географічно-просторовим, хронологічним, змістовим (історичним і теоретико-юридичним) наповненням, що ставить її на чільне місце серед фундаментальних

---

⁴ Пархоменко Н.М., Легуша С.М. До визначення змісту окремих методів теорії держави і права // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Випуск 13. Зовнішня політика і дипломатія: історичний та сучасний виміри / За заг. ред. Б.І. Гуменюка, В.Г. Ціватого. – К., 2007. – 240 с.

правових навчальних дисциплін у системі підготовки кваліфікованого сучасного юриста.

На відміну від загальної історії історико-правові науки не досліджують суспільство в цілому. Вони вивчають історичні процеси розвитку складної системи державних і юридичних установ. Історія держави і права зарубіжних країн оперує безліччю фактів конкретних подій політичного життя, діяльності держав, урядів, партій, суспільних верств та інших соціальних інститутів. Однак вона не є простим набором знань про минуле держави і права. Конкретно-історичні закономірності розвитку держави і права мають свою специфіку у порівнянні із закономірностями розвитку суспільства, бо держава і право займають в ньому особливе становище, володіють відносною самостійністю.

Історія держави і права вивчає політичні та правові інститути від найдавніших часів до сьогодення, а тому органічно поєднується з діючим правом. Історію держави і права цікавлять конкретні політичні і правові явища, але насамперед вона досліджує фактичний матеріал для встановлення міжгалузевих закономірностей, показу загальних поступальних тенденцій розвитку держави і права.

Предметом історії держави і права зарубіжних країн є вивчення загальних та специфічних процесів і закономірностей виникнення, розвитку та занепаду різних типів держав і права у конкретних історичних умовах в хронологічному розрізі від

найдавніших часів до сьогодення.

Мета навчальної дисципліни – пізнання закономірностей еволюції держави і права країн світу, досвіду практичного застосування державно-правових інструментів та юридичних технологій, сформованих у минулому та історично обумовлених об'єктивними суспільними процесами, їх використання в сучасних державно-правових системах.

Мета, завдання, кінцеві результати вивчення, теоретичне і практично-прикладне значення навчальної дисципліни визначаються через систему компетенцій.

Система компетенцій з навчальної дисципліни “Історія держави і права зарубіжних країн”

Культурні, соціальні, політичні

1. **Аналізувати** та оцінювати найважливіші досягнення національної, європейської та світової правової науки і практики, орієнтуватися у цінностях та переконаннях сучасного суспільства щодо юридичних питань і проблем.
2. **Співвідносити** розуміння історичного становлення і сучасного стану правових явищ і процесів щодо політичних, економічних та суспільних процесів у різних країнах світу.
3. **Застосовувати** засоби і технології аналізу, порівняння та використання правових знань.
4. **Володіти** загальною і спеціальною термінологією рідною та широковживаними іноземними мовами, застосовувати навички мовлення та норми відповідної мовної культури, інтерактивно використовувати загальну і спеціальну інформацію історико-правового характеру.
5. **Знаходити**, описувати та порівнювати прояви правової поведінки людини і суспільства у різні історичні часи в різних соціокультурних системах.
6. **Оцінювати** діяльність історичних осіб, політичних, релігійних і громадських об'єднань, суспільних верств з точки зору забезпечення правової взаємодії.
7. **Визначати** та характеризувати різні системи правових цінностей в їх історичному розвитку, їх вплив на розвиток суспільства і життя людей.
8. **Опановувати** моделі правової культури (правової етики) та поведінки, стратегії конструктивної правотворчої та правозастосовчої діяльності в умовах соціально-економічних, політичних, етнокультурних та інших відмінностей між народами, різноманітності світу і людської цивілізації в її історичному розвитку.
9. **Застосовувати навички** правової культури, популяризувати та прищеплювати їх у професійній і громадській діяльності.
10. **Застосовувати методи** правового виховання, орієнтовані на систему індивідуальних, національних, загальнолюдських цінностей для розробки і реалізації стратегій та моделей поведінки й кар'єри.

Загальнонаукові

1. **Визначати суттєві ознаки і тенденції** розвитку найважливіших державно-правових явищ та процесів, що лежать в основі правотворення і правозастосування.
2. **Порівнювати і співвідносити розуміння** соціально-економічних, політичних, етнокультурних та релігійних явищ і процесів щодо правотворення й правозастосування у різні історичні періоди.

- 3. Порівнювати особливості розвитку** державно-правових явищ і процесів різної сутності та рівня складності, встановлювати відмінності (специфічність) між ними та комплексну взаємодію у формуванні цивілізаційних правових систем в історичному аспекті.
- 4. Визначати основні елементи, характеризувати і порівнювати моделі** державно-правових систем співвідносно з динамікою соціально-економічних, політичних, соціо- та етнокультурних процесів в їх історичному розвитку з метою удосконалення правотворення і правозастосування як невід'ємних передумов розвитку суспільства, забезпечення інтересів особи, соціальних груп і суспільних структур.

Предметні, трудові, підприємницькі

- 1. Причинна (детермінаційна)** – передбачає **уміння виокремлювати чинники, значимі для виникнення, розвитку та регуляції стану** тих чи інших історико-правових явищ, процесів і державно-правових систем.
- 2. Хронологічна (динамічна)** – передбачає **уміння встановлювати та розуміти хронологічні межі існування державно-правових станів**, виокремлювати їх ключові етапи і характеризувати стан, динаміку і наслідки.
- 3. Просторова** – передбачає **уміння структурувати** державно-правовий простір за особливостями організації, властивостей і функцій та орієнтуватися в ньому.
- 4. Логічна** – **уміння аналізувати, пояснювати** державні і правові факти, визначати основні тенденції, зв'язки та взаємовплив соціально-економічних, політичних, соціо- та етнокультурних, релігійних тощо явищ і процесів в історичній динаміці державно-правового простору, на сучасній стадії його розвитку та прогнозувати (моделювати) його динаміку у майбутньому.
- 5. Інформаційна** – передбачає **уміння отримувати** різними способами, включно шляхом дослідження, та працювати з джерелами загальнонаукової, історичної і правової інформації для того, щоб характеризувати та порівнювати динаміку державно-правових явищ і процесів на різних етапах їх генезису.
- 6. Порівняльно-аналітична** – передбачає **уміння аналізувати конкретно-функціональні характеристики і стан** державно-правових явищ, процесів і систем та порівнювати їх кількісні і якісні характеристики на різних етапах формування і розвитку.
- 7. Систематизуюча** – передбачає **уміння розрізняти властивості елементів** державно-правових систем у їх взаємозв'язку, встановлювати ієрархічні взаємодії, структурно-функціональні співвідношення компонентів на всіх рівнях соціально-економічної, політичної і правової організації.
- 8. Моделююча** – передбачає **уміння моделювати структуру** державно-правових систем на всіх етапах їх розвитку, визначати напрями та швидкість розвитку процесів, що відбуваються в них, наслідки видозмінення (включно порушення) їх структурно-функціональної стійкості.
- 9. Аксіологічна** – **формулювати версії й оцінки динаміки** державно-правових систем та еволюції державо- і правотворчого процесів загалом, характеризувати та порівнювати вплив соціально-економічних, політичних і соціокультурних чинників, властивих тому чи іншому періоду розвитку цивілізації в певний історичний час, на перебіг правотворення і правозастосування в цілому.
- 10. Практично-діяльнісна** – **застосовувати сучасні методи** (способи, засоби) ретроспективного аналізу державно-правових систем, стану їх розвитку, стійкості та відповідності потребам особи і суспільства загалом, прогнозувати стандартні та ймовірнісні наслідки їх змін на всіх етапах їх формування і функціонування, виробляти рекомендації з прогнозування та регулювання політико-правового

розвитку у напрямку забезпечення ефективності правотворення і правозастосування в інтересах особи та суспільства в цілому.

- 11. Мовленнєва (репрезентаційна) – формулювати усні та письмові повідомлення** щодо виникнення, тлумачення та розвитку термінологічного апарату історико-правових знань на конкретних етапах їх формування, представляти результати навчання та навчально-дослідницької діяльності науковою мовою, тобто чітко, стисло, зрозуміло, доступно та результативно для успішного навчання професійної і громадської аудиторії.
- 12. Формуюча – визначати вплив** історико-правових знань на становлення наукового світогляду та загальну правову культуру особистості і суспільства.

Професійні компетенції

1. Розуміти причини та механізми виникнення, формування і розвитку, умов забезпечення стійкості державно-правових систем в різних соціально-економічних, політичних, соціо- та етнокультурних середовищах.
2. Застосовувати адекватні методи дослідження, створювати моделі процесів правотворення і правозастосування у певних державно-правових системах в їх історичному розвитку.
3. Уміти створювати програму вивчення та реалізовувати її щодо функціональної структури й динаміки історико-правових процесів, прогнозування їх розвитку.
4. Розуміти суть правотворення і правозастосування в конкретних державно-правових умовах співвідносно до характеру історичного процесу.
5. Уміти застосовувати критерії оцінки відповідності державно-правових систем характеру соціально-економічного, політичного, соціо- та етнокультурного, релігійного стану суспільства на певному історичному етапі розвитку цивілізації.
6. Самостійно робити висновки щодо ефективності, можливості практичного використання (історичної перспективності) державно-правових систем в цілому або окремих елементів їх структурно-функціональної організації в сучасному державо- і правотворенні.
7. Розуміти системність та різноваріантність державно-правових структур, багатовекторність їх розвитку і суджень про них, приймати та аналізувати пропозиції щодо їх вдосконалення.
8. Мати професійні незалежні знання та судження про цивілізаційні, загальнодержавні, регіональні проблеми правотворення та правозастосування з урахуванням соціально-економічної, політичної, соціо- та етнокультурної і релігійної специфіки.
9. Застосовувати співвідносно до потреб державо- і правотворчої практики загальноцивілізаційний та національний історико-правовий досвід, критично аналізувати його та пропонувати соціальнозначимі зміни до нього.
10. Вміти здійснювати професійну, дослідницьку та просвітницьку діяльність в сфері історико-правових знань.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Навчальний матеріал з дисципліни побудований за регіонально-цивілізаційним (розгляд основних тенденцій розвитку держави і права країн за регіональною і цивілізаційною належністю), історико-хронологічним (виклад матеріалу у хронологічній послідовності), проблемно-правовим та порівняльно-правовим підходами. Два останні передбачають зосередження уваги на вузлових проблемних питаннях і явищах розвитку державно-політичних, державно-правових та

господарсько-правових систем. Наведено найбільш яскраві приклади (типи) державно-правових систем ключових регіонів світу, що історично визначали і нині визначають основні тенденції розвитку держави і права у світі або мали безпосередній вплив на формування державності і права України в різні періоди її історії (Росія, країни Центрально-Східної Європи тощо).

Основні форми роботи під час опанування дисципліни: лекції (у тому числі з використанням мульти-медійного проектора та інших ТЗН); семінарські заняття; самостійна робота студентів; індивідуальна робота під керівництвом викладача (виконання Комплексного практичного індивідуального завдання (для ДФН), підготовка рефератів і наукових публікацій, участь у конференціях та олімпіадах, робота в студентському науковому гуртку)⁵.

Завдання лекцій:

- сприяти оволодінню студентами основними поняттями, категоріями та методологічними підходами науки і навчальної дисципліни;
- ознайомити студентів з конкретними державними інститутами та системами права;
- сформуванню системи знань та уявлень про генезис державно-правового досвіду країн і народів світу, його історичну детермінованість, наступність і практичний зв'язок із сучасними державно-правовими трансформаціями у світі та в Україні.

Завдання семінарських занять:

- розвинути навички роботи студентів з першоджерелами з історії держави і права зарубіжних країн;
- аналізувати навчальну і наукову літературу з проблеми, формувати у них досвід самостійного осмислення головних питань.

Використовувані форми семінарських занять: доповідна система і творчі дискусії, співбесіда, “круглі столи”, рольові ігри тощо. На семінарських заняттях передбачено використання новітніх матеріалів з офіційних державних видань, засобів масової інформації, розв'язування правових задач, використання комп'ютерних технологій. Для систематизації та закріплення знань студентів використовується метод складання і заповнення логічних схем для кожної з тем.

---

⁵ Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах. Затверджено наказом Міністра освіти України від 2 червня 1993 р. № 161.

Невід’ємною складовою засвоєння навчального матеріалу є **самостійна робота студента (СРС) та індивідуальна робота студента (ІРС)** – основні засоби оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від аудиторних занять.

МЕТОДИ КОНТРОЛЮ ТА ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТА

В процесі вивчення дисципліни “Історія держави і права зарубіжних країн” використовуються такі **методи оцінювання** навчальної роботи студента:

- поточне тестування та опитування (письмові контрольні роботи, колоквиуми, бесіди-дискусії тощо);
- підсумкове тестування по кожному заліковому модулю;
- виконання ректорської контрольної роботи;
- оцінювання виконання КПЗ;
- підсумковий письмовий екзамен.

Підсумковий бал за 100 – бальною шкалою з дисципліни “Історія держави і права зарубіжних країн” визначається як середньозважена величина, в залежності питомої ваги кожної складової залікового кредиту.

Заліковий модуль 1	Заліковий модуль 2	Заліковий модуль 3 (ректорська контрольна робота)	Заліковий модуль 4 (оцінка за КПЗ+середня усна оцінка)	Заліковий модуль 5 (екзамен)	Разом
5 %	5 %	25 %	25 %	40 %	100
Тиждень (7)	Тиждень (13)	Тиждень (16)	Тиждень (18)		

Розрахунок загальної оцінки з дисципліни:

$$Q = (75*0,05+80*0,05+70*0,25+75*0,25+80*0,4) = 76 \text{ балів}$$

Шкала оцінювання:

За шкалою університету	За національною шкалою	За шкалою ECTS
90-100	Відмінно	A (відмінно)
85-89	Добре	B (дуже добре)
75-84		C (добре)
65-74	Задовільно	D (задовільно)
60-64		E (достатньо)
35-59	Незадовільно	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
1-34		F (незадовільно з обов’язковим повторним курсом)

Негативна оцінка (менше 60 балів) або її відсутність внаслідок пропусків занять з одного та більше залікових модулів має наслідком недопуск студента до складання екзамену.

Ліквідація академічної заборгованості студента (негативних оцінок та пропусків) відбувається шляхом її відпрацювання у позааудиторний навчальний час у формі додаткових індивідуальних занять, виконання письмових рефератів з теми та інших завдань під керівництвом викладача і є обов'язковою.

Права студента:

- вчасно і повною мірою отримати ґрунтовну наукову інформацію, поради та рекомендації від викладача щодо засвоєння навчального матеріалу і виконання передбачених робочою програмою дисципліни завдань;
- вчасно захистити самостійно виконані завдання й отримати об'єктивну, адекватну рівню власних знань і навчальних здобутків оцінку
- брати участь у позааудиторних формах організації навчального процесу (індивідуальні консультації викладача, участь в роботі студентського наукового гуртка, участь в конференціях тощо).

Обов'язки студента:

- відвідувати передбачені розкладом заняття з дисципліни;
- сумлінно виконувати вказівки та рекомендації викладача щодо успішного засвоєння навчального матеріалу;
- належно і вчасно виконувати передбачені завдання;
- звертатися до викладача за порадами та роз'ясненнями щодо засвоєння змісту матеріалу і виконання практичних завдань, ліквідації академічної заборгованості.

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Дисципліна “Історія держави і права зарубіжних країн”	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо- кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів ECTS – 4	0304 “Право”	Цикл фундаментальних і професійно орієнтованих дисциплін
Кількість залікових модулів – 5	6.030401 “Правознавство”	Рік підготовки: <i>Денна – 1</i> <i>Заочна – 1</i> Семестр: <i>Денна – 1</i> <i>Заочна – 2</i>
Кількість змістових модулів – 3	Освітньо- кваліфікаційний рівень – бакалавр	Лекції: <i>Денна – 36 год.</i> <i>Заочна – 10 год.</i> Практичні заняття: <i>Денна – 36 год.</i> <i>Заочна – 4 год.</i>
Загальна кількість годин – 144		Самостійна робота: <i>Денна – 68 год.</i> <i>Заочна – 130 год.</i> Індивідуальна робота (КПІЗ) – 4 год.
Тижневих годин: 8 години, з них аудиторних 4 годин.		Вид підсумкового контролю – екзамен

СТРУКТУРА ЗАЛІКОВОГО КРЕДИТУ ДИСЦИПЛІНИ (тематичний план)

Для студентів денної форми навчання

Тематика занять	Кількість годин			
	Лекції	Семінари	Самостійна робота	Індивідуальна робота

**Змістовий модуль 1. Держава і право Стародавнього часу і Середньовіччя
Теми 1 – 7.**

Тема 1. Вступна лекція. Предмет, завдання, методологія науки і навчальної дисципліни.	2	–	6	–
Тема 2. Держава і право країн Стародавнього Сходу. Семінарське заняття 1. Основні риси державно-правового розвитку країн Стародавнього сходу.	2	2	6	–
Тема 3. Держава і право Стародавньої Греції. Семінарське заняття 2. Розвиток державності у Стародавній Греції. Джерела та основні риси давньогрецького права.	2	2	6	–
Тема 4. Держава і право Стародавнього Риму. Семінарське заняття 3-4. Періоди розвитку, джерела та основні інститути римського права.	4	4	6	1
Тема 5. Середньовічна держава і право країн Європи. Ранньофеодальний період. Семінарське заняття 5. Держава франків.	2	2	6	1
Тема 6. Середньовічна держава і право країн Західної Європи на етапі розвиненого феодалізму. Семінарське заняття 6. Держава і право країн західної Європи на етапі розвиненого феодалізму.	2	2	2	–
Тема 7. Середньовічна держава і право Візантії, південних і західних слов'ян. Семінарське заняття 7. Держава і право Візантії.	2	2	4	–

**Змістовий модуль 2. Історія держави і права Нового часу
Теми 8–13.**

Тема 8. Феодална держава і право Росії. Семінарське заняття 8. Право феодалної держави в Росії.	2	2	4	–
Тема 9. Держава і право країн Середньовічного Сходу. Семінарське заняття 9. Особливості розвитку держави і права в країнах Середньовічного Сходу.	2	2	2	–
Тема 10. Держава і право Англії у XVII – XIX ст. Семінарське заняття 10. Право Англії революційного періоду.	2	2	4	1
Тема 11. Держава і право США у XVIII – XIX ст. Семінарське заняття 11. Конституційно-правовий розвиток США на етапі формування держави.	2	2	4	–
Тема 12. Держава і право Франції у XVIII – XIX ст. Семінарське заняття 12-13. Французьке право кінця XVIII – XIX ст.	2	4	4	–
Тема 13. Держава і право Німеччини у XIX ст. Семінарське заняття 14. Політико-правовий розвиток Німеччини на етапі формування єдиної держави.	2	2	4	–

**Змістовий модуль 3. Держава і право Новітнього часу
Теми 14-16.**

Тема 14. Держава і право Росії (друга половина XIX – початок XXI ст.). Семінарське заняття 15. Державно-правовий розвиток Росії у XX ст.	2	2	2	–
Тема 15. Розвиток держави і права в країнах Західної Європи, США і Японії у XX – на поч. XXI ст. Семінарське заняття 16-17. Особливості розвитку права у країнах Західної Європи, США і Японії у XX ст.	4	4	4	–
Тема 16. Новітній державно-правовий розвиток країн Центрально – Східної Європи. Семінарське заняття 18. Держава і право країн Центрально – Східної Європи у XX ст.	2	2	4	1
ВСЬОГО	36	36	68	4

Для студентів заочної форми навчання

Тематика занять	Кількість годин		
	Лекції	Семінари	Самостійна робота
Тема 1. Вступна лекція. Предмет, завдання, методологія науки і навчальної дисципліни.	2	–	8
Тема 2. Держава і право країн Стародавнього Сходу.		–	8
Тема 3. Держава і право Стародавньої Греції	–	–	8
Тема 4. Держава і право Стародавнього Риму.	2	–	8
Тема 5. Середньовічна держава і право країн Європи. Ранньофеодальний період.	2	–	8
Тема 6. Середньовічна держава і право країн Західної Європи на етапі розвиненого феодалізму.		–	8
Тема 7. Середньовічна держава і право Візантії, південних і західних слов'ян.	–	–	8
Тема 8. Феодальна держава і право Росії.	–	–	8
Тема 9. Держава і право країн Середньовічного Сходу.	–	–	8
Тема 10. Держава і право Англії у XVII – XIX ст.	2	–	8
Тема 11. Держава і право США у XVIII – XIX ст.		–	8
Тема 12. Держава і право Франції у XVIII – XIX ст. Семінарське заняття 1. Французьке право кінця XVIII – XIX ст.	–	2	8
Тема 13. Держава і право Німеччини у XIX ст.	–	–	8
Тема 14. Держава і право Росії (друга половина XIX – початок XXI ст.). Семінарське заняття 2. Державно-правовий розвиток Росії у XX ст.	–	2	8
Тема 15. Розвиток держави і права в країнах Західної Європи, США і Японії у XX – на поч. XXI ст.	2	–	10
Тема 16. Новітній державно-правовий розвиток країн Центрально – Східної Європи.	–	–	8
Всього	10	4	130

Історія держави і права зарубіжних країн

Для студентів Факультету довузівської, післядипломної і магістерської підготовки

Тематика занять	Кількість годин		
	Лекції	Семінари	Самостійна робота
Тема 1. Вступна лекція. Предмет, завдання, методологія науки і навчальної дисципліни.	2	–	8
Тема 2. Держава і право країн Стародавнього Сходу.		–	8
Тема 3. Держава і право Стародавньої Греції.	–	–	8
Тема 4. Держава і право Стародавнього Риму.	2	–	8
Тема 5. Середньовічна держава і право країн Європи. Ранньофеодальний період.	2	–	8
Тема 6. Середньовічна держава і право країн Західної Європи на етапі розвинутого феодалізму.		–	8
Тема 7. Середньовічна держава і право Візантії, південних і західних слов'ян.	–	–	8
Тема 8. Феодальна держава і право Росії.	–	–	8
Тема 9. Держава і право країн Середньовічного Сходу.	–	–	8
Тема 10. Держава і право Англії у XVII – XIX ст.	2	–	8
Тема 11. Держава і право США у XVIII – XIX ст.		–	8
Тема 12. Держава і право Франції у XVIII – XIX ст.	–	2	8
Тема 13. Держава і право Німеччини у XIX ст.	–		8
Тема 14. Держава і право Росії (друга половина XIX – початок XXI ст.).	–	–	8
Тема 15. Розвиток держави і права в країнах Західної Європи, США і Японії у XX – на поч. XXI ст.	4	–	10
Тема 16. Новітній державно-правовий розвиток країн Центрально – Східної Європи.	–	–	8
Всього	12	2	130

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Лекційний курс

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

Держава і право Стародавнього часу і Середньовіччя

Тема 1. Вступна лекція.

Предмет, завдання, методологія науки і навчальної дисципліни

1. Предмет і завдання історії держави і права зарубіжних країн.
2. Місце навчальної дисципліни “Історія держави і права зарубіжних країн” в системі юридичних дисциплін.
3. Історія формування та методологія науки і навчальної дисципліни. Виникнення та розвиток загальної історії держави і права. Історична, соціологічна школи права. Марксизм. Радянська школа історії права. Вітчизняні дослідження історії права.
4. Періодизація історії держави і права. Формаційний, цивілізаційний, стадіальний, полілінійний, цивілізаційної дискретності підходи до періодизації. Західна і Східна цивілізації.
5. Джерела вивчення дисципліни.

Тема 2. Держава і право країн Стародавнього Сходу

1. Державність у країнах Стародавнього Сходу: історичні передумови формування і періоди розвитку. Процес утворення держави в Стародавньому Єгипті, Вавилоні, Індії, Китаї.
2. Господарські характеристики і соціальна структура давньосхідних суспільств. Система соціальної стратифікації в країнах Стародавнього Сходу. Касти Стародавнього Китаю. Варни Стародавньої Індії. Особливості давньосхідного рабства.
3. Поняття східної деспотії, її основні риси та особливості. Структура державного механізму давньосхідних держав.
4. Джерела та особливості давньосхідного права. Основні кодифікації. Закони царя Хаммурапі, Закони Ману. Артхашастра. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочин і покарання. Судочинство.

Тема 3. Держава і право Стародавньої Греції

1. Виникнення полісної організації суспільства і держави. Їх соціально-економічні характеристики.

2. Розвиток соціальної структури і державного механізму Афіїнської республіки. Рабовласництво. Реформи Тезея. Закони Драконта. Зміни, внесені до законодавства Солоном. Реформи Клісфена, Ефіальта і Перікла. Розквіт і занепад афіїнської демократії.
3. Формування державності у Стародавній Спарті. Органи влади і їх функції. Державні реформи. Закони Лікурга.
4. Джерела та основні риси права давньогрецьких держав. Правова система в Афінах. Джерела та основні риси афіїнського права.
5. Джерела та основні риси права Спарті. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочин і покарання. Судочинство.

Тема 4. Держава і право Стародавнього Риму

1. Формування державності у Стародавньому Римі. Виникнення давньоримської держави. Періодизація історії давньоримської держави. Боротьба патриціїв і плебеїв. Реформи царя Сервія Туллія.
2. Державний механізм Риму у період республіки. Трансформації соціальної структури. Рабовласництво. Правове становище населення. Розвиток рабства. Система коміцій. Сенат. Система магістратів. Військо.
3. Зміни державного устрою в Римі на етапі переходу від республіки до імперії. Загострення соціальних протиріч в II – I ст. до н.е. Законодавство братів Гракхів. Диктатура Сулли. Перший і другий тріумвірати.
4. Форма держави у Стародавньому Римі в періоди принципату і домініату. Суспільний і державний устрій Риму в період імперії. Занепад республіканських установ. Управління провінціями. Армія і преторіанська гвардія. Реформи Діоклетіана. Еволюція державного механізму імперії. Поділ імперії на Західну і Східну. Падіння Західної Римської імперії.
5. Римське право: основні етапи розвитку та джерела.
6. Римське право докласичного періоду. Закони XII таблиць. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочин і покарання. Судочинство.
7. Римське право класичного і посткласичного періодів. Кодифікація Юстиніана. Правове регулювання власності: речові права, сервітути, види контрактів. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочин і покарання. Судочинство. Формулярний, легісакційний та екстраординарний процес. Історичне значення римського права.

Тема 5. Середньовічна держава і право країн Європи.

Ранньофеодальний період

1. Характеристика феодалізму. Зміст та співвідношення термінів “середні віки” і “феодалізм”. Особливості і форми феодальної земельної власності. Відмінності західної і східної моделей феодалізму. Політична організація феодального суспільства. Періодизація епохи Середньовіччя в Західній Європі.
2. Формування ранньофеодальної державності у Західній Європі. Держава франків.
3. Становлення і розвиток ранньофеодальних держав в Англії і Німеччині. Норманське завоювання Англії. Особливості державного розвитку Англії в період ранньофеодальної монархії. Центральне і місцеве управління. Феодальна ієрархія. Феодальна роздробленість.
4. Характеристика, джерела, інститути феодального права. “Салічна правда”. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочин і покарання. Судочинство.

Тема 6. Середньовічна держава і право країн Західної Європи

на етапі розвиненого феодалізму

1. Утвердження феодальних відносин в країнах Західної Європи у X – XII ст. Зміни соціальної структури. Формування станів. Відносини сюзеренітету-васалітету. Посилення королівської влади. Формування Французької держави. Паризький парламент. Реформи Генріха II в Англії.
2. Станово-представницька монархія в Англії і Франції. Зміни в центральному і місцевому управлінні. Велика хартія вольностей 1215 р. Англійський парламент. Французькі Генеральні штати.
3. Розвиток середньовічної держави в Німеччині. Князівський абсолютизм. Священна Римська імперія германської нації. Колегія курфюрстів. “Золота булла” 1356 р. Рейхстаг. Ландтаги.
4. Абсолютна монархія в країнах Західної Європи. Передумови виникнення абсолютизму. Центральний і місцевий апарат в умовах абсолютної монархії. Класичний абсолютизм Франції, незавершений (обмежений) абсолютизм в Англії.
5. Джерела та інститути феодального права. Правові звичаї. Рецепція римського права. Королівське законодавство і законодавча практика парламенту. Канонічне право. Міське (магдебурзьке) право. Торгове право. “Загальне право” і “право справедливості” в Англії. “Саксонське зерцало”. “Кароліна”. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочин і покарання. Судочинство.

**Тема 7. Середньовічні держава і право Візантії,
південних і західних слов'ян**

1. Держава у Візантії: періоди розвитку, соціально-економічні характеристики. Розвиток феодальних відносин. Державний механізм. Центральне і місцеве управління. Імператорська влада.
2. Джерела та особливості візантійського права. Імператорське законодавство. Еклога. Землеробський закон. Морський закон. Військовий закон. Прохірон. Епанагога. Василіки. Новели. Приватні юридичні збірники. Церковне право. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочин і покарання. Судочинство.
3. Держава і право у південних і західних слов'ян. Розклад первіснообщинного ладу і формування феодальних відносин. Утворення племінних союзів-протодержав. Перше і Друге болгарські царства. “Закон судним людям”. Феодальна держава у сербів, хорватів і словенців. Законник Стефана Душана. Ранньофеодальна і станово-представницька монархія в Польщі. “Шляхетська республіка”. Сейм і сеймики. Нешавські статuti. Конституція 1791 р. Виникнення і розвиток Чеської феодальної держави і права.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Історія держави і права Нового часу

Тема 8. Феодальна держава і право Росії

1. Держава і право Московського князівства на етапі “збирання земель руських”. Соціальна структура і державний механізм Великого князівства Московського. Види і характер феодальної залежності.
2. Джерела права: звичаї, “Руська правда” та її пізніші редакції, візантійські джерела канонічного права, княже законодавство, затверджені народними зборами судебники (Новгород і Псков). Судебник 1497 р. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочин і покарання. Судочинство.
3. Московська держава у період станово-представницької монархії. Зростання прав дворянства. Остаточне закріпачення селянства. Державний механізм Московського царства. Посилення влади монарха. Реформи місцевого управління.
4. Соборне уложення 1649 р. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочин і покарання. Судочинство.
5. Абсолютна монархія в Росії. Держава і право Російської імперії (друга половина XVII – XVIII ст.). Зміни соціальної структури. Формування імперії. Реформування

центрального і місцевого апарату влади. Реформи Петра I. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Кримінальне право. Судоустрій і судочинство.

Тема 9. Держава і право країн Середньовічного Сходу

1. Утворення держави в арабів. Арабський халіфат. Джерела мусульманського права (шаріату). Коран. Правове регулювання майнових та сімейних відносин. Злочини і покарання. Судовий процес у мусульман.
2. Держава і право середньовічного Китаю. Розвиток феодалних відносин. Державно-політична нестабільність. Закон як основне джерело права Китаю. Форми власності. Види договорів. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочини і покарання. Судочинство.
3. Держава і право середньовічної Японії. Утворення феодалного суспільства. Станово-класова структура. Реформи Тайка. Сьогунат. Місцеве управління. Армія. Джерела права. Правове регулювання власності. Шлюбно-сімейні стосунки. Злочини і покарання. Судочинство.

Тема 10. Держава і право Англії у XVII – XIX ст.

1. Англійська революція XVII ст., її особливості та основні етапи. Довгий парламент. Громадянська війна і проголошення республіки. Протекторат Кромвеля. Реставрація Стюартів. Торі і віги. Державний переворот (“Славна революція”) 1688 р. та його місце в історії Англійської держави.
2. Законодавство англійської революції. Зміни системи права. “Велика ремонстрація” 1641 р., “Знаряддя управління” 1653 р. Аграрне і соціальне законодавство.
3. Формування конституційної монархії. “Бредська декларація” 1660 р. “Habeas corpus act” 1679 р. “Білль про права” 1689 р. і “Акт про престолоспадкування” 1701 р.
4. Розвиток конституційної монархії і парламентаризму у XVIII – XIX ст. Створення Кабінету міністрів. Виборчі реформи 1832, 1867, 1884 – 1885 рр. Консерватори і ліберали. Ослаблення королівської влади. Посилення ролі Кабінету міністрів. Реформи місцевого управління.
5. Зміни в праві Англії у XVIII – XIX ст. Джерела права. Цивільне і сімейне право. Формування трудового права як галузі. Кримінальне право і процес.

Тема 11. Держава і право США у XVIII – XIX ст.

1. Формування і політичний устрій англійських колоній Північної Америки. Війна за незалежність і утворення США. Особливості Американської революції. Декларація незалежності 1776 р.

2. Розробка і прийняття Конституції США. “Статті конфедерації і вічного союзу” 1781 р. Конституція США 1787 р. Білль про права 1791 р.
3. Форма держави США. Формування державного механізму і політичної системи. Конгрес. Президент. Верховний суд США.
4. Боротьба між Північчю і Півднем. Громадянська війна 1851 – 1865 рр. та її наслідки. Поправки до Конституції. Скасування рабства. “Реконструкція Півдня”.
5. Особливості права США. Джерела та основні правові інститути. Рецепція англійського “загального права”. Цивільне право. Антимонопольне (антитрестівське) законодавство. Поява трудового та екологічного права як нових галузей права. Сімейне право. Кримінальне право і процес. Стадії кримінального процесу.

Тема 12. Держава і право Франції у XVIII – XIX ст.

1. Революція XVIII ст. у Франції, її причини та основні етапи. Установчі збори. Декларація прав людини і громадянина 1789 р. Законодавство фельянів. Конституція 1791 р. Національний Конвент. Ліквідація монархії і проголошення республіки. Законодавство жирондистів. Якобінська диктатура 1793 р. Революційний уряд якобінської диктатури. Конвент і його комітети: Комітет громадського порятунку і Комітет громадської безпеки. Революційний трибунал. Соціально-економічні заходи якобінців.
2. Контрреволюційний переворот 9 термідора. Конституція 1795 р. Директорія. Державний переворот 18 брюмера Наполеона Бонапарта. Консулат. Імперія Наполеона I. Створення централізованого державного апарату. Падіння імперії Наполеона Бонапарта.
3. Право імперії Наполеона Бонапарта. Кодекс Наполеона 1804 р. (Цивільний кодекс Франції). Торговий кодекс 1807 р. Кримінально-процесуальний кодекс 1808 р. Кримінальний кодекс 1810 р. Цивільно-процесуальний кодекс 1811 р.
4. Реставрація Бурбонів. Хартія 1814 р. Липнева революція і Хартія 1830 р. Революція 1848 р. Конституція 1848 р. Державний переворот 1851 р. Правління Луї Бонапарта. Конституція 1852 р. Друга імперія, режим бонапартизму. Пролетарська революція 18 березня 1871 р. і утворення Паризької Комуни. Державний механізм і законодавство Паризької Комуни.
5. Утворення Третьої республіки у Франції. Конституційні закони 1875 р.

Тема 13. Держава і право Німеччини у ХІХ ст.

1. Розвиток державності Німеччини у першій половині ХІХ ст. Ліквідація Священної Римської імперії германської нації. Німецький союз 1815 р. “Октройовані” конституції німецьких держав. Митний союз 1833 р.
2. Революція 1848 – 1849 рр. та її помірковані наслідки. Пруська Конституція 1850 р. Утвердження конституційної монархії і збереження феодально-абсолютистських порядків.
3. Об’єднання Німеччини. Північно-німецький союз 1866 р. Імперська Конституція 1871 р. Державний механізм Німецької імперії. Імператор. Канцлер. Рейхстаг і Бундесрат.
4. Право Німецької імперії. Німецьке цивільне уложення 1896 р. Торговий кодекс 1897 р. Кримінальне уложення 1870 р. Кримінально-процесуальний кодекс 1877 р. Судова система. Створення прокуратури та адвокатури.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.

Держава і право Новітнього часу

Тема 14. Держава і право Росії (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.)

1. Державні реформи в Російській імперії 60 – 80-х років ХІХ ст. Відміна кріпосного права. Земська, міська, поліцейська, судова, військова, освітня реформи і реформа друку. Контрреформи 1880 – 1890-х рр.
2. Революція 1905 – 1907 рр. Законодавство революції. Зміни державного механізму Російської імперії. Державна Дума. Державна Рада.
3. Держава і право Росії періоду лютневої і жовтневої революцій 1917 р. та громадянської війни 1918 – 1921 рр. Зміни державного механізму. Правління тимчасового уряду. Перші декрети радянської влади. Конституція РРФСР 1918 р. Політика “воєнного комунізму”. Судова система і радянське право. Юридичне закріплення утворення СРСР.
4. Конституційний розвиток СРСР. Конституції 1924, 1936, 1977 рр. Прикриття формування і розвитку централізованої тоталітарно-репресивної системи, деспотично-олігархічної форми держави конституційними гаслами федерації і рівноправ’я народів, народовладдя, робітничо-селянської держави, “Вся влада радам”, дотримання прав і свобод громадян.
5. Розпад СРСР. Державний механізм Російської Федерації за Конституцією 1993 р. Визначальні тенденції розвитку держави і права Росії на початку ХХІ ст. “Путінська” Росія.

**Тема 15. Розвиток держави і права в країнах Західної Європи,
США і Японії у ХХ – на початку ХХІ ст.**

1. Загальні тенденції розвитку держави і права країн Західної Європи, США і Японії у Новітній час. Перехід капіталістичних відносин у фазу монополістичного капіталізму. Зміна функцій та механізмів діяльності держави. Формування соціальної, правової держави і громадянського суспільства. Глобалізація та її вплив на розвиток держави і права. Гуманізація і соціалізація права. Зміни у джерелах права, розвиток його традиційних і нових галузей.
2. Розвиток держави в США, Англії і Франції у міжвоєнний період (1918 – 1940 рр.). Розвиток державно-монополістичного капіталізму. Посилення органів виконавчої влади. “Новий курс” президента США Ф. Рузвельта. Політичні реформи в Англії. Реформа Палати лордів 1911 р. Зміни в організації Британської колоніальної імперії. Політична нестабільність у Франції і наростання профашистських настроїв. Законодавство уряду Народного фронту 1936 р.
3. Встановлення і функціонування тоталітарних державних режимів в Німеччині, Італії і Японії. Поразка Німеччини в Першій світовій війні. Листопадова революція 1918 р. Веймарська Конституція 1919 р. Встановлення нацистської диктатури в Німеччині, її державний механізм і законодавство. Форма держави в Італії після Першої світової війни. Встановлення фашистської диктатури. Законодавче закріплення фашистського режиму. Революція Мейдзі в Японії 1868 р., реформи 70-80-х рр. Зміни в політичній системі. Конституція 1889 р. Створення колоніальної імперії і встановлення військово-фашистської диктатури в Японії.
4. Розвиток держави в країнах Західної Європи, США і Японії у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Подальше зростання повноважень органів виконавчої влади. Демократизація виборчого права. Зростання бюрократичного апарату. Ослаблення монархії в Англії і зміни у партійно-політичній структурі. Конституційні реформи лейбористських урядів Т. Блера (1997 – 2007 рр.). Організація правоохоронних органів Англії. Франція у Другій світовій війні. Державний механізм за конституціями Четвертої (1946 р.) і П'ятої (1958 р.) республік. Утворення ФРН. “Боннська” конституція 1949 р. Об'єднання Німеччини. Зміни у політичній системі і формі державного режиму у США. Форма держави в Японії за Конституцією 1947 р.
5. Специфічні особливості розвитку права країн Західної Європи, США і Японії у Новітній час. Розвиток цивільного права і процесу. Договірне право. Гуманізація шлюбно-сімейного законодавства. Розвиток трудового і соціального законодавства. Екологічне право. Зміни у кримінальному праві і процесі. Європейський Союз як

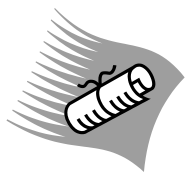
продукт глобалізації, новітня форма міждержавно-наддержавної економічної та політико-правової кооперації (інтеграції).

Тема 16. Новітній державно-правовий розвиток країн

Центрально – Східної Європи

1. Відновлення державної незалежності Польщі. Режим “санації”. Конституції Речі Посполитої 1921 і 1935 рр. Пакт Молотова-Ріббентропа (“Пакт про ненапад”) 1939 р. Ліквідація Польської держави. Здобуття незалежності Чехословаччиною. Конституція 1920 р. Захоплення Чехословаччини гітлерівською Німеччиною. Угорщина у міжвоєнний період. Наростання авторитарних тенденцій. Входження держави до фашистського блоку. Державність Румунії. Збереження конституційної монархії. Наростання профашистських настроїв. Встановлення королівської диктатури у 1938 р. Входження до блоку фашистських держав. Військово-фашистська диктатура генерала Антонеску.
2. Державно-правові наслідки Другої світової війни і формування режимів “народної демократії”. Переслідування ліберально-демократичної опозиції. Відносини з СРСР. Організація Варшавського Договору. Спроби демократичних революцій. Розклад тоталітарних прокомуністичних політичних систем.
3. Демократичні революції 1989 – 1990 рр. у країнах Центрально-Східної Європи. “Оксамитові революції” в Польщі, Чехо-Словаччині та Угорщині. Кривава революція в Румунії і повалення диктатури Чаушеску.
4. Розвиток посттоталітарних держав регіону наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Проголошення незалежних держав Чехії і Словаччини. Демократизація політичної системи і державного апарату. Становлення парламентської демократії. Перехід до ринкової моделі економіки. Утвердження демократичної республіканської унітарної форми держави. Інтеграція держав регіону до західних міжнародних організацій (НАТО і ЄС).

МЕТОДИЧНІ ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття – форма аудиторного заняття, що передбачає обговорення попередньо визначеної теми, до якої студенти готують тези виступів на підставі матеріалів лекції та самостійного опрацювання літератури.

Мета семінарського заняття – обговорення та аналіз навчальної і наукової літератури з проблеми, першоджерел, вироблення у студентів досвіду самостійного критичного мислення щодо навчального матеріалу, логічна побудова і систематизація змісту та формування практичних навичок застосування положень, що вивчаються.

На кожному семінарському занятті оцінюється підготовка студентом виконаних завдань, робота з першоджерелами, виступи, активність у дискусії, уміння формулювати і відстоювати власну позицію тощо. Оцінка за роботу на семінарському занятті враховується при виставленні підсумкової оцінки з навчальної дисципліни (заліковий модуль 4).

Основою успішного засвоєння курсу є: систематична самостійна робота з підготовки до семінарських занять, які не повторюють, а доповнюють і поглиблюють теми лекційного курсу; самостійне вивчення питань, не внесених до лекцій та семінарських занять; виконання самостійних завдань.

Що конкретно включає в себе самостійна підготовка до кожного семінару ?

При підготовці до семінарських занять студентам насамперед необхідно ознайомитися із змістом відповідних розділів підручників та посібників з історії держави і права зарубіжних країн, першоджерелами (судебники старовини, феодальні хартії, пам'ятки кодифікації, конституції тощо), науковою літературою.

Насамперед необхідно ознайомитися з планом семінару. Далі прочитайте конспект відповідної лекції і матеріал підручників, звертаючи увагу на соціально-економічні відносини даної епохи та суспільства, на соціальні групи та прошарки населення, їх співвідношення та правове становище, значення цих та інших явищ у формуванні держави і права. Після цього, у відповідності до теми, зверніть увагу на формування держави, структуру державного апарату, питання сутності, типу та форми конкретної держави. Розгляньте утворення правової основи даного суспільства, зміст головних галузей права, розкриваючи сутність і соціальне значення всіх цих державно-правових інститутів.

Надалі у відповідності до плану семінарського заняття вивчіть законодавчий матеріал і рекомендовану літературу. Вірно зорієнтуйте в цьому плані методичні рекомендації та завдання до кожної теми. Вони уточнюють термінологічну базу кожної теми, сутність

поставлених питань і проблем, послідовність матеріалу, що розглядається. В них вказані проблемні питання, на які слід звернути особливу увагу.

Для підготовки до семінарських занять необхідно відвести спеціальний зошит. Конспектувати підручник, переписувати законодавчий матеріал повністю не доцільно. Краще скласти розгорнутий план (або тези) відповіді або коротко конспективно сформулювати її. Корисно згрупувати рекомендовані статті першоджерел (кодексів, законодавчих актів), вміти своєчасно на них посилатися при аналізі того чи іншого питання. Для цього слід або коротко викласти в конспекті зміст тієї чи іншої характерної статті збірника законів, або мати записаним її номер, щоб на семінарі зачитати з відповідного збірника. Без посилань на відповідний нормативний матеріал відповідь буде неповною.

Отже, виокремимо рекомендований порядок підготовки студента до семінару:

1. Опрацювання відповідних розділів навчальної літератури (підручників, посібників).
2. Безпосередня робота над першоджерелом (використовуючи хрестоматії, витяги у підручниках, Інтернет): засвоєння фактів, їх аналіз, осмислення, зіставлення. По кожному джерелу бажано складати короткий конспект із зазначенням місця і часу появи документа, його характеристик з конкретними посиланнями на окремі статті закону.

Особливу цінність складають самостійні висновки студента, зроблені ним внаслідок аналізу і зіставлення окремих правових матеріалів, виявлення загальних тенденцій державно-правового розвитку окремих країн.

Велику допомогу у правильному розумінні першоджерел можуть надати записи попередньо прослуханих лекцій і вивчення додаткової літератури, як загальноісторичної, так й історико-правової, що розширює матеріал окремих розділів підручника (монографії, наукові публікації тощо). При підготовці до всіх семінарських занять необхідно використовувати базовий підручник і основну літературу, зазначену до кожної теми семінару.

Під час відповіді на питання семінару студент повинен обов'язково посилатися на статті першоджерела (пам'ятки права), а при використанні наукових висновків – на монографії та інші публікації. Під час відповіді можна користуватися текстами законів і власними конспектами.

!!! Не допускається використання під час відповіді друкованих текстів навчальної літератури (книжок) або їх копії !!!

При підготовці до занять для засвоєння юридичних термінів також необхідно використовувати довідкову літературу.

Для підготовки до семінару студентів пропонується: тема; план семінару; набір необхідних термінів, які потрібно засвоїти; перелік пам'яток права (документів), тексти яких потрібно опрацювати; комплекс практичних завдань (питання для самоконтролю, творчі

завдання, задачі, тестові завдання), рекомендована література.

Питання для самоконтролю дають змогу перевірити отримані знання з теми і самостійно відтворити засвоєні головні проблеми, тенденції та явища.

Завдання “Доповніть речення” дає можливість студенту додатково перевірити власні знання, зокрема успішність засвоєння специфічних для конкретної теми понять і термінів.

Творчі завдання розраховані на вміння студента аналітично підходити до вивчення державного устрою, суспільного ладу чи системи права у певній державі в конкретно визначений період, відтворювати здобуті знання у логічно-схематичній формі, тобто у вигляді схем чи порівняльних таблиць.

При виконанні *завдання “Розв’яжіть задачу”* студенту необхідно опрацювати конкретні статті відповідних пам’яток права або актів чинного законодавства і дати обґрунтований варіант відповіді/розв’язку представленої у задачі ситуації.

Завдання “Дайте відповідь на тестові завдання” спрямоване на перевірку знань студентів з окремих питань, проблем та явищ з конкретної теми і має за мету підготувати їх до розв’язання підсумкових контрольних чи екзаменаційних завдань.

Перелік додаткових матеріалів до кожного семінарського заняття завершується списком літератури.

ТЕМАТИКА І ЗАВДАННЯ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Заняття 1.

Основні риси державно-правового розвитку країн Стародавнього Сходу

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Особливості формування держави в країнах Стародавнього Сходу (Єгипет, Вавилон, Індія, Китай).
2. Соціальна структура давньосхідних суспільств. Особливості давньосхідного рабства.
3. Структура державного механізму давньосхідних держав.
4. Джерела права країн Стародавнього Сходу. Закони царя Хаммурапі як джерело давньосхідного права: а) правове регулювання власності; б) шлюбно-сімейні стосунки; в) злочин і покарання; г) судочинство.
5. Закони Ману як збірник релігійно-етичних і правових норм Стародавньої Індії: а) правове регулювання власності; б) шлюбно-сімейні стосунки; в) злочин і покарання; г) судочинство.

ТЕРМІНИ: ван, варна, веди, джаті (візир), жрецтво, звичай, звичаєве право, ілку, легісти, моногамія, ном, номархи, ордалії, паришад, раджа, рента, таліон, фараон.

ПАМ’ЯТКИ ПРАВА: Закони Хаммурапі, Закони Ману.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Які основні фактори формування держави Стародавнього Сходу ?
2. Які спільні риси соціально-економічного укладу давньосхідних держав Ви можете назвати ?
3. Які основні елементи соціальної структури давньосхідного суспільства ?
4. Чи володіли певними правами раби у країнах Стародавнього Сходу ?
5. Які основні риси давньосхідної деспотії ?
6. Яке місце у правовідносинах давньосхідних суспільств займала релігія ? Здійсніть короткий порівняльний аналіз кожної з держав.
7. Чому, на Вашу думку, саме в Індії склалася найбільш чітка соціальна диференціація суспільства (кастово-варновий поділ) ?
8. Яке місце в державному механізмі давньосхідних держав займала армія ? Відповідь обґрунтуйте.
9. У якій із розглянутих держав Стародавнього Сходу правове становище жінки було найкращим ?
10. Які основні види договорів практикувалися у державах Стародавнього Сходу ?

Доповніть речення

- У Стародавньому Єгипті главою держави був... . Його першим помічником був ... Він виконував такі функції: ... .
- Соціальною опорою давньосхідної деспотії виступає ..., тому що ... .
- Главу давньокитайської держави іменували... .
- Повноправні громадяни Вавилону мали назву ... .
- Найчисленніша варна у Стародавній Індії – ... .
- Верховним власником землі у давньосхідних країнах був ... .
- Сімейні відносини у давньосхідних країнах мали ... характер.
- Продаж батьком дітей у рабство практикувався у ... .
- Основний вид покарання за злочини у давньосхідних країнах – ... .
- У Законах Ману передбачено ... підстав судового розгляду.

Творчі завдання

Складіть схему державного механізму Стародавнього Єгипту.

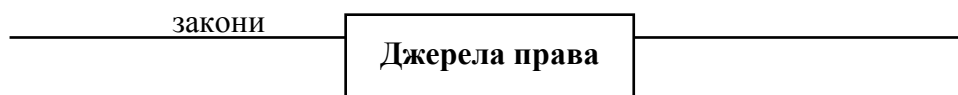
Складіть порівняльну таблицю: “Основні сфери правового регулювання за Законами Хаммурапі та Законами Ману”.

Закони	Форми власності на землю	Право Спадкування	Права жінок	Види злочинів
Закони Хаммурапі				
Закони Ману				

Заповніть схему: “Варни у Стародавній Індії”.

Заповніть схему: “Основні джерела права у давньосхідних країнах”.

Розв'язність задачі

1. Під час правління Хаммурапі ставка податку для вільного населення складала приблизно 10 відсотків прибутку, для залежного населення – 33,3 відсотки. Іноді ця ставка доходила до 50 відсотків. В які роки, на Вашу думку, правителі підвищували податок, а в які знижували? Які категорії населення обкладалися підвищеним податком в першу чергу?
2. Чоловік, який вирішив одружитися, приніс в дім майбутнього тестя шлюбний дар і віддав викупну плату. Батько дівчини взяв дари і викуп, але згодом передумав і не дав згоди на шлюб. На що може розраховувати невдаха-наречений за Законами Хаммурапі?
3. Один заможний чоловік домовився про купівлю саду, що належить редуму. Чи буде мати юридичну силу така угода? Відповідь поясніть.
4. У Стародавній Індії шудра, не витримавши постійних принижень і утисків з боку “двічі народжених”, грубо облаяв брахмана. Наступного разу він ударив його рукою по голові, не заподіявши при цьому сильної травми. Якого покарання має зазнати підданий шудра за Законами Ману? На якому принципі ґрунтується це покарання?
5. По смерті брахмана залишилося чотири сини, які з'явилися за частками спадку батька. Усі сини народжені від дружин брахмана, які належали до різних варн. Яку частку спадку за Законами Ману повинен отримати син від дружини-кшатрійки?

Дайте відповідь на тестові завдання

1. Назвіть одну з найголовніших причин виникнення перших держав в Азії та Африці:
а) природні умови; б) особливості клімату; в) необхідність виконання робіт, пов'язаних з іригацією; г) усі зазначені.
2. Влада фараона в Стародавньому Єгипті стримувалась:
а) візиром; б) релігійно-моральними нормами справедливості; в) державою; г) правом.
3. Як порушувалась кримінальна справа у Стародавньому Єгипті?:
а) за скаргою потерпілого; б) за показами свідків; в) за рішенням фараонів; г) за рішенням органу судочинства.
4. У якій державі договір купівлі-продажу могли укладати жінки?:
а) Китай; б) Єгипет; в) Вавилон; г) Індія.
5. В якій із держав Стародавнього Сходу ідеальним вважався шлюб, коли жінка втрое молодша за чоловіка?:
а) Китай; б) Вавилон; в) Індія; г) Єгипет.
6. Що в кримінальному праві Китаю означає п'ятичленна система покарання?:
а) особливий вид покарання; б) п'ять катів беруть участь у покаранні; в) застосування до злочинців одне за одним п'яти видів покарань; г) відрубання руки.
7. Яка форма рабства переважала в державах Стародавнього Сходу?:
а) домашня; б) класична; в) військова; г) боргова.
8. Вид власності на землю, особливий для Законів Хаммурапі:
а) приватна; б) общинна; в) ілку; г) державна.
9. Яке покарання отримує син за Законами царя Хаммурапі, якщо він вдарить свого батька?:
а) відрубання руки; б) відрубання пальців; в) смертна кара; г) штраф.
10. Які з цих термінів є титулами давньосхідних монархів?:
а) раджа, нубанду, фараон, ван; б) фараон, патесі-лугаль, сян, раджа; в) фараон, патесі-лугаль, ван, раджа; г) фараон, баїрум, номарх, нубанду.

Література

1. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – [2-ге видання, перероб. і доп.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730 с.
2. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.

3. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
4. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
5. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
6. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
7. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
8. Грубінко А. Українсько-британські відносини 1991–2004. – Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – 336 с.
9. Грубінко А. Українсько-британські двосторонні відносини у 1991 – 2000 роках: становлення стратегічного партнерства // Наук. зап. Терн. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТДПУ ім. В. Гнатюка, 2003. – Вип. 4. – С. 337-343.
10. Грубінко А. Українсько-британські відносини на рубежі ХХ і ХХІ століть в контексті формування нового геополітичного простору // Наук. зап. Терн. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 3. – С. 147-156.
11. Грубінко А. Події Президентських виборів в Україні у 2004 році на сторінках провідної британської преси // Наук. зап. Терн. нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер.: Історія / За заг. ред. проф. М.М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2006. – Вип. 1. – С. 280-288.
12. Грубінко А. Політика Великої Британії щодо України у першій половині 1990-х в контексті геополітичних трансформацій на пострадянському просторі // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Зб. наук. стат. – Чернівці: Рута, 2006. – Т. 12-13. – С. 172-177.
13. Грубінко А. Євроінтеграція України: позиція Великої Британії (історичний дискурс проблеми) // Історичний журнал. – 2006. – № 5. – С. 56-65.
14. Грубінко А. Україна і Велика Британія: пріоритетні напрями військово-політичного співробітництва (1991–2004) // Вісник Луганського нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. Історичні науки. – 2006. – № 17 (112). – С. 40-51.
15. Грубінко А. Європейська політика Великої Британії та Україна у вимірах сучасності: засадничі підходи та пріоритети співпраці // Мандрівець. – 2006. – № 5. – С. 10-17.
16. Грубінко А. Українсько-британські відносини у 1991–2000 роках: здобутки, проблеми і перспективи // Студ. наук. вісник Терн. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. – 2003. – Вип. 6. – С. 150-154.
17. Грубінко А. Економічна співпраця України та Великої Британії: досвід 90-х // Студ. наук. вісник Терн. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. – 2004. – Вип. 9. – С. 88-96.
18. Грубінко А. Українсько-британське співробітництво в сфері безпеки та оборони (1991–2004) // Магістр. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 1. – С. 43-51.
19. Грубінко А. Україна і Велика Британія: особливості політичних міждержавних відносин у 1991–2004 рр. // Шевченківська весна: Мат. Міжн. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених, присв. 15-й річниці незалежності України. –

- Вип. IV: у 3-х част. – Ч. 3. Історія / За заг. ред. проф. В.Ф. Колесника. – К.: Логос, 2006. – С. 376-379.
20. Грубінко А. Україна і Велика Британія: становлення і розвиток політичних відносин (1991–2004 рр.) // Тез. 59 Міжн. конф. молодих вчених „Каразінські читання” (14 квітня 2006 р.). – Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2006 р. http://www-history.univer.kharkov.ua/sno/sno_konf_files/sno_konf_59/grubinko.htm
  21. Грубінко А. Україна і Велика Британія: пріоритети міждержавних відносин на початку ХХІ століття // Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин: Статті і матеріали. – Випуск 2 / Під ред. М.С. Бур'яна та І.В. Грицьких. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С. 62-64.
  22. Грубінко А. ЄС і українсько-британські відносини на рубежі ХХ і ХХІ століть // Європейські інтеграційні процеси і транскордонне співробітництво: Тез. доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. студ., аспірантів і молодих науковців, Луцьк, 18-19 травня 2006 р.: У 2-х т. / Уклад. В.Й. Лажнік, С.Ф. Федонюк. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – Т.1. – С. 80-83.
  23. Грубінко А. Європейська політика Великої Британії та Україна у вимірах сучасності // На перехрестях світової науки. Мат. III Міжн. наук. конф. „Вікно в європейську науку”, присв. 140-річчю від дня народження Р.Ф. Кайндля. Чернівці, 20-21 травня 2006 р. – Чернівці: Прут, 2006. – С. 215-218.
  24. История государства и права зарубежных стран: учебник [для студентов юридических вузов и факультетов]. – Часть 1 / [под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А.]. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 448 с.
  25. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія: навч. посіб. для студ. юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України / [ред. В.Д. Гончаренко]. К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – 716 с.
  26. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]; за заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Атіка, 2006. – 256 с.
  27. История Древнего мира. Древний Восток. Индия, Китай, страны Юго-Восточной Азии / [Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. и др.]. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 848 с.
  28. История Древнего мира. Древний Восток. Египет, Шумер, Вавилон, Западная Азия / [Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. и др.]. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 832с.
  29. Крижанівський О.П. Історія Стародавнього Сходу: навч. посіб. / Крижанівський О.П. – К.: Либідь, 2006. – 592с.
  30. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / [Мак-Ніл В.]. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
  31. Немировский А.И. История Древнего мира. Т.1-2. / Немировский А.И. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 456 с.
  32. Рубаник В.Є. Лекції з історії держави та права зарубіжних країн / Рубаник В.Є. – Харків: Консум, 2003. – 528 с.
  33. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навчальний посібник / Тищик Б.Й. – Львів: Світ, 2001. – 384 с.
  34. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 400 с.
  35. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.,
  36. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Шевченко О.О. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.
  37. Шостенко І.І., Шостенко О.І. Історія держави і права зарубіжних країн: навч.-метод. посіб. / І.І. Шостенко, О.І. Шостенко. – К.: МАУП, 2003. – 104 с.
-

Заняття 2.

Розвиток державності у Стародавній Греції. Джерела та основні риси давньогрецького права

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Особливості соціальної структури і державного механізму Афіїнської республіки.
2. Державні реформи в Афінах.
3. Характеристика держави і права Спарти.
4. Джерела та основні риси права давньогрецьких держав. Право Афіїн: а) правове регулювання власності; б) шлюбно-сімейні стосунки; в) злочин і покарання; г) судочинство.

ТЕРМІНИ: апела, архагети, архонти, атімія, гелієя, герусія, евпатриди, еклесія, ефори, ілоти, метеки, олігархія, остракізм, переіеки, Рада 500 (буле), синойкізм, сисахфія, тиранія, фети.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Які основні фактори формування державності у Стародавній Греції ?
2. Які основні елементи соціальної структури давньоафіїнського суспільства ?
3. Які основні риси афіїнської демократії ?
4. Дайте визначення форми державного правління Стародавньої Спарти. Відповідь обґрунтуйте.
5. У чому причини відмінностей форми держави в Афінах і Спарті ? Відповідь обґрунтуйте.
6. Чи володіли певними правами раби у країнах Стародавньої Греції ?
7. Хто з афіїнських реформаторів увів оплачуваність державної служби ?
8. Яке місце в державному механізмі Стародавніх Афіїн займала гелієя? Відповідь обґрунтуйте.
9. У якій із розглянутих держав практикувалося виховання підростаючого покоління у спеціальних тренувальних загонах з 7-річного віку ?
10. Чим відрізнялося право власності в Афінах і Спарті ?

Доповніть речення

- Родова знать Аттики мала назву ... .
- Рабство в Стародавній Греції мало ... характер.
- Скасування боргів афіїнських громадян за законами Солона мало назву... .
- Поліцейська служба в Афінах була неprestижною, тому її несли переважно ... і ... .
- Державний інститут Спарти, покликаний захищати інтереси аристократії й надалі обмежувати царську владу, мав назву ... .
- Державний і суспільний устрій Спарти у період найвищої могутності визначали закони ... .
- Афіїнське право розрізняло зобов'язання з ... і з деліктів.
- Шлюбний вік зазвичай для чоловіків складав ..., для жінок – ... років.
- Судовий процес в Афінах за стороною, яка порушила справу, поділявся на два види – ... і ... .
- Кримінальні справи про державні злочини у Спарті розглядала ... .

Творчі завдання

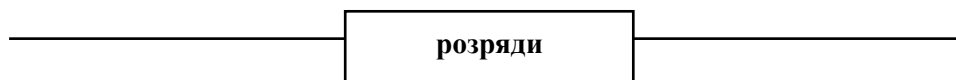
Складіть схему державного механізму Стародавньої Спарти.

Складіть порівняльну таблицю: “Основні напрями правового регулювання в Афінах і Спарті”.

Держава	Форми власності	Право спадкування	Права жінок	Види злочинів і покарань
Афіни				
Спарта				

Заповніть схему: “Розряди афінських громадян за реформами Солона”.

Заповніть схему: “Найтяжчі злочини за кримінальним правом Афінів”.

Дайте відповідь на тестові завдання

1. Родоплемінна верхівка в Афінах мала назву: а) геомори; б) деміурги; в) евпатриди; г) фети.
2. На чолі виконавчої влади в Спарті стояли: а) ефори; б) герусія; в) архонти; г) геронти.
3. Однією з реформ Клісфена було створено: а) Раду 400; б) ареопаг; в) Раду 500; г) апелу.
4. Як каралася крадіжка овочів за законами Драконта?: а) смертна кара; б) штраф; в) ув'язнення; г) рабство.
5. Якими способами набувалася власність в Афінах?: а) первісним і похідним; б) первісним і штучним; в) завоюванням та захопленням; г) приєднанням нічийого.
6. Два види зобов'язання в Афінському праві: а) договірне і літеральне; б) вільне і примусове; в) довготривале і короткострокове; г) завдаток і застава.
7. Яка найсуттєвіша відмінність спартанської держави від афінської?: а) монархічна влада; б) демократичний устрій; в) держава мала не лише аграрний, а й військовий характер; г) важливі зміни в економіці.
8. Чим пояснювалася подвійна царська влада у Спарті?: а) об'єднанням двох дорійських племен; б) правлінням двох династій; в) бажанням спартіатів; г) колегіальністю.
9. Який орган влади Спарти міг призупинити будь-яке рішення народних зборів?: а) самі народні збори; б) геронти; в) герусія; г) царі.
10. Яка з галузей права була найбільш розвинена у Спарті?: а) шлюбно-сімейне; б) кримінальне; в) зобов'язальне; г) речове.

Література

1. Аннерс Э. История европейского права / В.Н. Шенаев (отв. ред.). – М., 1996. – 400 с.
2. Берман Г. Западная традиция права: Эпоха формирования / Берман Г.; [пер. с англ.]. – [2-е изд.]. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 624 с.
3. Бирюков М.М. Европейское право / Бирюков М.М. – М.: Омега-Л, 2006. – 128 с.
4. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – [2-ге видання, перероб. і доп.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730с.
5. Всеобщая история государства и права / [под ред. К.И. Батыра]. – М.: Былина, 2005. – 515с.
6. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.

7. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник [Грубінко А.В.]. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ, 2010. – 392 с.
8. Золоева Л., Порьяз А. Мировая культура: Древняя Греция. Древний Рим / Л. Золоева, А. Порьяз. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000. – 447 с.
9. История государства и права зарубежных стран. Учебник для студентов юридических вузов и факультетов. – Часть 1 / [под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А.]. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 448 с.
10. История Древней Греции: учеб. / [Андреев Ю.В., Комеленко Г.А., Кузицин В.И., Маринович Л.П.]; под. ред. В.И. Кузицина. – [3-е изд., перед. и доп.]. – М.: Высшая школа, 2003. – 399 с.
11. Карпюк С.Г. Роль толпы в политической жизни архаической и классической Греции / С.Г. Карпюк // Вестник древней истории. – 2000. – № 3. – С. 3-15.
12. Косарев А.И. Всеобщая история государства и права / Косарев А.И. – М.: Юриспруденция, 2007. – 504с.
13. Макаруч В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Макаруч В.С. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
14. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / [Мак-Ніл В.]. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
15. Немировский А.И. История Древнего мира. Т.1-2 / Немировский А.И. – М.: ОМЕГА, 1999. – 345 с.
16. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: навчальний посібник / Тищик Б.Й. – Львів: Світ, 2001. – 384 с.
17. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
18. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Древность и Средние века / [составитель В.А.Томсинов]. – М.: Зерцало, 2004. – 550 с.
19. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Шевченко О.О. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.

Заняття 3-4.

Періоди розвитку, джерела та основні інститути римського права

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Періоди розвитку держави у Стародавньому Римі. Державний механізм царського Риму.
2. Соціальна структура давньоримського суспільства.
3. Державний механізм республіканського Риму. Система магістратів.
4. Зміни у соціальній структурі та державному механізмі Стародавнього Риму у період імперії (принципат і домініат).
5. Причини розпаду Римської імперії.
6. Римське право: основні етапи розвитку та джерела.
7. Закони XII таблиць як джерело давньоримського права: а) правове регулювання власності; б) шлюбно-сімейні стосунки; в) злочин і покарання; г) судочинство.
8. Характеристика розвитку римського права у класичний і посткласичний періоди: а) правове регулювання власності; б) шлюбно-сімейні стосунки; в) злочин і покарання; г) суд і процес.

ТЕРМІНИ: вершники, диктатор, діоцез, екстраординарний процес, інституції, інтерцесії, колонат, легісакційний процес, магістратура, манципація, муніципій, оптимати, патриції, палатини, плебеї, популари, пролетарі, сенатус-консульт, сервітут, узурпатор, формулярний процес, форум.

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА: Закони XII таблиць, Інституції Гая, Звід законів Юстиніана.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. У чому різниця між правовим становищем патриціїв, плебеїв і клієнтів у Стародавньому Римі ?
2. Розкрийте значення посади цензора в політичному та соціально-економічному житті республіканського Риму ?
3. Які принципи діяльності римської магістратури ?
4. Вкажіть періоди розвитку римського права та їх хронологічні рамки ?
5. Які ознаки визначали правоздатність жителя Стародавнього Риму?
6. Які види права були поширеними в Стародавньому Римі?
7. У чому полягала сутність відносин патрон-клієнт у Стародавньому Римі?
8. Які види сервітутів Вам відомі ?
9. Назвіть види цивільного процесу за римським правом.
10. У чому різниця між формами давньоримського шлюбу “сіне ману” та “кум ману”?

Доповніть речення

- Родова аристократія у Стародавньому Римі мала назву ... .
- Жрецькі колегії Стародавнього Риму формували авгури, ..., ...
- Розгляд апеляцій на смертні вироки здійснювали ... коміції.
- Ухвали Сенату, що мали силу закону, називалися ... .
- Рішення трибутих коміцій отримали силу закону у 287 р. до н.е. за законом...
- Найдавніше приватне право римських громадян мало назву ... право.
- Звід законів Юстиніана складався з таких частин: ..., Дигести, ..., ...
- Відчуження речей у давній період розвитку римського права мало назву ... .
- Римський цивільний процес передбачав дві сторони процесу – ... та ... .
- Найпізніша за часом поширення форма контрактів у Стародавньому Римі мала назву ... контракти.

Творчі завдання

Складіть порівняльну таблицю: “Державний механізм, соціальна структура та джерела права Стародавнього Риму від царського періоду до доміанату”.

Період	Хронологічні рамки	Органи державної влади	Суспільні верстви	Джерела права
Царський				
Республіканський				
Принципат				
Домінат				

Заповніть схему: “Основні риси римського права докласичного періоду”.

Заповніть схему: “Види імператорських конституцій у Стародавньому Римі”.

Розв’яжіть задачі

1. Тіберій Іцилій почав будувати дім, що затемняв вікна будинку сусіда Гая Секстія, і одночасно став копати каналу для водопроводу на ділянці того ж Секстія. Секстій звернувся до суду з позовом, вимагаючи заборонити Іцилію будувати дім і копати траншею на його ділянці. Яку ухвалу повинен винести суд? (За Законами XII таблиць).
2. Одна людина дала гроші в борг, не вимагаючи розписки, а друга дала розписку, але не заплатила. Хто з них грек, а хто римлянин і чому?
3. Юлій вкрав з господарства Деметрія 10 дерев'яних колод і 25 металевих жердин для посадки свого виноградника. Деметрій постав перед вибором. Або йому спробувати силою відібрати вкрадене у нього майно, або подати позов до суду на крадія Юлія. Який шлях для Деметрія буде вигіднішим? (За Законами XII таблиць).
4. Сцевоній нещодавно придбав у знайомого торговця золоту прикрасу. Як виявилось згодом, прикраса була краденою. Яке юридичне вирішення цієї ситуації, якщо прикраса була викрадена кілька років тому, тобто строк давності злочину давно пройшов. (За Законами XII таблиць).
5. Гай Марцелій на час свого переїзду у нове помешкання передав у тимчасове зберігання колишньому сусідові Марію частину своїх речей. Проте, на вимогу Гая Марцелія повернути його речі через певний час Марій відповів відмовою. На що може розраховувати Гай Марцелій, якщо звернеться з позовом до суду? (За Законами XII таблиць).

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **Які основні характеристики римської магістратури?** а) призначуваність, колегіальність; б) оплата за працю, колегіальність; в) виборність, безоплатність; г) відповідальність перед консулами, колегіальність.
2. **Які магістрати були творцями права в Римі?** а) консули; б) народні трибуни; в) претори; г) диктатори.
3. **Хто наглядав за порядком у місті Римі, керував поліцією, організовував свята?** а) квестори; б) едили; в) цензори; г) стратиги.
4. **Який орган влади за Законами XII таблиць міг виносити смертні вироки римським громадянам?** а) центуріатні коміції; б) трибутні коміції; в) куріатні коміції; г) ваш варіант відповіді.
5. **У якому році в Римі встановлено республіканську форму правління?** а) 509 р. до н. е; б) 510 р. до н. е.; в) 514 р. до н. е; г) 515 р. до н. е;
6. **Вкажіть екстраординарну магістратуру у Стародавньому Римі:** а) едили; б) квестори; в) диктатор; г) консули.
7. **У чому тривалий час полягала обмеженість статусу плебеїв у Стародавньому Римі?** а) забороні обіймати військові посади; б) забороні займатися політичною діяльністю; в) забороні займатися торгівлею; г) все разом узятє.
8. **До якого виду контрактів в римському праві належить договір купівлі-продажу?** а) консенсуальні; б) реальні; в) безіменні; г) вербальні.
9. **Який інститут римського приватного права був найбільш розвиненим?** а) інститут права власності; б) інститут шлюбно-сімейного права; в) інститут спадкового права; г) інститут речового права.
10. **Хто у Стародавньому Римі мав право “вето” на рішення коміцій?** а) цензори; б) плебейські трибуни; в) претори; г) консули.

Література

1. Агафонов С.А. Римське право: навч.-метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / Агафонов С.А. – К.: КНЕУ, 2005. – 143 с.
2. Аннерс Э. История европейского права / Аннерс Э.; [отв. ред. В.Н. Шенаев]. – М., 1996. – 400 с.
3. Антология мировой правовой мысли. В 5-ти тт. – Т. 2. Европа: V-XVII вв. – М.: Мысль, 1999. – 829 с.

4. Берман Г. Западная традиция права: Эпоха формирования / Берман Г.; [пер. с англ.]. – [2-е изд.]. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 624 с.
5. Бирюков М.М. Европейское право / Бирюков М.М. – М.: Омега-Л, 2006. – 128 с.
6. Бойко А.И. Римское и современное уголовное право / Бойко А.И. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. – 257 с.
7. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – 2-ге видання, перероб. і доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730 с.
8. Васильченко В.В. Римське спадкове право на тлі права сучасного / Васильченко В.В. – Запоріжжя: Верже, 1999. – 130 с.
9. Всеобщая история государства и права / [под ред. К.И. Батыра]. – М.: Былина, 1996. – 415 с.
10. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.
11. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
12. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
13. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
14. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
15. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
16. Дмитренко В. Октавіан Август. Народження Римської імперії / Дмитренко В. – Львів: Кальварія, 2011. – 272 с.
17. Золоева Л., Порьяз А. Мировая культура: Древняя Греция. Древний Рим / Л. Золоева, А. Порьяз. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2000. – 447 с.
18. История государства и права зарубежных стран: учебник [для студентов юридических вузов и факультетов]. – Часть 1 / [под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А.]. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 448с.
19. История Древнего Рима / [Кузицин В.И., Маяк И.Л., Гвоздева И.А. и др.]; под ред. В.И. Кузицина. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Высшая школа, 2002. – 383с.
20. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Макарчук В.С. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
21. Макарчук В.С. Основи римського приватного права: навчальний посібник / Макарчук В.С. – [2-ге вид., доповн.]. – К.: Атіка, 2004. – 256 с.
22. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / [Мак-Ніл В.]. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
23. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Основи римського приватного права: навчальний посібник / Є.М. Орач, Б.Й. Тищик. – Львів: Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. – 238 с.
24. Підпригора О.А. Основи римського приватного права: підручник / Підпригора О.А. – К.: Ін Юре, 2007. – 240 с.
25. Покровский И.А. История римского права / Покровский И.А. – СПб.: “Летний сад”, 1999. – 527 с.
26. Рубаник В.Є. Лекції з історії держави та права зарубіжних країн / Рубаник В.Є. – Харків: Консум, 2003. – 528 с.

27. Слипченко С.А., Смортвов О.И., Кройтор В.А., Шишка Р.Б. Основы римского частного права / [Слипченко С.А., Смортвов О.И., Кройтор В.А., Шишка Р.Б.]. – Х.: Епада, 2004. – 192 с.
28. Тищик Б.Й. Держава і право Стародавнього Риму: навч. пос. / Тищик Б.Й. – Львів: Вид-во ЛДУ, 1998. – 234 с.
29. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
30. Хома Н.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Хома Н.М. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000; Магнолія плюс, 2008. – 474 с.
31. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Древность и Средние века / [составитель В.А.Томсинов]. – М.: Зерцало, 2004. – 550 с.
32. Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. – Т.1. Основы / К. Цвайгерт, Х. Кетц. – М.: НОРМА, 1998. – 346 с.
33. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник [для студентів юридичних вузів та факультетів] / Шевченко О.О. – К.: Вентурі, 2008. – 336 с

Заняття 5.

Держава франків

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Причини і особливості виникнення держави у франків.
2. Суспільний і державний лад франків. Реформи Карла Мартелла. Імперія Карла Великого.
3. Джерела права в Державі франків.
4. Характеристика “Салічної правди”: а) правове регулювання власності; б) шлюбно-сімейні стосунки; в) злочин і покарання; г) суд і процес.

ТЕРМІНИ: абат, “варварські правди”, вергельд, віллани, герцог, граф, дипломи, домен, звичаї, імунітетні грамоти, канонічне право, капітуляції, кутюми, літи, манор, марка, ордалії, рахінбург, рецепція правова, секуляризація, співприсяжники, таліон, формули.

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА: “Салічна правда”, капітулярії франкських королів.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Що означає термін “середні віки” ?
2. Розкрийте походження терміна “феодалізм”.
3. Які особливості феодальної земельної власності ?
4. Чи поширеним було рабство в ранньофеодальних суспільствах ? Відповідь обґрунтуйте.
5. Що таке прекарій ? Які його види Вам відомі ?
6. Які функції виконували рахінбурги в Державі франків ?
7. Який правовий статус літів у франкському суспільстві ?
8. Які ознаки ранньофеодального права Вам відомі ?
9. Який основний вид покарання передбачала “Салічна правда” ?
10. Які обтяжуючі обставини злочину передбачала “Салічна правда” ?

Доповніть речення

- Основний засіб виробництва та вид власності в середньовічних суспільствах – ... .
- Вільно відчужувана індивідуальна земельна власність, яка могла успадковуватися, мала назву ... .

- Земельне володіння без права спадкування, що надавалося феодалами їхнім васалам за військову службу – ... .
- Гарантом миру і правопорядку у ранньофеодальній державі виступав ... .
- Головний помічник короля в судовій діяльності у Державі франків – ... .
- Королівські укази в Державі франків мали назву ... .
- Земельне пожалування за військову службу – ... .
- Зразки документів (грамот) для оформлення договорів в Державі франків мали назву... .
- Штраф за вбивство, передбачений у “Салічній правді” – ... .
- Збірки звичаєвого права ранньофеодального періоду в Західній Європі – ...

Творчі завдання

Складіть схему: “Державний механізм Франкського королівства”.

Заповніть схему: “Джерела середньовічного права ранньофеодального періоду”.

Розв'яжіть задачі

1. Франк привіз зерно до млину. По приїзді через декілька днів за мукою йому повідомили, що зерно викрали. Яку суму компенсації за збитки отримає власник вкраденого зерна від грабіжника? (За “Салічною правдою”).
2. Один франк, який спішив до свого маєтку, проїжджаючи через чужі маєтності, вирішив скоротити дорогу і поїхати через засіяну ниву. Яка юридична відповідальність чекає на франка за вчинене? (За “Салічною правдою”).
3. Чоловік вирішив переселитися з одного селища в інше. При поселенні на новій території частина тамтешніх мешканців схвально сприйняла його приїзд, а частина не висловилася щодо цього. Який термін давності повинен пройти, щоб новий поселенець селища став його повноправним мешканцем? (За “Салічною правдою”).

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **З чієм іменем пов'язане виникнення Держави франків ?:** а) Хлодвіг I; б) Карл Мартелл; в) Карл Великий; г) Людовік Благочестивий.
2. **За формою “Салічна правда”:** а) конституція; б) збір законів; в) фіксований перелік правових звичаїв; г) кодекс.
3. **Якщо вільна дочка франка виходила заміж за раба, то вона:** а) втрачала частину прав; б) втрачала свободу; в) визволяла чоловіка з рабства; г) не втрачала жодних прав.
4. **Статті “Салічної правди” здебільшого присвячені:** а) злочинам проти короля і країни; б) злочинам проти церкви; в) злочинам рабів проти їх господарів; г) злочинам проти особистості та майна.
5. **Співприсяжники у франків це:** а) очевидці злочину; б) свідки “доброї слави” обвинуваченого; в) присяжні; г) родичі потерпілого.
6. **Головний вид покарання за “Салічною правдою”:** а) страта; б) членоушкодження; в) штраф; г) відлучення від церкви.
7. **З чим був пов'язаний договір прекарія в Державі франків?:** а) з передачею землі; б) з передачею селянина феодалу; в) з передачею майна; г) з передачею боргу.
8. **У яких відносинах виникали договори комендації ?:** а) селян з васалами; б) сеньйорів з церквою; в) селян з церквою; г) сеньйорів з васалами.

9. **Хто такий літ ?:** а) неповноправний житель общини франків, який особисто і матеріально залежить від свого господаря; б) неповноправний житель общини франків, який матеріально залежить від свого господаря; в) повноправний житель общини франків, який особисто і матеріально залежить від свого господаря; г) повноправний житель общини франків.
10. **Королівське володіння в середньовічній Європі мало назву:** а) феоде; б) бенефіцій; в) домен; г) алод.

Література

1. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / Ададуrow В. – Львів: УКУ, 2002. – 412 с.
2. Аннерс Э. История европейского права / Аннерс Э.; [отв. ред. В.Н. Шенаев]. – М., 1996. – 400 с.
3. Бирюков М.М. Европейское право / Бирюков М.М. – М.: Омега-Л, 2006. – 128 с.
4. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – [2-ге видання, перероб. і доп.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730 с.
5. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
6. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
7. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
8. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
9. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
10. Гудошников Л.М., Жидков О.А., Крашенинникова Н.А., Лысенко О.Л., Мишин А.А. История государства и права зарубежных стран / [Гудошников Л.М., Жидков О.А., Крашенинникова Н.А., Лысенко О.Л., Мишин А.А.]. – М.: Издательство “НОРМА” (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. – 704 с.
11. Дейвис Н. Европа: История / [пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко]. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
12. История крестовых походов / [пер. с англ. Е. Дорман]. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. – 495 с.
13. История средних веков: В 2 т.: учебник / [под ред. С.П. Карпова]. – Т.1. – М.: Изд-во МГУ; ИНФРА-М, 2001. – 640 с.
14. История средних веков: Европа и Азия / [авт. Н. Бадак, И.Е. Войнич, Н.М. Волчек и др.]. – Минск: Харвест, 2000. – 656 с.
15. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Макарчук В.С. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
16. Орлова Н.Е. История государства и права зарубежных стран для студентов вузов / Орлова Н.Е. – М.: Феникс, 2005. – 192 с.
17. Поръяз А. Мирова культура: Средневековье / Поръяз А. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 479 с.
18. Рыжов К.В. Все монархи мира. Западная Европа / Рыжов К.В. – М.: Вече, 2001. – 560 с.
19. Рубаник В.Є. Лекції з історії держави та права зарубіжних країн / Рубаник В.Є. – Харків: Консум, 2003. – 528 с.
20. Толкачова Н. Звичаєве право: навч. посібник / Толкачова Н. – К., 2005. – 367 с.

21. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
22. Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран. Древность и Средние века / [составитель В.А.Томсинов]. – М.: Зерцало, 2004. – 550 с.

Заняття 6.

Держава і право країн Західної Європи на етапі розвинуеного феодалізму

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Формування станово-представницької монархії в Англії. Велика хартія вольностей 1215 р., її зміст та оцінка. Англійський парламент.
2. Особливості князівського абсолютизму в Німеччині. “Золота Булла” 1356 р.: її зміст і значення.
3. “Незавершений” абсолютизм в Англії та “класичний” абсолютизм у Франції: порівняльна характеристика.
4. Джерела права феодальної Європи.
5. “Саксонське зерцало” – пам’ятка феодального права.
6. Характеристика середньовічного кримінального права за збірником “Кароліна”.

ТЕРМІНИ: ассиза, бальяжі, буржуазія, бюргери, Генеральні штати, “дворяни шпаги”, “дворяни мантиї”, джентрі, домен, “загальне право”, інвеститура, інквізиція, канонічне право, князі-курфюрсти, “князі церкви”, ландтаг, магдебурзьке право, мануфактура, міністеріали, Паризький парламент, “право справедливості”, рейхстаг, реформація, рицарство, статутне право, суд присяжних, талья, юстиціарій, шерифи, шеффени, “щитові гроші”.

ПАМ’ЯТКИ ПРАВА: Велика хартія вольностей 1215 р., “Золота Булла” 1356 р., “Саксонське зерцало”, “Кароліна”.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Сформулюйте основний принцип феодальної ієрархії в країнах Західної Європи. Чи у всіх країнах його зміст був однаковим ?
2. Яку назву мала процедура передачі феода від сеньйора васалу ?
3. Які обов’язки ніс васал перед сеньйором за нормами феодального права ?
4. Хто такий сенешал у Франції періоду сеньйоріальної монархії ?
5. Які функції виконував Паризький парламент ?
6. Яке значення мала “Золота булла” 1356 р. в історії німецької державності ? Відповідь обґрунтуйте.
7. Які привілеї надавала Велика хартія вольностей баронам, церкві і містам ?
8. Вкажіть особливості англійського абсолютизму. Чому його називають незавершеним ?
9. Яке значення для розвитку феодального права мали канонічні норми ?
10. Чому у феодальному праві особлива увага приділялася інститутам злочину і покаранням ?

Доповніть речення:

- У феодальній ієрархії нижче баронів стояли дрібні феодали – ... .
- У всіх країнах Західної Європи (окрім Англії) відносини всередині феодальної ієрархії визначалися принципом: “Васал мого васала – ... ”.
- Посилення королівської влади і централізації державної влади в Англії пов’язане з правлінням короля ... .
- Другий стан в країнах середньовічної Європи формували ... .

Історія держави і права зарубіжних країн

- Центральний станово-представницький орган влади Франції мав назву ... .
- Вільні селяни в середньовічній Англії іменувалися ... .
- У першій половині XIV ст. Англійський парламент був розділений на дві палати – ... і ... .
- Найбільш поширеним видом міського середньовічного права було ... право.
- Звичаєві норми середньовічної Франції мали назву ... .
- Головний вид покарання за кримінальні злочини за “Кароліною” – ... .

Творчі завдання

Складіть схему: “Державний механізм Франції періоду станово-представницької монархії”.

Заповніть таблицю: “Форми феодалної монархії у країнах Західної Європи”.

Країна	Форма монархії	Період	Центральні органи влади	Управління на місцях
Франція				
Німеччина				
Англія				

Складіть таблицю: “Середньовічне право в країнах Західної Європи”.

Країна	Джерела	Особливості права власності	Шлюбно-сімейне право	Кримінальне право (класифікація злочинів, види покарань, характер права)	Форми судового процесу

Розв’яжіть задачі

1. Барон Річард без своєї згоди позбувся частини своїх володінь на користь королівської казни напередодні чергової війни корони проти Франції. Чи може розраховувати барон на повернення своїх володінь і куди йому звертатися за захистом своїх прав? (За Великою хартією вольностей).
2. Заможний селянин Вальтер залишився вдівцем. У власності чоловіка залишилися земля, яка перейшла до подружжя від сім’ї нареченої у результаті укладення шлюбу, а також спільно нажите Вальтером і його дружиною майно. Родичі померлої заявили претензії на згадану землю та частину майна подружжя. Яке рішення має винести суд у цій справі, керуючись статтями “Саксонського зеркала”?
3. По смерті батька сину у спадок відійшло земельне володіння з маєтностями. Чи зобов’язаний син-спадкоємець звернутися до пана з особистим проханням про засвідчення передачі йому юридичних прав на володіння землею і маєтностями? (За “Саксонським зерцалом”).
4. Селяни Ульріх і Дітріх разом з іншими односельчанами виконували роботи з будівництва мосту на місцевій річці. Через сильний вітер і негоду Ульріх не втримав кінець каната, за допомогою якого перетягували балку. В результаті балка при падінні зачепила Дітріха, який незабаром від завданих йому травм помер. Який вирок суду очікує на Ульріха, якщо його звинуватять у вбивстві Дітріха? (За “Кароліною”).

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **Інститут роз’їзних королівських судів оформився:** а) у Франції за реформою Людовика IX в середині XIII ст.; б) в Англії за реформою Генріха II в середині XII ст.; в) в Німеччині за “Золотою буллою” в середині XIV ст.; г) в Англії за Великою хартією 1215 р.
2. **Оберіть вірне твердження відносно “Золотої булли” 1356 р.:** а) закріпила практику, за якої управління Німеччиною знаходилося в руках семи курфюрстів, що мали право суду над імператором та на його усунення; б) започаткувала процес політичного об’єднання Німеччини; в) колегія курфюрстів перетворилась на станово-представницький орган Німеччини; г) означала початок формування держави республіканського типу.

3. **Оберіть вірне твердження стосовно сеньйоріальної монархії:** а) влада короля дуже слабка, існують особливі органи, з якими король повинен радитися; б) влада короля сильна, а інші органи влади виконують дорадчі та виконавчі функції; в) влада короля досить сильна, проте він повинен зважати на рішення органів станового представництва; г) влада короля одноосібна, проте зберігають відносну автономію органи місцевого самоуправління.
4. **Оберіть вірне твердження стосовно станово-представницької монархії:** а) влада короля дуже слабка, існують особливі органи, з якими король повинен радитися; б) влада короля сильна, а інші органи влади виконують дорадчі та виконавчі функції; в) влада короля досить сильна, проте він повинен зважати на рішення органів станового представництва; г) влада короля одноосібна, проте зберігають відносну автономію органи місцевого самоуправління.
5. **Оберіть вірну характеристику класичного абсолютизму:** а) глава держави – монарх був виборним; б) вся повнота законодавчої, виконавчої та судової влади зосереджувалася в руках спадкового глави держави – короля; в) глава держави – монарх був правителем, владу якого обмежував парламент; г) реальна повнота влади зосереджувалася в руках ради феодалів.
6. **Джентрі – це:** а) представники місцевого самоврядування в Англії; б) дворяни, що отримували прибутки не від експлуатації селян, а від торгово-підприємницької діяльності; в) радники англійського короля; г) керівники поліції в англійських графствах.
7. **Особливість англійського кримінального права в період Середньовіччя:** а) тричленна класифікація злочинів; б) відсутність досудового розслідування; в) порушення справи здійснювала потерпіла сторона; г) інквізиційний процес.
8. **У середньовічній Франції парламент – це:** а) орган королівської влади; б) вищий суд королівства; в) орган місцевого управління; г) станово-представницький орган влади.
9. **Які три стани увійшли у Генеральні штати ?:** а) феодала, духовенство, васали; б) герцоги, князі, селяни; в) церковнослужителі, залежні селяни, знать; г) духовенство, дворянство, міщани.
10. **Яке важливе рішення було прийняте німецьким Рейхстагом в 1495 р. ?:** а) створено Імперський суд; б) створено таємну раду; в) розпущено ландтаги; г) створено камеральний суд.

Література

1. Ададуров В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / Ададуров В. – Львів: УКУ, 2002. – 412 с.
2. Аннерс Э. История европейского права / Аннерс Э.; [отв. ред. В.Н. Шенаев]. – М., 1996. – 400 с.
3. Антоненко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн / Антоненко В.В. – К.: Епос, 2006. – 448с.
4. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – [2-ге видання, перероб. і доп.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730с.
5. Глиняний В.П. История государства и права зарубежных стран. Часть первая / Глиняний В.П. – Харьков: Одиссей, 2003. – 832 с.
11. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
12. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
13. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.

14. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
  15. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
  1. Дейвіс Н. Європа: Історія / Дейвіс Н.; [пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко]. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
  2. История государства и права зарубежных стран: учебник [для студентов юридических вузов и факультетов]. Часть 1 / [под общей ред. О.А. Жидкова и Н.А. Крашенинниковой]. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1998. – 448 с.
  3. История крестовых походов / [пер. с англ. Е. Дорман]. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1998. – 495с.
  4. История Средних веков: В 2 т. Т.1: учебник / [под ред. С.П. Карпова]. – М.: Изд-во МГУ; ИНФРА-М, 2001. – 640 с.
  5. История Средних веков: В 2 т. Т.2: Раннее Новое время: учебник / [под ред. С.П. Карпова]. – М.: Изд-во МГУ; ИНФРА-М, 2001. – 432 с.
  6. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Макарчук В.С. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
  7. Орлова Н.Е. История государства и права зарубежных стран для студентов вузов / Орлова Н.Е. – М.: Феникс, 2005. – 192 с.
  8. Поръяз А. Мирова культура: Средневековье / Поръяз А. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 479 с.
  9. Рыжов К.В. Все монархи мира. Западная Европа / Рыжов К.В. – М.: Вече, 2001. – 560 с.
  10. Рубаник В.С. Лекції з історії держави та права зарубіжних країн / Рубаник В.С. – Харків: Консум, 2003. – 528 с.
  11. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Середні віки та ранній новий час / Тищик Б.Й. – Львів: Світ, 2006. – 696 с.
  12. Толкачова Н. Звичаєве право: навч. посібник / Толкачова Н. – К., 2005. – 367 с.
  13. Тревельян Дж.М. История Англии от Чосера до королевы Виктории / Тревельян Дж.М.; [пер. с англ. А.А. Крушинской, К.Н. Татариновой]. – Смоленск: Русич, 2001. – 624 с.
  14. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
  15. Хома П.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Хома П.М. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000; Магнолія плюс, 2008. – 578 с.
  16. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Древность и Средние века / [составитель В.А.Томсинов]. – М.: Зерцало, 2004. – 550 с.
-

Заняття 7.

Держава і право Візантії

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Утворення Візантійської держави. Особливості розвитку феодалних відносин.
  2. Державний механізм Візантійської імперії.
  3. Джерела і характерні риси візантійського права.
  4. Вплив візантійської державності і права на державно-правовий розвиток слов'янських народів.
-

ТЕРМІНИ: басилевс, боляри, гуситський рух, десятина, дими, діоцези, екзархати, консисторій, кріпацтво, магістр, магнати, патріарх, префект, пронія, регент, секреті, синкліт, стратиги, Тевтонський орден, феми, шляхта.
ПАМ'ЯТКИ ПРАВА: Звід законів Юстиніана, Еклога, “Законник Стефана Душана”, “Закон судний людем”.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Поясніть, чому у західній науковій літературі поширилася назва Східної Римської імперії “Візантія” ?
2. Які причини стійкості Візантії як державного утворення ?
3. Назвіть основну форму феодального землеволодіння у Візантії.
4. Яким було становище рабів у Візантії ?
5. Що являла собою Еклога як пам'ятка візантійського права ?
6. Які підстави розірвання шлюбу за візантійським правом ?
7. Які основні джерела права південних і західних слов'ян Вам відомі ?
8. Які найважчі види злочинів передбачалися “Законником Стефана Душана” ?
9. Яке значення відіграло “німецьке право” у правовій системі середньовічної Польщі? Відповідь обґрунтуйте.
10. Назвіть джерела середньовічного чеського права.

Доповніть речення:

- У Візантії набула поширення давньоримська форма залежності селян ... .
- Державна рада Візантійської імперії мала назву ... .
- У Візантії за указом імператора у IV ст. виникли політичні організації ... .
- Повеління імператорів Візантії, що стосувалися різних сфер правового регулювання, мали назву ... .
- Укладання шлюбу у Візантії регулювалося нормами ... права.
- Кримінальна відповідальність для осіб за візантійським правом наступала з ... років.
- Великі землевласники у середньовічній Болгарії мали назву ... .
- У середньовічній Сербії феодальна власність існувала у формі ... і ... .
- Нижня палата польського Сейму з XV ст. мала назву ... .
- Найдавнішим державним утворенням на території Чехії було ... .

Творчі завдання

Складіть схему: “Державний механізм Візантії”.

Складіть схему: “Типова структура державного механізму слов'янських феодальних держав”.

Розв'яжіть задачі

1. Дівчина без згоди батьків покинула батьківський дім для співжиття з хлопцем. Коли це стало явним, хлопець запропонував дівчині укласти шлюб. Чи буде покараний хлопець, якщо батьки дівчини дали згоду на її шлюб ? (За “Законом судним людем”).
2. Між сусідами виник спір щодо власності худоби, яка із землі одного власника перейшла на землю іншого. Останній, тобто той, на чю землю перейшла чужа худоба, не визнав цього факту і всю худобу вважає своєю. Через це і виник спір. Власник худоби здійснив самовільний акт відбору худоби з території сусіда, заявивши, що це була його власність. Яке вирішення цього спору можливе за “Законом судним людем”?

3. Властелич образив недобрим словом властеля під час запеклої суперечки. Яке покарання може чекати на властелича, якщо буде доведена його провина? (За “Законником Стефана Душана”).

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **У чому полягає специфічна риса розвитку візантійської середньовічної держави ?:**
а) сповільнений розвиток товарно-грошових відносин; б) слабкі політичні позиції міст; в) сповільнений характер розкладу рабовласницьких відносин; г) розширення суспільства.
2. **Візантійське законодавство розділяло колонів на:** а) вільних і залежних; б) вільних і приписних; в) париків і кріпаків; г) прониаріїв і залежних.
3. **Які функції виконував консисторій у Візантії ?:** а) керував поточними справами в державі; б) давав поради імператору; в) здійснював військове керівництво; г) відповідав за місцеве управління.
4. **Хто такі парики ?:** а) залежні селяни, утримувачі державних і приватних земель; б) вільні селяни-общинники; в) служила світська і духовна знать; г) раби.
5. **Який закон регулював відносини, що склалися в сільських общинах Візантії ?:** а) Землеробський закон; б) Прохірон; в) Еклога; г) Морський закон.
6. **Прониари у Візантії – це:** а) люди, які збирали з селян податки; б) органи державної влади, які займалися розвитком феодалських відносин; в) візантійський уряд; г) військова організація.
7. **Перша велика збірка болгарського права мала назву:** а) Законник Стефана Душана; б) Закон судний людем; в) Епанагога; г) Нешавські статuti.
8. **На верхівці суспільної ієрархії у середньовічній Сербії перебували:** а) прониари; б) властелі; в) боляри; г) шляхта.
9. **“Посольська хата” – це:** а) болярське помістя у феодалській Болгарії; б) станovo-представницький орган феодалської Сербії; в) нижня палата польського Сейму; г) двір чеського короля.
10. **Який правовий акт середньовічного Чеського королівства надавав королю усю повноту влади в державі ?:** а) Нешавські статuti; б) Оновлений земський статут; в) Статuti Конрада Оттона; г) Земське уложення Королівства Чеського.

Література

1. Антоненко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн / Антоненко В.В. – К.: Епос, 2006. – 448 с.
2. Аргучинцев Г.К. История государства и права славянских народов: курс лекций / Аргучинцев Г.К. – М.: ИВЦ Минфина, 2006. – 303 с.
3. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – [2-ге видання, перероб. і доп.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730 с.
4. Войтович Л.В., Домановський А.М., Козак Н.Б., Лильо І.М., Мельник М.М., Сорочан С.Б., Файда О.В. Історія Візантії. Вступ до візантистики / [за ред. С.Б. Сорочана і Л.В. Войтовича]. – Львів: Видавництво “Апріорі”, 2011. – 880 с.
5. Глиняный В.П. История государства и права зарубежных стран. Часть первая / Глиняный В.П. – Харьков: Одиссей, 2003. – 832 с.
6. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
7. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
8. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені

- Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
9. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
  10. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
  11. Дворнік Ф. Слов’яни в Європейській історії та цивілізації / Дворнік Ф.; [пер. з англ.]. – К.: Дух і Літера, 2000. – 528 с.
  12. Дейвіс Н. Європа: Історія / Дейвіс Н.; [пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко]. – К.: Основи, 2000. – 1464 с.
  13. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
  14. История государства и права зарубежных стран: учебник [для студентов юридических вузов и факультетов]. – Часть 1 / [под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А.]. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 448 с.
  15. Історія західних і південних слов’ян (з давніх часів до XX ст.) Курс лекцій: навч. посібник / Яровий В.І., Рудяков П.М., Шумило В.П., ін. – К.: “Либідь”, 2003. – 632 с.
  16. История средних веков: В 2 т.: Учебник / [под ред. С.П. Карпова]. – Т.1. – М.: Изд-во МГУ; ИНФРА-М, 2001. – 640 с.
  17. История средних веков: В 2 т. Т.2: Раннее новое время: учебник / [под ред. С.П. Карпова]. – М.: Изд-во МГУ; ИНФРА-М, 2001. – 432 с.
  18. Камінський С.А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505 – 1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / А.С. Камінський; пер. з пол. Я. Стріхи. – К.: Наш час, 2011. – 263 с.
  19. Коротка історія Чехії і Словаччини / [за ред. проф. П. Федорчака]. – Івано-Франківськ: Видавництво “Плай”, 1999. – 170 с.
  20. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Макарчук В.С. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
  21. Поръяз А. Мирова культура: Средневековье / Поръяз А. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 479 с.
  22. Рубаник В.Є. Лекції з історії держави та права зарубіжних країн / Рубаник В.Є. – Харків: Консум, 2003. – 528 с.
  23. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Середні віки та ранній новий час / Тищик Б.Й. – Львів: Світ, 2006. – 696 с.
  24. Хома П.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Хома П.М. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000; Магнолія плюс, 2008. – 578 с.
  25. Хрестоматія з історії західних та південних слов’ян (Давня доба, Середньовіччя): навч. посіб. / упоряд. В.І. Яровий, С.М. Мотрук, В.П. Шумило та ін.: за ред. В.І. Ярового. – К.: Либідь, 2011. – 416 с.
  26. Хрестоматія по истории южных и западных славян: В 3-х т. – Минск: Юрид. Литература, 1991. – Т.1. – 563 с.
  27. Яровий В.І. Історія західних та південних слов’ян у XX ст. Курс лекцій / Яровий В.І. – К.: “Либідь”, 1996. – 416 с.
-

Заняття 8.

Право феодальної держави в Росії

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Соціальна структура і державний механізм Московського князівства.

- Джерела права Великого князівства Московського. Судебник 1497 р.: а) правове регулювання власності; б) шлюбно-сімейні стосунки; в) злочин і покарання; г) суд і процес.
- Соборне уложення 1649 р.: а) правове регулювання власності; б) шлюбно-сімейні стосунки; в) злочин і покарання; г) суд і процес. Остаточне закріпачення селянства.
- Законодавство Російської імперії. Реформи Петра I. Правове становище різних верств суспільства.

ТЕРМІНИ: артикул, бояри, дворяни, волостелі, генерал-прокурор, губернії, “губна ізба”, “діти боярські”, думний дяк, “зазивна грамота”, “земська ізба”, Земський Собор, кабала, княжата, крамола, кріпак, “лихі люди”, “люди посадські”, маніфест, обер-прокурор, опольники, опричнина, “погонна грамота”, “поле”, поміщики, приказ, регламенти, Сенат, Синод, срібники, старожилці, статут, “судовий список”, тіуни, “торгова страта”, указ, “урочні літа”, холопи, чолобитна, чорносошні селяни, “Юр’єв день”.

ПАМ’ЯТКИ ПРАВА: Судебник 1497 р., Соборне уложення 1649 р.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

- Чому, на Вашу думку, процес централізації (“збирання руських земель”) очолило саме Московське князівство ?
- Які характерні риси феодалізму в Росії відповідали аналогічним тенденціям розвитку феодальних держав Західної Європи ?
- Яке значення терміну “Юр’єв день” ?
- Назвіть основні соціальні верстви міста у Великому князівстві Московському.
- Яке значення приказів у державному механізмі Російської держави ?
- Яке значення мав Судебник 1497 р. для розвитку російського права ? Відповідь обґрунтуйте.
- Які повноваження мав Земський собор як станово-представницький орган влади у Московській державі ?
- Що означає термін “губна ізба”?
- Які причини переходу Росії до форми правління абсолютної монархії ?
- Які джерела права Російської імперії Вам відомі ? Дайте їх коротку характеристику.

Доповніть речення:

- Дворяни володіли маєтками, наданими великим князем за ... та ... службу.
- На нижчій стадії соціальної ієрархії Московського князівства знаходилися ... .
- За Судебником 1497 р. причинами розлучення могли бути насамперед ... і ... .
- Міщанський стан в Московській державі XVI ст. отримав назву ... .
- Збройні сили Московського царства склалися з ... полків і ... ополчення.
- За Соборним уложенням 1649 р. кримінальній відповідальності не підлягали ... і ... .
- У 1702 р. ліквідовано губні і земські хати, а їх функції передано ... .
- Значний вплив на регулювання шлюбно-сімейних відносин мала ... .
- Юридичне оформлення регулярної армії в Росії відбулося за Статутом 1716 р. і ... Статутом 1720 р.
- Найвищий виконавчо-розпорядчий та судовий орган часів Петра I – ... .

Творчі завдання

Складіть і заповніть таблицю: “Основні соціальні верстви на різних етапах формування Російської держави”.

Складіть схему: “Система органів судочинства у Великому князівстві Московському”.
Заповніть таблицю: “Визначальні тенденції суспільно-політичного і правового розвитку Російської держави на різних етапах її формування”.

<i>Етап</i>	<i>Особливості розвитку соціальної структури</i>	<i>Зміни у державному механізмі</i>	<i>Ключові зміни у розвитку права</i>
Московське князівство			
Московське царство			
Російська імперія			

Розв’яжіть задачі

1. У селі Сологубово Нижньгородського повіту селянин Дмитро, обробляючи землю, переорав межу свого угіддя з сусідською землею, що належить Івану Попову. Яке покарання може понести селянин Дмитро, якщо Іван Попов поскаржиться на нього волостелю ? (За Судебником 1497 р.).
2. Чолобитник Іван, піддячий, маючи тривалу суперечку за землю з окольничим Федором, надумав поскаржитися на його ніби-то посадові зловживання і здирства з селян. Іван спершу поскаржився воеводі, а потім, коли той не дав відповіді, зважився “бити чолом” перед государем. Яке покарання може чекати Івана, якщо його неправдиві свідчення на окольничого Федора стануть явними ? (За Соборним уложенням 1649 р.).
3. Думний дяк Никифор і окольничий Павло вирішили обмінятися частинами своїх помість. Уклавши між собою таку домовленість, вони не зафіксували її у Помісному приказі. Через рік після укладення домовленості Павло помер. Никифор вирішив, що негоже надалі зволікати з реєстрацією обміну землею і звернувся за розпискою до приказу. Чи може Никифор отримати приказну розписку, обґрунтовуючи зволікання з чолобитною хворобою і смертю другої сторони угоди обміну – окольничого Павла ? (За Соборним уложенням 1649 р.).

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **Головна причина прийняття Судебника 1497 р.:** а) прагнення централізувати владу; б) остаточне закріпачення селянства; в) зміна державного устрою; г) відзначення правління Івана III.
2. **Назва “посадські люди” у XVII ст. закріпилася за:** а) селянами; б) міським населенням; в) боярами; г) дворянами.
3. **Хто такі у феодальній Росії служилі люди ?:** а) чиновники при царському дворі; б) дворяни, які володіли землею на помісному праві; в) церковні ієрархи; г) міське населення.
4. **Поняття “крамола” у феодальній Росії означало:** а) заколот; б) змову; в) антидержавне діяння; г) розбій.
5. **Для абсолютної монархії в Росії була характерна:** а) відсутність армії, наявність нерозгалуженого центрального апарату; б) наявність сильного, розгалуженого професійного бюрократичного апарату, сильної постійної армії, ліквідація всіх станово-представницьких органів; в) наявність станово-представницьких установ та постійної армії; г) наявність бюрократичного апарату, ліквідація армії.
6. **Хто у Великому князівстві Московському здійснював судові функції ?:** а) Великий князь; б) Боярська дума; в) прикази; г) всі вище названі.
7. **Хто призначав членів Сенату в Росії періоду абсолютизму?:** а) Боярська дума; б) народні збори; в) монарх; г) дворяни.
8. **Перший російський імператор:** а) Іван IV Грозний; б) Олексій Михайлович; в) Петро I; г) Катерина II.
9. **Прикази у феодальній Росії – це:** а) нормативно-правові акти царя; б) монопольні органи центрального управління; в) боярські договори; г) адміністративні документи.

10. **Правові акти Російської імперії, що визначали структуру, статус, компетенцію державних органів:** а) регламенти; б) статuti; в) маніфести; г) грамоти.

Література

1. Аргучинцев Г.К. История государства и права славянских народов: курс лекций / Аргучинцев Г.К. – М.: ИВЦ Минфина, 2006. – 303 с.
2. Бармак М.В. Державна служба в Російській імперії: правові основи формування та функціонування корпусу цивільних службовців (XVIII – перша половина XIX ст.) / Бармак М.В.; [монографія]. – Тернопіль: Видавництво Астон, 2006. – 288 с.
3. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
4. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
5. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
6. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
7. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
8. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. – [2-ге вид., перероб. і доповн.]; за заг. ред. проф. О.М. Джузи. – К.: Атіка, 2006. – 256 с.
9. История отечественного государства и права. Ч. I: учебник / [под ред. проф. О.И. Чистякова]. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 360 с.
10. История России: В 2 т. Т. 1: С древнейших времен до конца XVIII в. / [Сахаров А.Н., Морозова Л.Е., Рахматулин М.А. и др.; [под ред. А.Н. Сахарова]. – М.: ООО “Издательство АСТ”; ЗАО НПП “Ермак”; ООО “Издательство Астрель”, 2003. – 943 с.
11. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / Каппелер А.; [пер. з нім.]. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.
12. Косарев А.И. Всеобщая история государства и права / Косарев А.И. – М.: Юриспруденция, 2007. – 504 с.
13. Орлов В.А., Георгиев В.А., Георгиева Т.А., Сивохина Т.А. История России с древнейших времен до наших дней: учебник / [Орлов В.А., Георгиев В.А., Георгиева Т.А., Сивохина Т.А.]. – М.: “Проспект”, 1999. – 544 с.
14. Титов Ю.П. Хрестоматія по історії держави і права Росії / Титов Ю.П. – М.: Проспект, 2008. – 464 с.
15. Хоскинг Дж. Россия: народ и империя (1552 – 1917) / Хоскинг Дж.; [пер. с англ. С.Н. Самуйлова]. – Смоленск: “Русич”, 2000. – 512 с.
16. Хрестоматія по історії Росії: В 4 т. – Т. 2. В 2 кн. К.1. XVII – начало XVIII века / [сост. Бабич И.В., Захаров В.Н., Уколова И.Е.]. – М.: МИРОС – Международ. отношения, 1995. – 280 с.
17. Хрестоматія по історії Росії / [сост. Орлов А., Георгиев Н., Сивохина Т.]. – М.: Проспект; Велби, 2006. – 592 с.

Заняття 9.

Право країн середньовічного Сходу

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Арабський халіфат: особливості формування; форма держави; структура державного механізму.
2. Мусульманське право (шаріат): а) джерела; б) правове регулювання майнових відносин; в) шлюбно-сімейні стосунки; г) злочин і покарання; д) суд і процес.
3. Форма держави, джерела та основні інститути права середньовічного Китаю.
4. Основні риси держави і права середньовічної Японії.

ТЕРМІНИ: адат, бакуф, бусі, вакф, візир, ге, дайме, диван, джизі, закят, емір, Іджма, ікта, імам, кадї, канун, кияс, кісас, Коран, лін, люй, ляньюмін, медресе, мульк, самураї, Сунна, сьогунат, табе, тазір, урф, Фетва, фірман, хадж, халіф, хорадж, цяньмін, шаріат, шурта.

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА: Коран.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Яке значення ісламу у формуванні арабської державності? Відповідь обґрунтуйте.
2. Визначте особливості розвитку феодалізму в Арабському халіфаті.
3. Які форми земельної власності в Арабському халіфаті Вам відомі?
4. Що таке іджма у системі мусульманського права?
5. Яке правове становище жінки за мусульманським правом?
6. Які види доказів у судовому процесі передбачав шаріат?
7. У чому полягала сутність інституту обвинувального доносу в середньовічному Китаї?
8. Які з видів злочинів за старокитайським середньовічним правом засвідчують традиційність китайського середньовічного суспільства?
9. Визначте особливості форми державного правління сьогунату в середньовічній Японії.
10. Які джерела права феодальної Японії вам відомі?

Доповніть речення:

- Після смерті Мухамеда арабами правили ... , які обиралися всією общиною.
- Приватновласницькі землі в Арабському халіфаті – ... .
- Збірка судових рішень і вислови відомих мусульманських законників – ... .
- Головною перешкодою для укладення шлюбу за шаріатом була ... .
- Основним джерелом права Китаю був ... .
- У Китаї виділяли три форми власності: ... , державна і ... .
- У XII ст. в Японії в умовах боротьби феодалів за владу сформувалася нова форма державного правління ... .
- Дрібнопомісні феодалі в Японії – ... .
- На чолі феодальної ієрархії середньовічної Японії стояли князі ... .
- Головна риса феодальних східних суспільств – ... .

Творчі завдання

- Складіть схему державного механізму Арабського халіфату.
Складіть схему державного механізму сьогунату в Японії.
Заповніть схему: “Джерела мусульманського права”.

Розв'язність задачі

1. У чоловіка було три доньки. Після його смерті виникло питання про розподіл спадщини. На яку частину спадщини можуть розраховувати доньки померлого за нормами шаріату? (За Кораном).
2. Яке покарання чекає на чоловіка і жінку, яких викрили у перелюбі? (За Кораном).
3. Чи має право жінка після розлучення з чоловіком залишатися у його будинку? (За Кораном).

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **Шаріат** – це: а) назва мусульманського права; б) священна книга ісламу; в) джерело мусульманського права; г) центральний орган правління.
2. **Книга, що складається з оповідань про судження та вчинки пророка Мухамеда:** а) Коран; б) Сунна; в) Іджма; г) Фетва.
3. **Центральні органи влади в Арабському халіфаті:** а) візир, халіф, емір; б) диван військових справ, внутрішніх справ, військової служби; в) диван сімейних справ, військових справ, внутрішніх справ; г) імам, каді, шейх.
4. **Землі в Арабському халіфаті, передані мечетям, медресе та іншим організаціям на релігійні і добродійні цілі:** а) вакф; б) хіджаз; в) зімма; г) харадж.
5. **Центральні органи державного управління Арабського халіфату:** а) канцелярії еміра; б) дивани; в) колегії шейхів; г) міністеріали.
6. **Перша імператорська династія середньовічного Китаю:** а) Сун; б) Тан; в) Мін; г) Цин.
7. **Кримінальні закони ранньофеодального Китаю мали назву:** а) люй; б) лін; в) лун; г) ге.
8. **Титул “сьогун” буквально означає:** а) великий правитель; б) великий полководець; в) великий будівничий; г) великий кормчий.
9. **На чолі феодальної ієрархії в Японії перебували:** а) дайме; б) самураї; в) табе; г) бусі.
10. **Вища судова інстанція ранньофеодальної Японії:** а) Державна рада; б) імператор; в) міністр юстиції; г) дайме.

Література

1. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – [2-ге видання, перероб. і доп.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730 с.
2. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.
3. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
4. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
5. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
6. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
7. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта

- України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
8. Эпоха Возрождения: Европа, Азия, Африка. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 672 с.
  9. История государства и права зарубежных стран: учебник для вузов / [под ред. проф. Чибиряева]. – М.: Былина, 2002. – 472 с.
  10. История государства и права зарубежных стран: учебник [для студентов юридических вузов и факультетов]. – Часть 1 / [под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А.]. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 448 с.
  11. История Средних веков: Европа и Азия / [авт. Бадак Н.В., Войнич И.Е., Волчек Н.М. и др.]. – Минск: Харвест, 2000. – 656 с.
  12. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Макарчук В.С. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
  13. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / [Мак-Ніл В.]. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
  14. Поръяз А. Мировая культура: Средневековье / Поръяз А. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 479 с.
  15. Рубаник В.Є. Лекції з історії держави та права зарубіжних країн / Рубаник В.Є. – Харків: Консум, 2003. – 528 с.
  16. Рубель В.А. Історія середньовічного Сходу. Тематична хрестоматія / Рубель В.А. – К.: Либідь, 2000. – 624 с.
  17. Рубель В.А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність / Рубель В.А. – К.: “Аквілон-Прес”, 1997. – 256 с.
  18. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Середні віки та ранній новий час / Тищик Б.Й. – Львів: Світ, 2006. – 696 с.
  19. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. – Том I: навч. посіб. [для юрид. вищ. навч. закладів і фак.]: у 2 т. / [за ред. В.Д. Гончаренка]. – К.: Ін Юре. – 1998. – 504с.
  20. Хрестоматія по истории государства и права зарубежных стран. Древность и Средние века / [составитель В.А.Томсинов]. – М.: Зерцало, 2004. – 550 с.

Заняття 10.

Право Англії революційного періоду

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Причини, етапи і особливості Англійської революції XVII ст.
2. Законодавство Англійської революції: а) “Велика ремонстрація” 1641 р.; б) “Навігаційний акт” 1651 р.; в) “Знаряддя управління” 1653 р.; г) Habeas corpus act” 1679 р.
3. Аграрне і соціальне законодавство Англійської революції.
4. “Славна революція” 1688 рр. та її державно-правові наслідки. “Біль про права” 1689 р. “Акт про престолоспадкування” 1701 р.
5. Розвиток конституційної монархії в Англії у XVIII – XIX ст.

ТЕРМІНИ:

віги, дигери, джентрі, індепенденти, конституційна монархія, левелери, лендлорди, місдімінор, пресвітеріани, протекторат, пуритани, роялісти, Таємна рада, торі, тризн, фелонія.

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА: “Знаряддя управління” 1653 р., Habeas Corpus Act 1679 р., Біль про права 1689 р., Акт про престолоспадкування 1701 р.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Які причини Англійської революції ?
2. Які основні вимоги в ході революції висували політичні угруповання пресвітеріан та індепендентів ?
3. Які категорії населення стали рушійною силою революції ?
4. Зміст яких основних законодавчих актів визначив Англію як конституційну монархію?
5. Чому, на Вашу думку, республіканський період в Англії був нетривалим ?
6. Які наслідки мала революція для розвитку англійської держави і права ? Відповідь обґрунтуйте.
7. Який характер мало земельне законодавство англійської революції ?
8. Визначте основні напрями розвитку державного механізму Англії у XVIII – XIX ст.
9. Які результати мали реформи виборчого права Англії у XIX ст. ?
10. Які основні зміни відбулися у галузях сімейного і кримінального права Англії у XIX ст. ?

Доповніть речення:

- Рушійною силою Англійської революції став союз буржуазії з ... .
- Найбільш послідовні прихильники реформаційних процесів у церкві Англії – ... .
- Прийнята 1 грудня 1641 р. ... містила докладний перелік зловживань королівської влади за час правління Карла I.
- Велике значення в ході роботи Довгого парламенту мало ... законодавство.
- Встановлення режиму протекторату було закріплене у конституції, яка отримала назву ... .
- Британська модель конституційної монархії отримала назву ... .
- У 1867 р. на основі партії торі створено ... партію.
- Англійське право поділяло речі на ... і номінальні.
- У 1836 р. в Англії запроваджено інститут ... шлюбу.
- Кримінально-процесуальне право Англії відзначалося ... .

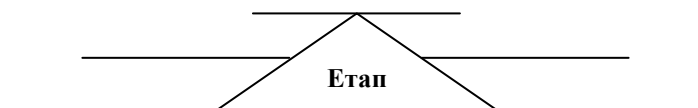

Творчі завдання

Складіть схему: “Вищі органи влади та управління Англії у XVIII – XIX ст.”.
Заповніть таблицю: “Соціальна база основних політичних угруповань в ході Англійської революції”.

Пресвітеріани	
	представники збіднілого селянства і міщан
Левелери	
	представники дрібного дворянства, середні прошарки міської буржуазії

Заповніть схему: “Етапи Англійської революції”.

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **Про що йшлося у “Великій демонстрації” 1641 р.?:** а) зловживання королівської влади; б) повноваження перів; в) зловживання членів парламенту; г) розширення повноважень короля.
2. **Визначте період республіки часів Англійської революції:** а) 1649 – 1658 рр.; б) 1649 – 1653 рр.; в) 1640 – 1649 рр.; г) 1658 – 1660 рр.
3. **Визначте період протекторату Кромвеля часів Англійської революції:** а) 1649 – 1658 рр.; б) 1649 – 1653 рр.; в) 1640 – 1649 рр.; г) 1658 – 1660 рр.

4. **Найвищий орган виконавчої влади інdependentської республіки в Англії:** а) Державна дума; б) Державна рада; в) Державні збори; г) Державне управління.
5. **Хто такі дігери ?:** а) представники бідного селянства і пролетаріату; б) представники дрібного і середнього дворянства, середніх прошарків міської буржуазії; в) ремісники і вільні селяни; г) представники крупної буржуазії і земельної аристократії.
6. **“Білль про права” 1689 р. в Англії передбачав:** а) обмеження королівської влади на користь парламенту; б) обмеження влади Палати Лордів; в) обмеження влади парламенту на користь короля; г) обмеження органів місцевої влади на користь короля.
7. **Яка форма державного правління встановилася в Англії після революції XVII ст.?:** а) парламентська монархія; б) президентська республіка; в) абсолютна монархія; г) інdependentська республіка.
8. **Вкажіть основні тенденції розвитку англійської монархії у XIX ст.:** а) розширення соціального складу парламенту, посилення влади Кабінету міністрів, послаблення реальних повноважень короля; б) розширення повноважень парламенту, послаблення влади Кабінету міністрів і короля; в) послаблення парламенту, розширення влади Кабінету міністрів і короля; г) послаблення влади парламенту і Кабінету міністрів, зміцнення влади короля.
9. **За якою виборчою реформою в Англії ліквідовано “гнилі” містечка:** а) 1832 р.; б) 1830 р.; в) 1830 р.; г) 1885 р.
10. **Право спадкування за англійським правом XIX ст. наступало з віку:** а) 18 років; б) 20 років; в) 21 року; г) 23 років.

Література

1. Аннерс Э. История европейского права / Аннерс Э.; [отв. ред. В.Н. Шенаев]. – М.: Мысль, 1996. – 400 с.
2. Антология мировой правовой мысли. В 5-ти тт. – Т. 2. Европа: V-XVII вв. – М.: Мысль, 1999. – 829 с.
3. Бирюков М.М. Европейское право / Бирюков М.М. – М.: Омега-Л, 2006. – 128 с.
4. Всемирная история: В 24 т. Т. 13. Европа в период английской революции / [Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. и др.]. – Мн.: Литература, 1996. – 560 с.
5. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.
6. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
7. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
8. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
9. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
10. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
11. История государства и права зарубежных стран / [Гудошников Л.М., Жидков О.А., Крашенинникова Н.А., Лысенко О.Л., Мишин А.А.]. – М.: Издательство “НОРМА” (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. – 704 с.

12. История государства и права зарубежных стран: учебник [для студентов юридических вузов и факультетов]. – Часть 2 / [под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А.]. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 708 с.
13. История государства и права зарубежных стран: учебник для вузов / [под ред. проф. Чибиряева]. – М.: Былина, 2002. – 472 с.
14. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Макарчук В.С. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
15. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / [Мак-Ніл В.]. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
16. Рубаник В.Є. Лекції з історії держави та права зарубіжних країн / Рубаник В.Є. – Харків: Консум, 2003. – 528 с.
17. Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова]. – Х.: Прапор, 432 с.
11. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Середні віки та ранній новий час / Тищик Б.Й. – Львів: Світ, 2006. – 696 с.
12. Тревельян Дж.М. История Англии от Чосера до королевы Виктории / Тревельян Дж.М.; [пер. с англ. А.А. Крушинской, К.Н. Татариновой]. – Смоленск: Русич, 2001. – 624 с.
13. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
14. Хрестоматія з історії держави і права зарубіжних країн. – Том II: навч. посіб. [для юрид. вищих навч. закладів і фак.]: у 2 т. / [за ред. В.Д. Гончаренка]. – К.: Ін Юре. – 1998. – 608 с.
15. Хома Н.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Хома Н.М. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000; Магнолія плюс, 2008. – 474 с.
16. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Шевченко О.О. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.

Заняття 11.

Конституційно-правовий розвиток США на етапі формування держави

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Передумови прийняття і зміст Декларації незалежності США.
2. Статті конфедерації 1781 р., їх характеристика.
3. Форма держави у США за Конституцією 1787 р.
4. Білль про права 1791 р., його правова характеристика.
5. Правові наслідки Громадянської війни у США.

ТЕРМІНИ: аболіціонізм, антимонопольне законодавство, аторней, “загальне право”, імпічмент, Конгрес, корпорація, ку-клукс-клан, місдімінор, монополія, Палата представників, правовий дуалізм, резервація, “Реконструкція Півдня”, сегрегація, Сенат, статутне право, судовий конституційний нагляд, траст, федералізм, фелонія, “чорні кодекси”.

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА: Декларація незалежності США, “Статті конфедерації і вічного союзу”, Конституція США, Білль про права 1791 р.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Який правовий статус мали британські колонії в Північній Америці ?
2. Які причини Американської революції (війни за незалежність) ?
3. Які основні принципи закладені у Конституції США ?

4. Які громадянські права передбачені у Біллі про права 1791 р. ?
5. Які наслідки для державно-правового розвитку США мала громадянська війна ?
6. Що таке “чорні кодекси” ? Який їх зміст ?
7. Що таке “Реконструкція Півдня” ?
8. У чому полягає дуалізм правової системи США ? Відповідь обґрунтуйте.
9. Які джерела права притаманні для американської правової системи ?
10. У чому головні відмінності англійської та американської систем права ?

Доповніть речення:

- Після прийняття Декларації незалежності США у всіх штатах утверджено ... форму державного правління.
- Виконавчим органом в США за “Статтями конфедерації...” був ... , очолюваний Президентом.
- Офіційне завершення американської війни за незалежність відбулося з підписанням ... договору.
- Перші десять поправок до Конституції США мають назву ... .
- В основу функціонування конституційного принципу поділу влади покладено механізм ... .
- Нижня палата парламенту США має назву ... .
- Конгрес може притягати Президента до відповідальності у порядку ... .
- Відміну рабства на всій території США зафіксувала ... поправка до Конституції.
- Однією з ключових відмінностей американської правової системи від англійської стало співіснування норм загального права та ... як джерел права.
- У США, як і в Англії, у значенні поняття “юридична особа” виступає поняття “...”.

Творчі завдання

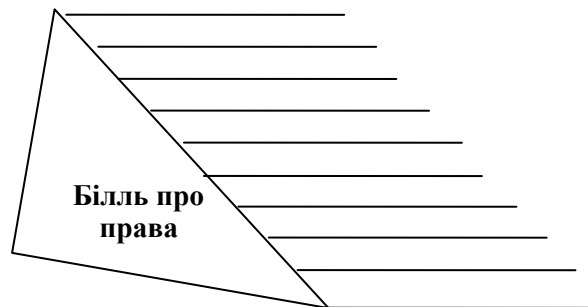
Складіть схему: “Державний механізм США за Конституцією 1787 р.”.

Заповніть таблицю: “Причини і наслідки Американської революції та Громадянської війни в США”.

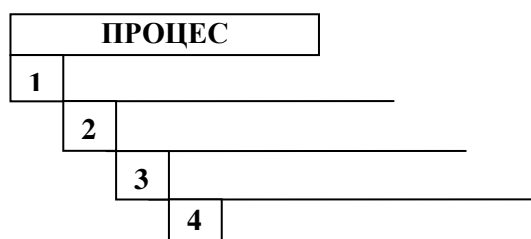

	<i>Причини</i>	<i>Наслідки</i>
<i>Американська революція</i>		
<i>Громадянська війна</i>		

Заповніть схему: “Зміст перших 10 поправок до Конституції США”.

Заповніть схему: “Стадії кримінального процесу в США”.

Дайте відповідь на тестові завдання

1. Коли була прийнята “Декларація незалежності США”?: а) 1776 р.; б) 1787 р.; в) 1754 р.; г) 1815 р.
2. Де і коли був скликаний Перший Міжконтинентальний конгрес?: а) у Вашингтоні 1775 р.; б) у Філадельфії 1774 р.; в) у Річмонді 1787 р.; г) у Лондоні 1836 р.
3. Який конституційний документ безпосередньо передував прийняттю Конституції США?: а) Декларація прав Вірджинії; б) Статті конфедерації і вічного союзу; в) Білль про права; г) Прокламація про звільнення рабів.
4. Кому належить законодавча влада за Конституцією США 1787 р.?: а) Президенту; б) Конгресу; в) Верховному суду; г) Генеральному аторнею.
5. Кому за Конституцією США надано повноваження глави виконавчої влади?: а) Президенту; б) Голові Верховного суду; в) Сенату; г) Палаті представників.
6. Який зміст Білля про права 1791 р.?: а) права і обов’язки органів виконавчої влади; б) повноваження Конгресу; в) права людини і громадянина; г) розподіл прав і обов’язків між гілками влади.
7. У якому році і за правління якого президента у США була проголошена “Прокламація про звільнення рабів”?: а) 1776 р., правління Дж. Вашингтона; б) 1809 р., правління Б. Франкліна; в) 1863 р., правління А. Лінкольна; г) 1881 р., правління Дж. Гарфілда.
8. Який із заходів передбачав Закон “Про реконструкцію Півдня” 1867 р.?: а) введення режиму військової окупації у південних штатах; б) у південних штатах скасовано рабство; в) зняття режиму військової окупації у південних штатах; г) у південних штатах відновлено рабство.
9. Хто такий генеральний аторней у США?: а) державний секретар; б) чиновник, який очолює федеральну прокуратуру США; в) головнокомандувач американською армією; г) міністр фінансів.
10. Яка поправка до Конституції відмінила рабство у США?: а) поправка XII, прийнята в 1804 р.; б) поправка XIII, прийнята в 1865 р.; в) поправка XV, прийнята в 1870 р.; г) поправка XVII, прийнята в 1913 р.

Література

1. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан. – [2-ге видання, перероб. і доп.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730 с.
2. Всемирная история: В 24 т. Т. 18. Канун I мировой войны / [Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. и др. – Мн.: Литература, 1997. – 528 с.
3. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.
4. Гончар Б.М. Всесвітня історія / Гончар Б.М. – К.: Знання, 2007. – 694 с.
5. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
6. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
7. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
8. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
9. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта

- України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
10. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.
  11. Иванян Э.А. История США / Иванян Э.А. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 548 с.
  12. История государства и права зарубежных стран: учебник [для студентов юридических вузов и факультетов]. – Часть 2 / [под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А.]. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 708 с.
  13. Кирилюк Ф.М. Історія зарубіжних політичних вчень Нової доби: навч. посібник / Кирилюк Ф.М. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 414 с.
  14. Кравчук М.В. Правова система США / Кравчук М.В. – К.: Норма-Друк, 2004. – 136 с.
  15. Макаруч В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб / Макаруч В.С. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
  16. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / [Мак-Ніл В.]. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
  17. Марченко М.Н. Правовые системы современного мира: учебное пособие / Марченко М.Н. – М.: ИКД “Зерцало-М”, 2001. – 400 с.
  18. Савченко А.В. Федеральні правоохоронні органи США: місія, організаційна структура та застосування кримінального законодавства: навчальний посібник / Савченко А.В. – К.: Текст, 2003. – 122 с.
  19. История США. В четырех томах. Т. 3 / [Севостьянов Г.Н., Язьков Е.Ф., Куропятник Г.П. и др.]. – М.: Издательство “Наука”, 1985. – 290 с.
  20. Стельмах С.П., Слюсаренко А.Г., Пивовар С.Ф. Всесвітня історія. Новий період (кінець XVIII – початок XIX ст.) / Стельмах С.П., Слюсаренко А.Г., Пивовар С.Ф. – К.: Наукова думка, 1998. – 378 с.
  21. Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова]. – Х.: Прапор, 2006. – 432 с.
  22. Тищик Б.Й. Історія держави і права зарубіжних країн. Середні віки та ранній новий час / Тищик Б.Й. – Львів: Світ, 2006. – 696 с.
  23. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
  24. Хома Н.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Хома Н.М. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000; Магнолія плюс, 2008. – 474 с.
  25. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Шевченко О.О. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.

Заняття 12-13.

Французьке право кінця XVIII – XIX ст.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Законодавство першого етапу Французької революції: Декларація прав людини і громадянина 1789 року. Конституція 1791 р., інші закони. Законодавство жирондистів.
2. Законодавство якобінської диктатури: а) аграрне законодавство; б) Декларація прав людини і громадянина; в) Конституція 1793 р.
3. Конституції Франції 1795 та 1799 років.
4. Кодекс Наполеона (Цивільний кодекс) 1804 р.: структура, зміст, характеристика.
5. Імператорські кодифікації: а) Торговий кодекс 1807 р.; б) Кримінальний кодекс 1810 р.; в) Кримінально-процесуальний кодекс 1808 р.
6. Реставрація монархії Бурбонів. Установча (Конституційна) Хартія 1814 р.
7. Законодавче закріплення “Липневої монархії”. Конституційна хартія 1830 р.
8. Друга республіка у Франції. Конституція 1848 р., її зміст та оцінка.

9. Друга імперія у Франції. Законодавство Паризької комуни.

10. Конституція Третьої республіки 1875 р.

ТЕРМІНИ: “болото”, жирондисти, кодекс, Комітет громадського порятунку, Комітет громадської безпеки, конкордат, конституційна монархія, консулат, контрибуція, “Липнева монархія”, Національний конвент, права людини і громадянина, Паризька комуна, Просвітництво, фельяни, “цивільна смерть”, яacobінци.

ПАМ’ЯТКИ ПРАВА: Декларація прав людини і громадянина 1789 р., Конституція Франції 1791 р., Цивільний кодекс 1804 р., Конституційний закон “Про організацію державних влад” 1875 р.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Які причини Французької революції ?
2. Які основні положення Декларації прав людини і громадянина 1789 р. ?
3. Яку форму державного правління закріпила Конституція 1791 р. ?
4. На якому етапі революції прийнято декрет “Про ворогів народу” ?
5. Чи вдалося в ході революції ліквідувати залишки феодальних відносин у Франції ? Відповідь обґрунтуйте.
6. Які причини встановлення імперії у Франції ?
7. Яке становище дружини по відношенню до чоловіка закріплено Цивільним кодексом 1804 р. ?
8. Що таке “цивільна смерть” у цивільному законодавстві Франції післяреволюційного періоду ?
9. Які джерела права “кодифікації Наполеона” ?
10. Визначте особливості державного механізму Паризької комуни.

Доповніть речення:

- На другому етапі революції більшість у Національному конвенті отримали ... .
- Главою виконавчої влади за Конституцією 1791 р. проголошувався ... .
- Головний карально-репресивний орган яacobіньської диктатури – ... .
- Конституція 1795 р. зберігала ... форму правління.
- У період Першої імперії видано 5 кодексів: цивільний, кримінальний, торговий, кримінально-процесуальний і ... .
- За Цивільний кодексом 1804 р. майнові відносини подружжя визначалися ... .
- Основну увагу у третій книзі Цивільного кодексу приділено ... відносинам.
- Каторга і депортація за Кримінальним кодексом 1810 р. мали наслідком ... .
- Установча (Конституційна) Хартія 1814 р. проголосила відновлення ... .
- За Конституцією Другої республіки 1848 р. центральні державні повноваження надано ... .

Творчі завдання

Складіть схему: “Державний механізм Франції за Конституцією 1799 р.”.

Заповніть таблицю: “Значення Великої революції для розвитку Франції”.

форма держави	
соціальна структура	
економічний розвиток	
правова система	

Заповніть схему: “Способи набуття власності за Цивільним кодексом 1804 р.”.

СПОСОБИ
НАБУТТЯ
ВЛАСНОСТІ

Розв'яжіть задачі

1. Філіп де Корбонн, батько двох повнолітніх дітей, власник цінної колекції гравюр (основного надбання сім'ї, що оцінюється в 60 тисяч франків), 20 квітня 1850 р. подарував мистецтвознавцю Марселю Труа кілька гравюр. Свій дарунок Філіп де Корбонн мотивував тим, що у всьому світі справжню цінність гравюр знає лише Марсель Труа. Діти звернулися до суду з оскарженням дій батька. Як вирішити цей казус? (За Цивільним кодексом 1804 р.).
2. По смерті торговця Жана залишилася дружина. Подружжя не мало дітей. Хто має право першості спадкування майна, залишеного покійним Жаном? (За Цивільним кодексом 1804 р.).

Дайте відповідь на тестові завдання

1. Уніфікованими ідеями Декларації прав людини і громадянина 1789 р. були: а) свобода і право власності; б) право на освіту і свобода віросповідання; в) право на достойну оплату праці і житло; г) право на щастя і соціальну рівність.
2. Коли у Франції була проголошена Перша республіка?: а) 1792 р.; б) 1791 р.; в) 1793 р.; г) 1794 р.
3. Яку з названих структур можна віднести до державного механізму якобінської диктатури?: а) Національна рада; б) Комітет державної безпеки; в) Державний конвент; г) міжнародний революційний трибунал.
4. Яку форму державного правління передбачала Конституція Франції 1791 року?: а) республіка; б) абсолютна монархія; в) конституційна монархія; г) консулат.
5. Хто очолював виконавчу владу у Франції за Конституцією 1791 р.?: а) король; б) Установчі збори; в) Національні збори; г) Державна рада.
6. Який орган виконував функції уряду під час якобінської диктатури?: а) Комітет громадської безпеки; б) Комітет громадського порятунку; в) Комітет внутрішніх справ; г) Комітет революційної диктатури.
7. Вкажіть наслідки термідоріанського перевороту: а) падіння якобінської диктатури; б) страта короля; в) встановлення імперії; г) взяття Бастилії.
8. У Цивільному кодексі 1804 р. приватне право поділялося на: а) цивільне і публічне; б) публічне і торгове; в) цивільне і торгове; г) приватне і публічне.
9. Вкажіть, якій сфері правового регулювання приділено найбільше уваги у Кодексі Наполеона 1804 р.?: а) природні права людини; б) приватна власність; в) шлюбно-сімейні відносини; г) злочини і покарання.
10. Липнева революція у Франції привела до встановлення: а) імперії; б) конституційної монархії; в) республіки; г) анархії.

Література

1. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / Ададуrow В. – Львів: УКУ, 2002. – 412 с.
2. Аннерс Э. История европейского права / Аннерс Э.; отв. ред. В.Н. Шенаев. – М., 1996. – 400 с.
3. Антоненко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн / Антоненко В.В. – К.: Епос, 2006. – 448 с.

4. Арзаканян М.Ц., Ревякин А.В., Уваров П.Ю. История Франции / Арзаканян М.Ц., Ревякин А.В., Уваров П.Ю. – М.: Дрофа, 2005. – 475 с.
5. Бирюков М.М. Европейское право / Бирюков М.М. – М.: Омега-Л, 2006. – 128 с.
6. Всемирная история: В 24 т. Т. 18. Канун I мировой войны / [Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. и др.]. – Мн.: Литература, 1997. – 528 с.
7. Всеобщая история государства и права / [под ред. К.И. Батыра]. – М.: Былина, 1996. – 415 с.
8. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.
9. Гончар Б.М. Всесвітня історія / Гончар Б.М. – К.: Знання, 2007. – 694 с.
10. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
11. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
12. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
13. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
14. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
15. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.
16. История государства и права зарубежных стран: учебник [для студентов юридических вузов и факультетов]. – Часть 2 / [под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А.]. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 708 с.
17. История Франции: с древнейших времен до 1789 года. – СПб.: Питер Пресс, 1996. – 224с.
18. Карпантье Ж. История Франции / Карпантье Ж. – М.: Омега, 2008. – 470 с.
19. Макарчук В.С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навч. посіб. / Макарчук В.С. – К.: Атіка, 2006. – 680 с.
20. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / [Мак-Ніл В.]. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
21. Манфред А.З. История Франции: в 3-х томах / Манфред А.З. – М.: , 1973.
22. Манфред А.З. Великая французская революция / Манфред А.З. – М.: , 1983.
23. Манфред А.З. Наполеон Бонапарт / Манфред А.З. – М.: , 1993.
24. Рыжов К.В. Все монархи мира. Западная Европа / Рыжов К.В. – М.: Вече, 2001. – 560 с.
25. Стельмах С.П., Слюсаренко А.Г., Пивовар С.Ф. Всесвітня історія. Новий період (кінець XVIII – початок XIX ст.) / Стельмах С.П., Слюсаренко А.Г., Пивовар С.Ф. – К.: Наукова думка, 1998. – 378 с.
26. Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова]. – Х.: Прапор, 2006. – 432 с.
27. Токвіль, Алексіс де. Давній порядок і революція / Токвіль, Алексіс де.; [з фр. пер. Г. Філіпчук]. – К.: Юніверс, 2000. – 224 с.
28. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
29. Хома П.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Хома П.М. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000; Магнолія плюс, 2008. – 578 с.

Заняття 14.

Політико-правовий розвиток Німеччини на етапі формування єдиної держави

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Розвиток державності Німеччини у першій половині XIX ст.
2. Значення революції 1848 – 1849 рр. Пруська Конституція 1850 р.
3. Об'єднання Німеччини. Імперська Конституція 1871 р. Державний механізм Німецької імперії.
4. Право Німецької імперії: а) Німецьке цивільне уложення 1896 р.; б) Торговий кодекс 1897 р.; в) Кримінальне уложення 1870 р.; г) Кримінально-процесуальний кодекс 1877 р.; д) судова система.

ТЕРМІНИ: Бундесрат, грюндерство, кайзер, ландтаг, “октройовані” конституції, парантелли, партикуляризм, рейхсканцлер, рейхстаг, юнкер.

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА: Конституція Німеччини 1871 р., Німецьке цивільне уложення.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Які наслідки для німецької державності мав розпад Священної Римської імперії германської нації ?
2. Які політико-правові наслідки мала революція в Німеччині 1848 – 1849 рр. ?
3. Чому серед німецьких держав саме Пруссія очолила процес політичного об'єднання Німеччини ?
4. Які конституційні принципи закріплені в Конституції Німеччини 1871 р. ?
5. Яке місце посідав імперський канцлер у державному механізмі Німецької імперії за Конституцією 1871 р. ? Відповідь обґрунтуйте.
6. Які особливості регулювання права власності за Німецьким цивільним уложенням ?
7. Які юридичні підстави розлучення передбачені Німецьким цивільним уложенням ?
8. Який зміст норм Німецького цивільного уложення, що передбачали права робітників ?
9. Які види кримінальних правопорушень передбачені Кримінальним уложенням 1870р.?
10. Які судові інстанції існували в суб'єктах Німецької імперії ?

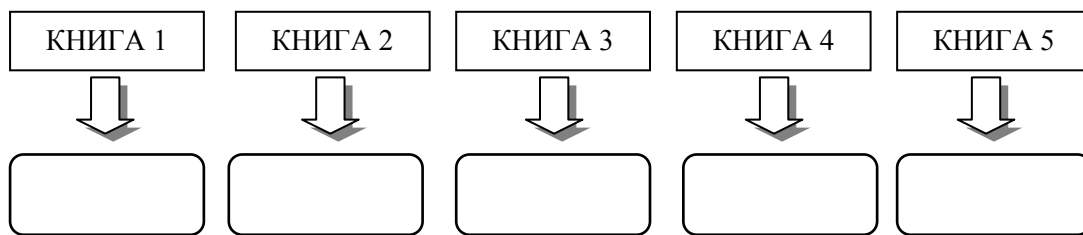
Доповніть речення:

- У 1815 р. міжнародний Віденський конгрес вирішив створити ... у складі 34 монархій та 4 вільних міст.
- У ряді німецьких держав були прийняті ... конституції.
- Метою революції в Німеччині стало подолання ... і ліквідація ... режимів.
- Верхня палата Пруського парламенту за Конституцією 1850 р. – ... .
- Конституція Німецької імперії 1871 р. закріпила ... державний устрій.
- Повна цивільна правоздатність за Німецьким цивільним уложенням наступала з ... року.
- Четверта книга Німецького цивільного уложення містила норми ... права.
- Основний суб'єкт торгових відносин за Торговим кодексом 1897 р. – ... .
- За Кримінальним уложенням 1870 р. найтяжчими були ... злочини.
- Вищий судовий орган Німецької імперії за Конституцією 1871 р. – ... .

Творчі завдання

Складіть схему: “Державний механізм Німеччини за Конституцією 1871 р.”.
Заповніть схему: “Структура Німецького цивільного уложення 1896 р.”.

Розв'яжіть задачі

1. По смерті власника бакалійної крамниці в Баварії Маркуса залишилися його дружина-вдова Марта, дві доньки і внук. На яку частку спадку за законом може розраховувати вдова Марта по смерті чоловіка ? (За Німецьким цивільним уложенням 1896 р.).
2. Що може вимагати за законом кредитор майна, якщо при користуванні річчю боржник пошкодив її ? (За Німецьким цивільним уложенням 1896 р.).

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **Союзна рада Німецької імперії за Конституцією 1871 р.** мала назву: а) Бундестаг; б) Бундесрат; в) Бундесвер; г) Бундесланд.
2. **У Німецькій імперії за Конституцією 1871 р.** верховна влада належала: а) кайзеру; б) канцлеру; в) Рейхстагу; г) Бундесрату.
3. **Яка з монархій не увійшла у 1871 р.** до складу Німецької імперії ? : а) Саксонія; б) Пруссія; в) Австрія; г) Баварія.
4. **Система покарань в Німецькій імперії за Кримінальним уложенням 1870 р.** включала: а) смертну кару, штрафи, ув'язнення, обмеження в правах; б) каліцтва, штрафи, кровну помсту, ув'язнення; в) ув'язнення, заслання, кровну помсту, штрафи, побиття; г) смертну кару, заслання, кровну помсту, штрафи, конфіскацію.
5. **Найбільш поширена підстава виникнення зобов'язань за Німецьким цивільним уложенням 1896 р.:** а) розпорядження; б) закон; в) договір; г) делікт.
6. **Законною формою шлюбу за Німецьким цивільним уложенням 1896 р.** вважався: а) цивільний шлюб; б) церковний шлюб; в) громадянський шлюб; г) договірний шлюб.
7. **За формою правління Німецька імперія:** а) абсолютна монархія; б) дуалістична монархія; в) ранньофеодальна монархія; г) конституційна монархія.
8. **Конституція Пруссії 1850 р.** прийнята: а) Національними зборами; б) Рейхстагом; в) Установчими зборами; г) референдумом.
9. **Що таке “октройована конституція”?** : а) конституція, прийнята на референдумі; б) конституція, “дарована” правителями німецьких держав своїм народам; в) конституція, прийнята парламентами німецьких держав; г) конституція, відхилена на референдумі.
10. **Вища судова інституція Німецької імперії за Конституцією 1871 р.:** а) Імперський суд; б) Камеральний суд; в) Земельний суд; г) Федеральний суд.

Література

1. Аннерс Э. История европейского права / Аннерс Э.; [отв. ред. В.Н. Шенаев]. – М.: Мысль, 1996. – 400 с.
2. Бирюков М.М. Европейское право / Бирюков М. – М.: Омега-Л, 2006. – 128 с.
3. Бостан Л.М., Бостан С.К. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Л.М. Бостан, С.К. Бостан; [2-ге видання, перероб. і доп.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 730 с.
4. Всемирная история: В 24 т. Т. 18. Канун I мировой войны / [Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. и др.] – Мн.: Литература, 1997. – 528 с.
5. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.
6. Гончар Б.М. Всесвітня історія / Гончар Б.М. – К.: Знання, 2007. – 694 с.

7. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
8. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
9. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
10. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
11. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
12. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – М.: Международные отношения, 1999. – 400 с.
13. История государства и права зарубежных стран: учебник [для студентов юридических вузов и факультетов]. Часть 2 / [под ред. проф. Крашенинниковой Н.А., проф. Жидкова О.А.]. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 708 с.
14. Основные институты гражданского права зарубежных стран / [под ред. В.В. Залесского]. – М.: НОРМА, 2006. – 480 с.
15. Рыжов К.В. Все монархи мира. Западная Европа / Рыжов К.В. – М.: Вече, 2001. – 560 с.
16. Тейлор А.Дж. Габсбурзька монархія (1809 – 1918): Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / Тейлор А.Дж.; [пер. з нім.]. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2007. – 267 с.
17. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
18. Хома П.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Хома П.М. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000; Магнолія плюс, 2008. – 578 с.
19. Царківський В.А. Історія держави і права зарубіжних країн / Царківський В.А. – К.: Основа, 2006. – 578 с.
20. Яковенко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн / Яковенко В.В. – К.: Тех Поліс, 2005. – 874 с.

Заняття 15.

Державно-правовий розвиток Росії у ХХ ст.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Причини, етапи, характер, законодавство, наслідки революції 1905 – 1907 рр.
2. Право Росії періоду революції 1917 р. Встановлення радянської (більшовицької) влади.
3. Особливості радянського права. Конституція РРФСР 1918 р.
4. Утворення СРСР. Конституції 1924 і 1936 рр. (порівняльна характеристика).
5. Конституція СРСР 1977 р.
6. Форма держави в Росії за Конституцією 1993 р.

ТЕРМІНИ: анексія, більшовизм, “буржуазний націоналізм”, Верховна Рада СРСР, викупні платежі, “відлига”, ВКП(б), “воєнний комунізм”, ВЦВК, громадянська війна, декрети, Державна Дума, Державна Рада, “диктатура пролетаріату”, есери, кадети, каторга, КДБ, комунізм, конфіскація, кріпацтво, МВС, меншовики, мировий суд, нігілізм правовий, НКВС, ОДПУ, “перебудова”, Політбюро ЦК, пролетаріат, Рада Федерації, Ради, Раднарком, РАГС, “революційна доцільність”, революційний трибунал, реквізиція, рекрутська повинність, Російська

Федерація, РРФСР, самодержавство, секвестр, СНД, статутні грамоти, СРСР, Тимчасовий уряд, “трійки”, трудова повинність, Федеральні збори, ЦК КПРС, “червоний терор”.

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА: Конституція (Основний закон) РРФСР 1918 р., Основний Закон (Конституція) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1924 р., Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1936 р., Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1977 р.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Які причини змусили російське самодержавство піти на ліберальні реформи 60 – 80-х років XIX ст. ?
2. Які найбільш суттєві здобутки першої російської революції 1905 – 1907 рр. ?
3. Назвіть причини двовладдя в Росії у період з березня – до липня 1917 р. Які органи державної влади його уособлювали ?
4. Наскільки ефективною і новаторською була діяльність Тимчасового уряду у сфері правотворення ? Відповідь обґрунтуйте.
5. У чому проявилася закріплена Конституцією РРФСР 1918 р. класова нерівність в суспільстві ? Наведіть приклади.
6. З якого віку наставала кримінальна відповідальність за “Керівними засадами кримінального права РРФСР” 1919 р. ?
7. Які правові новели були внесені до тексту Конституції СРСР 1936 р. у порівнянні з Конституцією СРСР 1924 р. ?
8. Який статус і можливості надавалися союзним республікам конституціями СРСР ?
9. Які правові рішення органів державної влади СРСР другої пол. 80-х – поч. 90-х років XX ст. свідчили про демократизацію політичної системи країни ?
10. Чому, на Вашу думку, Конституція Російської Федерації 1993 р. визначила форму державного правління Росії як президентську республіку ? Відповідь обґрунтуйте.

Доповніть речення:

- Реформа 1861 р. стосувалася лише ... селян.
- Основним політичним нововведенням революції 1905 – 1907 рр. стало створення нового представницького органу влади – ... .
- Своєрідною формою державного режиму за Конституцією РРФСР 1918 р. стала ... .
- Основним джерелом радянського права були ... .
- У декретах радянських органів влади закріплювався новий вид власності – ... власність.
- Вищий орган державного управління в Росії у березні – жовтні 1917 р. – ... .
- Конституція СРСР 1924 р. встановлювала ... форму державного устрою.
- Особливе значення в розбудові системи правоохоронних органів Союзу мало підвищення статусу і повноважень органів ... .
- Головним принципом організації державної влади в СРСР було гасло “Вся влада – ...!”.
- В розвитку державного механізму Росії на початку XXI ст. відбулося посилення федерального централізму ... .

Творчі завдання

Заповніть схему: “Наслідки революції в Росії 1905 – 1907 рр.”.

_____

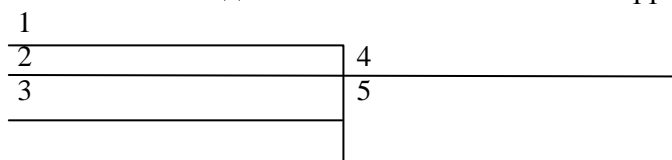
_____

_____

_____

Заповніть схему: “Джерела набуття державної соціалістичної власності за радянським законодавством РРФСР 1918 – 1920 рр.”.

Заповніть таблицю: “Вищі органи державної влади та управління СРСР”.

Конституція	Законодавча влада	Виконавча влада	Судова влада
1924 р.			
1936 р.			
1977 р.			

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **Яка реформа не була проведена в Росії у 60 – 80-х роках XIX ст. ?:** а) міська; б) селянська; в) церковна; г) судова.
2. **17 жовтня 1905 р. в Росії прийнято законодавчий акт:** а) “Маніфест про зміну встановлення Державної ради”; б) Указ “Установлення Державної Думи”; в) “Маніфест про вдосконалення державного порядку”; г) “Зведення основних державних законів”.
3. **Після лютневої революції 1917 р. в Росії створено такі види поліції:** а) земська і міська; б) земська і губерньська; в) обласна і повітова; г) обласна і міська.
4. **Більшовицький переворот в Росії 1917 р. привів до встановлення:** а) буржуазно-демократичної республіки; б) республіки Рад; в) парламентської республіки; г) конституційної монархії.
5. **Перші нормативні акти радянської влади мали назву:** а) декрети “Про мир” і “Про село”; б) декрети “Про мир” і “Про землю”; в) маніфести “Про війну” і “Про революцію”; г) декрети “Про революцію” і “Про заводи”.
6. **Яке право скасували більшовики в Росії у 1917 р.?:** а) право на освіту; б) право на працю; в) право на приватну власність; г) право на участь у виборах.
7. **Вкажіть найбільш поширену форму законодавчих актів перших років радянської влади в Росії:** а) декларації; б) відозви; в) декрети; г) постанови.
8. **Вкажіть, яке із вказаних джерел права перших років існування радянської влади в Росії є зайвим:** а) дореволюційне законодавство; б) рішення на основі “революційної доцільності”; в) канонічне право; г) закон радянських органів влади.
9. **Нижчою ланкою радянської судової системи за Законом “Про судоустрій союзних і автономних республік” від 16 серпня 1938 р. були:** а) окружні суди; б) народні суди; в) спеціальні суди; г) краєві суди.
10. **Вищий орган державної влади за Конституцією СРСР 1977 р.:** а) ЦВК; б) Верховна Рада; в) РНК; г) Верховний Суд.

Література

1. Байтин М.И. Понятие механизма современного Российского государства / М.И. Байтин // Правоведение. – 1996. – № 3. – С. 7-15.
2. Безутлов А.А. Принцип разделения властей в государственном устройстве Российской Федерации / А.А. Безутлов // Государство и право. – 1998. – № 10. – С. 117-132.

3. Белковец Л.П., Белковец В.В. История государства и права России: курс лекций / Л.П. Белковец, В.В. Белковец. – Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 2000. – 216 с.
4. Всемирная история: В 24 т. Т. 19. Первая мировая война / [Бадак А.Н., Войнич И.Е., Волчек Н.М. и др.]. – Мн.: Литература, 1997. – 512 с.
5. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
6. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
7. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
8. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
9. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
10. История отечественного государства и права. Ч. I: учебник / [под ред. проф. О.И. Чистякова]. – М.: Издательство БЕК, 1999. – 360 с.
11. История человечества. Том VIII. Россия / [под общей ред. А.Н. Сахарова]. – М.: ООО “Издательский Дом МАГИСТР-ПРЕСС”, 2003. – 755 с.
12. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / Каппелер А.; [пер. з нім.]. – Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2005. – 360 с.
13. Кара-Мурза С. История государства и права России: учебник для вузов / Кара-Мурза С. – М.: “Былина”, 1998. – 325 с.
14. Орлов А.С., Георгиев В.А., Георгиева Н.Г., Сивохина Т.А. История России с древнейших времен до наших дней: учебник / [Орлов А.С., Георгиев В.А., Георгиева Н.Г., Сивохина Т.А.]. – М.: “Проспект”, 1999. – 544 с.
15. Пилипчук В. Крах СРСР як етап напіврозпаду Російської імперії: Нариси політичної історії / Пилипчук В. – К.: Либідь, 2003. – 288 с.
16. Севостьянов Н.В. Конституционное право России. Схемы, таблицы, основные нормативные акты / Севостьянов Н.В. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 278 с.
17. Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова]. – Х.: Прапор, 2006. – 432 с.
18. Титов Ю.П. Хрестоматія по історії держави і права Росії / Титов Ю.П. – М.: Проспект, 2008. – 464 с.
19. Хрестоматія по історії Росії / [сост. Орлов А., Георгиев Н., Сивохина Т.]. – М.: Проспект; Велбі, 2006. – 592 с.
20. Чибириєв С.А. История государства и права России: учебник для вузов / Чибириєв А. – М.: Бек, 1998. – 496 с.
21. Чистяков О.И. История государства и права России: учебное пособие / Чистяков О.И. – М.: Проспект, 1998. – 214 с.
22. Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ століття: підручник [для вищ. навч. закладів] / Яровий В.І. – К.: “Тенеза”, 2005. – 816 с.

Заняття 16-17.

Особливості розвитку права у країнах Західної Європи, США і Японії у ХХ – на поч. ХХІ ст.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Зміни у джерелах права країн континентальної та англосаксонської правових систем. Поява нових галузей права.
2. Законодавство “нового курсу” у США.
3. Веймарська Конституція 1919 р.
4. Законодавство та карально-репресивна система фашистських режимів в Німеччині та Італії.
5. Конституційно-правові реформи у Великій Британії.
6. Післявоєнний розвиток Німеччини. Конституція ФРН 1949 р.
7. Державний механізм за конституціями Четвертої (1946 р.) і П’ятої (1958 р.) республік у Франції.
8. Форма держави в Японії за Конституцією 1947 р.
9. Загальні та специфічні особливості розвитку права країн континентальної та англосаксонської правових систем: а) джерела та основні інститути цивільного права; б) шлюбно-сімейне право; в) трудове і соціальне законодавство; г) розвиток екологічного права; д) зміни у кримінальному праві і процесі; е) системи судових і правоохоронних органів.

ТЕРМІНИ:

автаркія, анексія, Веймарська республіка, верховенство права, виборче право, гауляйтер, громадянське суспільство, гуманізація права, делеговане законодавство, демократія, дискримінація, домініони, екологічне право, Європейський Союз, захист прав споживачів, капіталізм, конституція, корпорація, лібералізм, “маккартизм”, Народний фронт, народовладдя, нацизм, націоналізація, “новий курс”, парламентаризм, правова держава, протекторат, профспілки, репарація, республіка, сегрегація, соціальна держава, соціалізм, соціальне забезпечення, тоталітаризм, трудове право, урбанізація, фашизм.

ПАМ’ЯТКИ ПРАВА І ЧИННІ ЗАКОНИ: Основний закон Федеративної Республіки Німеччини 1949 р., Конституція Французької республіки 1958 р., Конституція Японії 1947 р.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

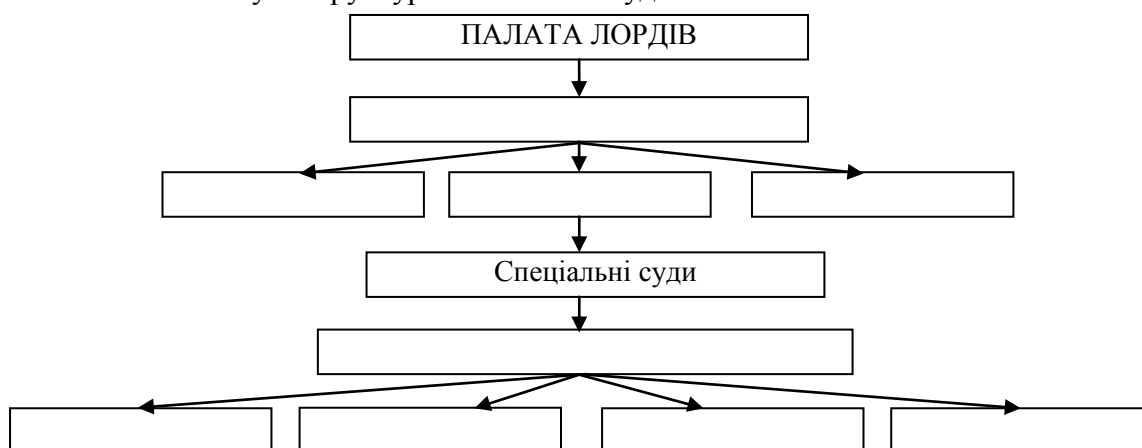
1. Які причини посилення державного втручання у суспільні відносини в ХХ столітті ?
2. Які причини зумовили встановлення у більшості європейських держав антидемократичних режимів у міжвоєнний період ? Відповідь обґрунтуйте.
3. Які основні риси сучасної демократичної держави Ви можете виділити ?
4. У чому проявилось посилення соціальної функції держави у ХХ ст. ?
5. Які зміни у джерелах права капіталістичних країн відбулися у ХХ ст. ?
6. Яка головна тенденція розвитку шлюбно-сімейного права розглянутих країн у ХХ ст.?
7. У чому полягає головний казус визначення форми держави за Веймарською конституцією ?
8. Який вплив на розвиток правової системи Японії у другій половині ХХ ст. мало право країн континентальної та англосаксонської правових систем ? Відповідь обґрунтуйте.
9. Які основні тенденції розвитку державного механізму характерні для усіх розглянутих країн ?
10. Які головні тенденції розвитку кримінального права західноєвропейських країн у ХХ ст. ви можете виділити ?

Доповніть речення

- Друга половина ХХ ст. стала періодом завершення процесу формування основ ... суспільства і максимального наближення його до соціального ідеалу.
- У ХХ ст. у провідних країнах світу відбулося наповнення права ... змістом.
- Рішучі заходи американської влади з подолання кризи, здійснені у 1930-х роках, отримали назву ... .
- Виборча реформа 1918 р. надала право голосу ... , які досягли 30-річного віку.
- У Франції утвердилася практика, за якою уряд отримав право видання нормативних актів на основі доктрини ... .
- Головною особливістю розвитку державного механізму Великої Британії у ХХ ст. стало зростання ролі ... .
- Функції конституційного суду за Конституцією Франції 1958 р. виконує орган – ....
- У 1978 р. у Цивільний кодекс Франції введено поняття ... , пов'язане з товариствами та асоціаціями.
- У Німеччині законом 1974 р. визначено загальний шлюбний вік з ... років.
- Поширеним видом покарання в Англії є умовне засудження – ... .

Творчі завдання

Складіть схему: “Державний механізм Німеччини за Веймарською конституцією”.
Заповніть схему: “Структура англійської судової системи”.

Заповніть таблицю: “Основні тенденції розвитку права у ХХ ст.”.

	Франція	Німеччина	Велика Британія	США	Японія
Право власності					
Сімейне право					
Трудове право					
Екологічне право					
Кримінальне право					
Кримінальний процес					

Дайте відповідь на тестові завдання

1. **Головна особливість “нового курсу” Ф.Д. Рузвельта:** а) державне регулювання фінансових, економічних та соціальних відносин; б) надання виключних прав монополіям; в) відмова від державного втручання у сферу виробництва і торгівлі; г) орієнтація на зовнішню торгівлю з Європою.
2. **У 1964 р. в США прийнято Акт про громадянські права,** що: а) відсторонював негрів від участі у виборах; б) ліквідував дискримінацію негрів у всіх сферах

- економічного і політичного життя; в) вводив освітній ценз: уміння читати і писати англійською мовою; г) посилив контроль федеральної влади за адміністративною діяльністю штатів.
3. **Основний зміст Акту про народне представництво 1928 р. у Великій Британії:** а) надавав виборчі права чоловікам, що досягли повноліття; б) надавав жінкам рівні з чоловіками виборчі права; в) віковий ценз зменшений з двадцяти до вісімнадцяти років; г) зберіг Палату лордів.
  4. **За Конституцією Четвертої республіки у Франції найбільше владних повноважень отримав інститут:** а) Національних зборів; б) президента; в) глави уряду; г) сенату.
  5. **У чому відмінність органів державної влади П'ятої республіки у Франції від Четвертої ?:** а) були більш демократичними; б) посилено владу парламенту; в) зменшено повноваження парламенту і розширено права Президента; г) влада в країні передавалася військовим.
  6. **Яким чином А. Гітлер прийшов до влади ?:** а) шляхом збройного повстання; б) створивши при виборах до Рейхстагу обстановку терору і залякування, домігся перемоги; в) шляхом пропаганди здобув прихильність більшості населення; г) як харизматичний лідер країни.
  7. **Яка з перелічених галузей права сформувалася у ХХ ст.?:** а) кримінальне право; б) адміністративне право; в) екологічне право; г) цивільне право.
  8. **Вкажіть найпоширенішу у ХХ ст. форму актів делегованого законодавства:** а) накази міністрів; б) розпорядження президентів; в) постанови судів; г) постанови законодавчих органів.
  9. **Основною тенденцією розвитку шлюбно-сімейного права у другій половині ХХ ст. стала його радикальна:** а) бюрократизація; б) гуманізація; в) дискримінація; г) інкорпорація.
  10. **За формою державного устрою сучасна Японія:** а) президентська республіка; б) конституційна монархія; в) парламентська республіка; г) абсолютна монархія.

Література

1. Алмонд Гю, Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: учебное пособие / [Алмонд Гю, Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р.]; сокр. пер. с англ. А.С. Богдановского, Л.А. Галкиной; [под ред. М.В. Ильина, А.Ю. Мельвиля]. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
2. Аннерс Э. История европейского права / Аннерс Э.; [отв. ред. В.Н. Шенаев]. – М.: Мысль, 1996. – 400 с.
3. Арзаканян М.Ц., Ревякин А.В. История Франции / М.Ц. Арзаканян, А.В. Ревякин. – М.: Дрофа, 2005. – 475 с.
4. Бирюков М.М. Европейское право / Бирюков М.М. – М.: Омега-Л, 2006. – 128 с.
5. Боботов С.В., Васильев Д.И. Модель правового государства во Франции / С.В. Боботов, Д.И. Васильев // Советское государство и право. – 2000. – № 1. – С. 105-112.
6. Василевич Г.А., Кондратович Н.М., Приходько Л.А. Конституционное право зарубежных стран / Василевич Г.А., Кондратович Н.М., Приходько Л.А. – М.: Книжный дом, 2006. – 480 с.
7. Великобритания: эпоха реформ / [под ред. Ал.А. Громыко]. – М.: Издательство “Весь Мир”, 2007. – 536 с.
8. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2011. – 395 с.
9. Всемирная история: В 24 т. Т. 19. Первая мировая война / [Бадак А.Н., Войнич И.Е. и др.] – Мн.: Литература, 1997. – 512 с.
10. Гелд Д., Мак-Грю Е. Глобалізація/антиглобалізація / Д. Гелд, Е. Мак-Грю; [пер. з англ. І. Андрущенко]. – К.: К.І.С., 2004. – 180 с.

11. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.
12. Гончар Б.М. Всесвітня історія / Гончар Б.М. – К.: Знання, 2007. – 694 с.
13. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
14. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
15. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
16. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
17. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис, 2008. – С. 91-101.
18. Дайнен Д. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / Пер. з англ. – К.: “К.І.С.”, 2006. – 696 с.
19. Іваницька О.П. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002): навчальний посібник / Іваницька О.П. – Вінниця: Вид-во “Фоліант”, 2003. – 560 с.
20. История государства и права зарубежных стран / [под ред. К.И. Батыра]. – М.: Изд-во “Проспект”, 2004. – 496 с.
21. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія: навч. посіб. для студ. юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України / [ред. В.Д. Гончаренко]. К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – 716 с.
22. Иवानян Э.А. История США / Иवानян Э.А. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 548 с.
23. История государства и права зарубежных стран / [Чибиряев С.А., Евтушенко С.Г., Сафронова Е.В., Бельчук О.А., Борисевич М.М.]. – М.: Былина, 2002. – 471 с.
24. Керимов А.Д. О своеобразии государственной системы современной Франции / А.Д. Керимов // Государство и право. – 2001. – № 1. – С. 71-74.
25. Ковалев А.М. Современное состояние Конституции V республики во Франции (проблемы реформы конституции) / А.М. Ковалев // Государство и право. – 2007. – № 4. – С. 100-102.
26. Консерватизм: Антологія. 2-ге видання / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: ВД “Простір”, “Смолоскип”, 2008. – 788 с.
27. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко; за ред. Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – 751 с.
28. Косарев А.И. История государства и права зарубежных стран / Косарев А.И. – М.: Издательство НОРМА; Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 464 с.
29. Кравчук М.В. Правова система США / Кравчук М.В. – К.: Норма-Друк, 2004. – 136 с.
30. Мак-Ніл В. Піднесення Заходу. Історія людської спільноти / [Мак-Ніл В.]. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 960 с.
31. Мартинов А.Ю. Об’єднана Німеччина: від “Боннської” до “Берлінської” республіки (1990-2005) / Мартинов А.Ю. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2006. – 447 с.
32. Марченко В.В. Еволюція органів виконавчої влади Франції / В.В. Марченко // Збірник наукових праць ХДАДТУ. Серія “Економіка і право”. – Х.: ХДАДТУ, 2009. – № 1. – С. 122-127.
33. Орлова Т.В. Історія сучасного світу: навч. посіб. / Орлова Т.В. – К.: Знання, 2006. – 551с.

34. Основные институты гражданского права зарубежных стран / [под ред. В.В.Залесского]. – М.: НОРМА, 2006. – 480 с.
35. Патрушев А.И. Германия в XX веке / Патрушев А.И. – М.: Дрофа, 2004. – 432 с.
36. Романов А.К. Правовая система Англии / Романов А.К. – М.: Дело, 2002. – 343 с.
37. Страхов М.М. Історія держави і права зарубіжних країн / Страхов М.М. – Х.: Право, 2001. – 416 с.
38. Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова]. – Х.: Прапор, 2006. – 432 с.
39. Трофанчук Г.І. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навчальний посібник / Трофанчук Г.І. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 352 с.
40. Тюріна О.В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика): навчальний посібник / Тюріна О.В. – К.: КНТ, Видавничий дім “Скіф”, 2008. – 96 с.
41. Харитонов О.І., Харитонов Є.О. Порівняльне право Європи: Основи порівняльного законодавства. Європейські традиції / О.І Харитонов, Є.О. Харитонов. – Харків: Одісей, 2002. – 592 с.
42. Фенбі Дж. Альянс / Фенбі Дж. – К.: Темпора, 2010. – 542 с.
43. Шатилова С.А. История государства и права зарубежных стран / Шатилова С.А. – М.: Инфра-М, 2005. – 272 с.
44. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Шевченко О.О. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 336 с.
45. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн: навчальний посібник / Шимон С.І.; [видання 2-ге, без змін]. – К.: КНЕУ, 2006. – 240 с.

Заняття 18.

Держава і право країн Центрально – Східної Європи у XX ст.

ПИТАННЯ ДЛЯ ОБГОВОРЕННЯ

1. Відновлення державної незалежності країн регіону після Першої світової війни. Конституційно-правовий розвиток Польщі, Чехословаччини та Угорщини.
2. Правова характеристика режимів “народної демократії”.
3. Причини, характер, державно-правові наслідки демократичних революцій 1989 – 1990 рр. у країнах Центрально-Східної Європи.
4. Державно-правовий розвиток посттоталітарних держав регіону наприкінці XX – на початку XXI ст.

ТЕРМІНИ: авторитарна диктатура, деідеологізація політичної системи, демократія, євроінтеграція, колабораціонізм, “народна демократія”, “народна республіка”, “оксамитова революція”, окупаційний режим, Організація Варшавського Договору, республіка, роздержавлення економіки, “санация”, “Секурітате”, “Солідарність”, соціалізм, “шокова терапія”.

ПАМ'ЯТКИ ПРАВА: Конституція Польської Народної Республіки 1952 р.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Питання для самоконтролю

1. Дайте характеристику основних положень Конституції Польщі 1921 р.
2. Розкрийте структуру органів центральної влади Чехословаччини за Конституцією 1920 р.
3. Чи були правові підстави для анексії Чехословаччини нацистською Німеччиною у 1939 р. ? Відповідь обґрунтуйте.

4. Які причини призвели до поширення авторитарних тенденцій у більшості країн Центрально-Східної Європи у другій половині 20 – 30-х рр. ХХ ст. ?
5. Які головні ознаки тоталітарних режимів “народної демократії” в країнах регіону Ви можете вказати ?
6. Які політико-правові причини зумовили демократичні революції кінця 1980-х рр. ?
7. Які фактори, на Ваш погляд, зумовили переважно мирне протікання революційних подій у країнах Центрально-Східної Європи наприкінці 80-х – на поч. 90-х рр. ХХ ст.?
8. Які основні здобутки розвитку країн регіону у посттоталітарний період ?
9. Яка форма державного правління домінує у країнах Центрально-Східної Європи у посттоталітарний період і чому ?
10. Які фактори державно-правового розвитку посттоталітарних країн регіону дозволили їм стати повноправними членами НАТО і ЄС ?

Доповніть речення:

- Юридичне міжнародне визнання державності Польщі фактично відбулося за підсумками ... 1919 року.
- У 1926 р. в Польщі встановлено диктаторський режим Пілсудського, який отримав назву ... .
- З середини 1920-х рр. в Угорщині посилюються ... тенденції.
- Румунія міжвоєнного періоду за формою державного правління була ... .
- По завершенні Другої світової війни у країнах Центрально-Східної Європи розпочалося встановлення режимів ... .
- Комуністи країн регіону за підтримки СРСР проголосили курс на будівництво ... за радянським взірцем.
- В Угорщині, на відміну від інших країн регіону, вперше скасовано ... .. економіки, зрівняно у правах державну і ... власність.
- Після перемоги демократичної революції у Польщі негайно проведено ... державного апарату, армії, судів, прокуратури, поліції.
- Прийнята у 1997 р. Конституція Польщі проголошує її ... республікою.
- За Конституцією Чеської Республіки парламент складається з двох палат: верхньої – ... і нижньої – ... .

Творчі завдання

Складіть схему: “Державний механізм Чехословаччини за Конституцією 1920 р.”.

Заповніть схему: “Повноваження Президента Польщі за Конституцією 1935 р.”.

Дайте відповідь на тестові завдання

1. Яку посаду обіймав у державному механізмі Польщі Ю. Пілсудський після перевороту 1926 р.?: а) президент; б) військовий міністр; в) не займав жодної державної посади, але мав необмежену владу; г) прем'єр-міністр.
2. Коли Угорщина була проголошена республікою?: а) у листопаді 1918 р.; б) у березні 1919 р.; в) у липні 1919 р.; г) у червні 1920 р.
3. Яким збройним рухом опору гітлерівцям на території Польщі керував емігрантський уряд в Лондоні?: а) Гвардією Людовою; б) Повстанською Армією; в) Армією Крайовою; г) радянськими партизанськими загонами.
4. Визволяючи країни Центрально – Східної Європи від нацистської окупації, Радянський Союз запроваджував на їх територіях: а) тоталітарні комуністичні

- режими; б) військові диктатури; в) олігархічну владу групи прорадянськи настроєної інтелігенції; г) монархії.
5. **Вкажіть головну причину революцій кінця 80-х – початку 90-х рр. в країнах Центральної та Східної Європи:** а) агітація лідерів опозиції; б) партійна пропаганда; в) економічна, політична та духовна криза авторитарно-бюрократичних режимів; г) прагнення наслідувати ті процеси, що відбувались в СРСР.
  6. **У якій країні у 1989 р. відбулася “оксамитова революція”?:** а) Румунія; б) Чехо-Словаччина; в) Польща; г) Угорщина.
  7. **Внаслідок демократичних революцій 1989 – 1990 рр. у країнах Центрально - Східної Європи відбулося:** а) відновлення монархічних режимів; б) відновлення профашистських тоталітарних режимів; в) скасування радянської моделі соціалізму; г) відновлено режими “народної демократії”.
  8. **З 1 січня 1993 р. замість федеративної Чехо-Словаччини утворено:** а) федеративну республіку Чехо-Словаччину; б) суверенні держави Чехію і Словаччину; в) держави Чехію, Словаччину, Словенію; г) Чехію з автономією – Словаччиною.
  9. **Форма державного правління сучасної Угорщини:** а) парламентська республіка; б) монархія; в) президентсько-парламентська республіка; г) президентська республіка.
  10. **Вкажіть головну ознаку розвитку нової пострадянської політичної системи країн Центрально-Східної Європи:** а) демілітаризація; б) роздержавлення; в) багатопартійність; г) мілітаризація.

Література

1. Алексієвець Л.М. Новітня історія Польщі (1918–1939) / Алексієвець Л.М. – Київ-Тернопіль: Астон, 2002. – 320 с.
2. Аргучинцев Г.К. История государства и права славянских народов: курс лекций / Аргучинцев Г.К. – М.: ИВЦ Минфина, 2006. – 303 с.
3. Боботов С.В., Васильев Д.И. Модель правового государства Чехии / С.В. Боботов, Д.И. Васильев // Советское государство и право. – 2000. – № 1. – С. 105-112.
4. Будкін В. Передумови і результати трансформації правової системи у постсоціалістичних державах (на прикладі Чехії і Словаччини) / В. Будкін // Право України. – 2002. – № 5. – С. 76-82.
5. Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. Об’єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / Віднянський С.В., Мартинов А.Ю. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська Академія”, 2011. – 395 с.
6. Газін В.П., Копилов С.А. Новітня історія країн Європи та Америки (1945 – 2002 роки): навч. посібник / В.П. Газін, С.А. Копилов. – К.: “Либідь”, 2004. – 624 с.
7. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник / Глиняний В.П. – К.: Істина, 2009. – 768 с.
8. Грубінко А.В. Логіка для юристів (навчально-методичні матеріали для студентів напряму підготовки “Правознавство”) / А.В. Грубінко; 2-ге вид., перероб. і доповн. – Тернопіль: Вид. відділ ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. – 62 с.
9. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн / А.В. Грубінко. - Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2014. – 656 с.
10. Грубінко А.В. Історія держави і права зарубіжних країн: [навчально-методичний посібник; словник-довідник] / А.В. Грубінко. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2015. – 124 с.
11. Грубінко А. Формування історико-правових компетенцій у майбутнього правника / А. Грубінко // Юридичний журнал. – 2009. – № 11. – С. 123-127.
12. Грубінко В.В., Грубінко А.В. Стратегії модернізації організації та змісту вищої освіти в контексті реалізації Болонських принципів / В.В. Грубінко, А.В. Грубінко // Вища освіта України – Додаток 3, том III (10) – 2008 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору”. – К.: Гнозис,

2008. – С. 91-101.
13. Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
  14. История государства и права славянских народов: учебное пособие. – М.: Изд-во “Новое знание”, 2004. – 592 с.
  15. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія: навч. посіб. для студ. юридичних спеціальностей вищих закладів освіти / Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України / [ред. В.Д. Гончаренко]. К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – 716 с.
  16. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.): курс лекцій / [Яровий В.І., Рудяков П.М., Шумило В.П. та ін.]. – К.: “Либідь”, 2003. – 632 с.
  17. Колодко Г.В. Глобалізація і перспективи розвитку постсоціалістичних країн / Колодко Г.В.; [ред. О.М. Кошик]; пер. з пол. О.М. Палій. – К.: Основні цінності, 2002. – 244 с.
  18. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: історія і засади функціонування: навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко; за ред. Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2009. – 751 с.
  19. Коріненко П.С. Новітня історія країн Європи та Америки (1918 – 1945 рр.) / Коріненко П.С. – Тернопіль: Астон, 2003. – 384 с.
  20. Коротка історія Чехії і Словаччини / [за ред. проф. П. Федорчака]. – Івано-Франківськ: Видавництво “Плаї”, 1999. – 170 с.
  21. Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О.Г. Данильяна, М.І. Панова]. – Х.: Прапор, 2006. – 432 с.
  22. Хома П.М. Історія держави і права зарубіжних країн: навч. посібник / Хома П.М. – К.: Каравела; Львів: Новий Світ-2000; Магнолія плюс, 2008. – 578 с.
  23. Яровий В.І. Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст.: курс лекцій / Яровий В.І. – К.: “Либідь”, 1996. – 416 с.
  24. Яровий В.І. Новітня історія Центральноєвропейських та Балканських країн. ХХ ст.: підручник [для вищих навч. закладів] / Яровий В.І. – К.: “Генеза”, 2005. – 816 с.
-

РЕКОМЕНДОВАНІ ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ

За вказаними адресами Інтернет-сайтів можна знайти безкоштовні ресурси юридичної підручкової та наукової літератури, хрестоматії, а також статті, довідники з усіх тем історії держави і права зарубіжних країн. Зважаючи на невичерпність електронних ресурсів, у списку подані найбільш популярні в Україні україномовні та російськомовні Інтернет-сайти вказаного змісту.

1. http://pravoznavec.com.ua	Електронна бібліотека юридичної літератури
2. http://pravo.biz.ua	Електронна юридична бібліотека
3. http://ukrkniga.org.ua	Електронний ресурс українських книг

4. <http://radnuk.info> “Радник”. Український юридичний портал
5. <http://uris.org.ua> История государства и права
6. <http://www.many-books.org> Большая универсальная библиотека
7. <http://jurisprudence.com.ua> Юридичний портал
8. <http://adhdportal.com> Електронна бібліотека книг
9. ebooktime.net Книжки для студентів
10. <http://pravodom.com> Інформаційно-правовий портал
11. <http://mlib.org.ua/> М-Lib – мега бібліотека
12. www.student-lib.com Електронна студентська бібліотека
13. <http://the-law.at.ua> Студентський юридичний портал України
14. <http://uk.wikipedia.org/> “Вікіпедія”. Вільна енциклопедія
15. <http://library.net.ua> Електронний каталог наукової літератури
16. <http://www.elibron.com> Книги різних мов в електронному вигляді
17. <http://pravoznawec.com.ua> Бібліотека підручничкової літератури
18. <http://zakonoposlusnik.narod.ru> Юридична бібліотека
19. <http://www.justinian.com.ua> Вид-во юрид. л-ри “Юстиніан”. “Юридичний журнал”
20. <http://www.lawukraine.com> Каталог українських правових ресурсів
21. <http://www.lawyer.org.ua> Юриспруденція on-line. Інтернет-видання.
22. <http://www.kr.ua-ru.net> Студентська електронна бібліотека
23. <http://www.pravoteka.ru> “Правотека”
24. <http://www.inpos.com.ua> Підручники в електронному форматі
25. <http://www.lex-line.com.ua> Матеріали міжнародних наукових конференцій
26. <http://elibrary.ru> Наукова електронна бібліотека
27. <http://www.pravo.vuzlib.net> Юридична література
28. <http://www.yourfuture.org.ua> Науковий журнал “Публічне право”
29. <http://elib.org.ua> Цифрова бібліотека України
30. <http://www.librar.org.ua> Електронна бібліотека

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Методологія процесу навчання та оцінювання знань студента згідно Кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП)* полягає у його переорієнтації із лекційно-інформативної на **індивідуально-диференційовану, особистісно-орієнтовану форму** та на організацію **самоосвіти** студента.

Усі світові і пропоновані останнім часом національні стандарти в основу навчання ставлять самостійну, творчу роботу особи, яка навчається. На цьому принципі базуються і новітні, включно інформаційні технології навчання. У структурі навчального навантаження студента за системою ECTS самостійна та індивідуальна робота розглядаються як одні з основних компонентів навчальної діяльності студента, що повинні займати значну частину його навчального навантаження.

Самостійна робота є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від аудиторних навчальних занять, без прямої участі викладача. Творча (евристична), наближена до наукового осмислення і узагальнення робота можлива лише як результат організації самостійного навчання з обов'язковою присутністю в ній цілепокладання та його досягнення за допомогою ефективних технологічних схем самоосвіти. Крім того така робота повинна бути індивідуалізованою з урахуванням рівня творчих можливостей студента, його навчальних здобутків, інтересів, навчальної активності.

Навчальна дисципліна “Історія держави і права зарубіжних країн” є об'ємною і складною за змістом. Без систематичної самостійної роботи з навчальним матеріалом неможливо засвоїти його якісно. Самостійна робота студента є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від аудиторних занять. Насамперед це актуально для студентів заочної форми навчання, для яких на самостійне опрацювання матеріалу навчальним планом відведено більшість часу. Для студентів денної форми навчання час, відведений для самостійної роботи студента, повинен становити біля 1/4 частини академічного кредиту.

Самостійна робота студентів при вивченні дисципліни “Історія держави і права зарубіжних країн” забезпечена необхідними навчально-методичними засобами: навчальним посібником; конспектами лекцій; методичними рекомендаціями; комплексом тестових завдань і задач для самоконтролю; інтерактивним навчально-методичним комплексом. Студентам рекомендовано для самостійного опрацювання до кожної теми підбірку класичної та найновішої навчальної і наукової літератури, Інтернет-ресурси.

Теми для поглибленого самостійного вивчення студентами проблем курсу

1. Фактори формування та особливості утворення перших держав.
2. Господарські характеристики і типова соціальна структура держав Стародавнього Сходу.
3. Витоки та джерела давньосхідного права. Закони царя Хаммурапі.
4. Суспільний устрій і правовідносини в Стародавньому Єгипті і Китаї.
5. Суспільний і державний устрій Афіньської республіки. Право Афіньського поліса.
6. Розвиток процесуальних форм римського права.
7. Причини занепаду Римської держави. Роль римських юристів у розвитку права.
8. Станово-представницька і абсолютна монархія в Англії, Франції і Німеччині: порівняльний аналіз.

* “Положення про кредитно-модульну систему організації навчального процесу у Тернопільському національному економічному університеті”. Протокол № 10 від 26.05.2006 р. (www.tneu.edu.ua)

9. Феодалне право, його джерела і види.
10. Судова система феодалної Англії.
11. Судочинство в Середньовічній Німеччині.
12. Джерела та основні інститути права Візантійської імперії.
13. Характеристика Зводу законів Юстиніана.
14. Феодална держава і право південних і західних слов'ян.
15. Формування централізованої Російської держави. Основні риси права Росії доби абсолютизму.
16. Особливості абсолютної монархії в Росії.
17. Утворення і розвиток держави в арабів. Арабський халіфат. Шаріат.
18. Середньовічна держава і право в Японії.
19. Середньовічна держава і право в Китаї.
20. Розвиток французького конституціоналізму у XIX ст.
21. Розвиток державного механізму США в другій полов. XIX – на поч. XX ст.
22. “Правовий дуалізм” США: джерела та галузі американського права.
23. Революція в Японії 1858 р., реставрація Мейцзі і реформи 1870-80-х рр.
24. Велика Британія: трансформація двопартійної системи і реформи виборчого законодавства у XIX – в першій половині XX ст.
25. Революції 1917 р. Утворення і розвиток СРСР. Радянське право.
26. Веймарська Конституція 1919 р. Встановлення фашистської диктатури в Німеччині. Політичний режим та механізми фашистської диктатури – 4 год.
27. Встановлення фашистської диктатури в Італії. Законодавче закріплення фашистського режиму. Корпоративна система.
28. Ліквідація монархії в Італії і встановлення республіки. Конституція 1947 р.
29. Політико-правові аспекти діяльності “Руку опору” в державах Зхідної Європи в роки Другої світової війни.
30. Зміни в державному механізмі Великої Британії у XX – на поч. XXI ст.
31. Зміни у соціальному законодавстві Британії у другій половині XX ст. “Тетчеризм”.
32. Посилення виконавчої влади в США у другій половині XX ст.
33. Боротьба за громадянські права у США в другій половині XX ст.
34. Система правоохоронних органів США. Проблема міжнародного тероризму.
35. Зміни в джерелах і системі права у XX ст. Поява нових галузей права. Оновлення законодавства.
36. Конституція Японії 1946 р. Розвиток державного ладу та партійної системи.
37. Становлення національних держав в Угорщині, Чехословаччині, Югославії у міжвоєнний період. Відродження Польської держави.
38. Демократичні революції 1989–1990 рр. Демонтаж адміністративно-бюрократичної системи управління. Визначальні тенденції у розвитку держави і права посттоталітарних країн наприкінці XX ст.
39. Особливості розвитку Балканських країн наприкінці XX ст.
40. Соціально-економічні та політико-правові аспекти глобалізації.
41. Посилення міжнародного права на національні правові системи держав світу. Європейський Союз як продукт глобалізації.

ВКАЗІВКИ ДЛЯ ВИКОНАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Критерії та система оцінювання завдань ККР

З метою перевірки успішності якісних параметрів засвоєння студентом навчального матеріалу, сформованості відповідних професійних компетенцій, набутих під час вивчення дисципліни, в навчальному процесі рекомендовано застосовувати систему Комплексних контрольних робіт (ККР).

При оцінюванні виконання ККР враховуються такі критерії:

- рівень знань студента: предмету, методів та сучасного стану проблем науки історії держави і права зарубіжних країн; трактування та поліваріантності періодизації розвитку державно-правових систем світу; головних типів держави, особливостей притаманних їм соціальної структури, форми держави і правової системи; закономірностей розвитку елементів державного механізму, джерел (форм) та головних інститутів права у певні історичні періоди; змісту найважливіших правових актів; напрямів змін форм і функцій держави, державного механізму та правових інститутів у ХХ – на початку ХХІ століття;
- рівень умінь студента: вільно орієнтуватися у складному переплетенні державно-правових систем ключових регіональних і світових цивілізацій, подавати їх обґрунтовану характеристику; самостійно узагальнювати і порівнювати особливості розвитку державно-правових систем у різних регіонах та країнах світу в конкретні історичні періоди; аналізувати джерела з історії держави і права зарубіжних країн;
- рівень навичок студента: логічно викладати власні думки та робити обґрунтовані самостійні (усвідомлені) висновки; робота з текстами правових актів, опрацювання наукової літератури; використання методів аналогії, порівняння та узагальнення при формулюванні відповіді; володіння науковим поняттєво-категоріальним апаратом; здатність чітко усвідомлювати актуальність засвоєних знань для сучасної юридичної теорії і практики, пропонувати втілення історичного досвіду у сучасних процесах державо- і правотворення та правозастосування.

Варіант ККР складається із чотирьох завдань, що передбачають: розв'язання тестових завдань (I); теоретичні питання, на які потрібно дати розгорнуту, логічну й аргументовану відповідь (II, III); дати визначення поняттям (IV).

Вартість кожного завдання від сумарної оцінки (за 100-бальною шкалою)

I завдання – вірна відповідь на один з 10 тестів дорівнює 3 бали (в сумі – 30 балів).

II і III завдання – вичерпна аналітична відповідь на теоретичні питання, на кожне з яких припадає максимум 25 балів (в сумі – 50 балів).

IV завдання – формулювання дефініції конкретних понять (на кожне – по 10 балів, в сумі – 20 балів).

ВАРІАНТ № ____

I. Вкажіть вірну відповідь

1. Який із способів набуття права власності був притаманний лише брахманам в Стародавній Індії ?:
  - а) дарування;
  - б) спадкування;
  - в) купівля;
  - г) знахідка.
2. Родоплемінна верхівка в Афінах мала назву:
  - а) геомори ;
  - б) деміурги;
  - в) евпатриди;
  - г) фети.
3. Що означає в римському приватному праві повна правоздатність ?:
  - а) право на шлюб;
  - б) цілковита можливість розпоряджатися майном;
  - в) право виступу в органах влади і висувати свою кандидатуру на різні посади;
  - г) все вище викладене.
4. Королівські закони в Державі франків мали назву:
  - а) правди;
  - б) капітулярії;
  - в) дипломи;
  - г) формули.
5. Скільки осіб входило до колегії курфюрстів в Німеччині ?:
  - а) 5;
  - б) 6;
  - в) 7;
  - г) 8.
6. Про що йшлося у Великій ремонстрації в Англії у 1641 р. ?:
  - а) зловживання королівської влади;
  - б) повноваження лордів;
  - в) зловживання членів парламенту;
  - г) розширення повноважень короля.
7. Кому належала законодавча влада за Конституцією США 1787 р. ?:
  - а) Президенту;
  - б) Конгресу (сенату і палаті представників);
  - в) Сенату;
  - г) Верховному Суду.
8. У Цивільному кодексі Наполеона приватне право ділилося на:
  - а) цивільне і публічне;
  - б) публічне і торгове;
  - в) цивільне і торгове;
  - г) приватне і публічне.
9. Яке з прав і свобод людини не передбачала Конституція Японії 1889 р. ?:
  - а) право на судові рішення спірних питань;
  - б) право на освіту;
  - в) право на свободу вибору і зміни місця проживання;
  - г) право на свободу віросповідання.
10. В чому відмінність органів державної влади Франції П'ятої республіки від Четвертої ?:
  - а) були більш демократичними;
  - б) посилено владу парламенту;
  - в) зменшено повноваження парламенту і розширено права Президента;
  - г) влада в країні передавалась військовим.

II. Предмет і завдання історії держави і права зарубіжних країн.

III. Зміни в джерелах (формах) права Англії у XX ст. Розвиток інституту права власності.

IV. Дайте визначення поняттям: феодалізм, сегрегація.

Індивідуальна робота студента є формою організації навчального процесу, яка передбачає створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів через індивідуально-спрямований розвиток їх здібностей, науково-дослідну роботу і творчу діяльність.

Індивідуальні заняття проводяться під керівництвом викладача у позааудиторний час за окремим графіком, затвердженим кафедрою з урахуванням потреб і можливостей студента. Вони спрямовують здебільшого на поглиблення вивчення студентами окремої навчальної дисципліни, а також можуть мати науково-дослідницький характер (за індивідуальними потребами та здібностями студента у формі участі в роботі студентського наукового гуртка) і передбачають безпосередню участь студента у виконанні наукових досліджень та інших творчих завдань.

Види індивідуальних занять

з дисципліни “Історія держави і права зарубіжних країн”

Консультація – один із видів навчальних занять (індивідуальні або групові), який проводиться з метою отримання студентом відповіді на окремі теоретичні чи практичні питання і для пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування (проводяться протягом семестру – поточні консультації, семестрові, та перед контрольним заходом – залікові). У процесі консультацій (особливо поточного консультування) допускається діагностичне тестування знань студентів (усне та письмове) для виявлення ступеня засвоєності окремих теоретичних положень, теорій, закономірностей, рівня сформованості практичних умінь і навичок та перевірки ефективності прийомів і методів навчання, використовуваних під час аудиторних занять.

Індивідуальне завдання – форма організації навчання, яка має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Індивідуальні завдання виконують студенти самостійно під керівництвом викладача.

Відповідною до інноваційних технологій навчання різновидом індивідуальних завдань є **Комплексне практичне індивідуальне завдання (КПЗ)** – вид позааудиторної індивідуальної роботи студента навчального, навчально-дослідницького чи проектно-конструкторського характеру, яке використовується в процесі вивчення програмного матеріалу навчального курсу.

Мета КПЗ – самостійне вивчення частини програмного матеріалу, систематизація, поглиблення, узагальнення, закріплення і практичне застосування знань студентів з дисципліни, розвиток навичок самостійної роботи (див. далі).

РОБОЧИЙ ЗОШИТ КПЗ

1. Структура залікового кредиту дисципліни (див. стор. 16-17)
2. Варіанти завдань та методичні поради щодо їх виконання

Варіанти завдань до залікового модуля 1

Поміркуйте над ситуацією та висловіть власну думку з проблеми

Група ПР – 11

1. Як ви вважаєте, чи добре був ознайомлений з життям та звичаями при дворі фараона в Давньому Єгипті автор «Повісті про Сінухета», який писав: «Його величність Сенусерт сидів на троні. Сінухет наблизився до нього та розпростерся перед ним на підлозі. Хвилювання охопило Сінухета. Він не пам'ятав себе від страху, тіло його дрижало, душа пішла від нього, і він не міг відрізнити життя від смерті. Повелів Сінухету фараон встати і сказав «Кажі!»? Відповідь обґрунтуйте.
2. Як ви думаєте, з чим пов'язані інтереси царя Вавилону до корабельної справи та його піклування про купців, що відображено в Законах Хаммурапі: «... Якщо корабельник буде необережний і потопить судно або погубить те, що знаходиться в ньому, то корабельник повинен все відшкодувати». Відповідь обґрунтуйте.
3. Під час правління Хаммурапі ставка податку для вільного населення складала приблизно 10 відсотків прибутку, для залежного населення – 33,3 відсотки. Іноді ця ставка доходила до 50 відсотків. В які роки, на вашу думку, правителі підвищували податок, а в які знижували? Які категорії населення обкладалися підвищеним податком в першу чергу? Відповідь обґрунтуйте.

4. В давньоіндійських Законах Ману говорилось: «Якщо б цар не наказував сильних, вони б спекли слабких як рибу на вертелі». Чи можна вважати цей вислів епіграфом до цих законів? Відповідь обґрунтуйте.
5. Афіньський громадянин запропонував конфіскувати землі у аристократів та розподілити їх між бідними. Як би ви відповіли цьому громадянину, опинившись на місці Солона? Відповідь обґрунтуйте.
6. Греки знали, що в багатьох сусідніх державах влада належала одній людині та передавалась у спадок. В одних це викликало жах, у других надію: може, так краще? Хто з афінян і чому так думав? Відповідь обґрунтуйте.
7. Аристотель, роздумуючи про успіхи давньогрецьких тиранів, писав: «Тиран в очах своїх підданих повинен бути не тираном, але домоправителем і царем, не узурпатором, але опікуном; тиран повинен вести скромне життя, не дозволяти собі зайвого, знатних притягати на свою сторону своїм обходженням, а більшістю керувати за допомогою своїх демагогічних прийомів». Чи підтверджує ці слова історія тиранії в Давній Греції та діяння окремих історичних осіб? Відповідь обґрунтуйте.
8. Давньогрецький історик Полібій вважав, що саме завдяки своєму державному устрою римляни підкорили світ. Як ви це розумієте? Чи справедливе таке судження? Відповідь обґрунтуйте.
9. Поміркуйте на тему: «Що у V сторіччі до н.е. могло б вразити грека у системі державного правління Римської республіки?»
10. Порівняйте повноваження давньоримських посадовців: царя і стратега; царя й імператора; стратега і консула. Критерії для порівняння: а) отримували владу – за спадком або в результаті виборів; б) як приймали рішення – одноставно або колегіально; в) керували довічно або протягом певного терміну; г) їх діяльність контролювалась іншими особами або ні; д) могли передавати свою владу у спадок або ні; е) їхня влада обожествлялася або ні.
11. Чому в римському домі, на відміну від грецького, не існувало поділу на жіночу та чоловічу половини? Як це пов'язано зі звичаями та побутом римлян? Відповідь обґрунтуйте.
12. Чому, приїжджаючи до Риму наприкінці I ст. до н.е., іноземець в перший тиждень свого перебування був впевнений, що Рим – це республіка, але, проживши там деякий час, змінював свою думку? Припустіть, де повинен був побувати приїжджий, щоб остаточно переконатися, що Рим – монархія?
13. Одного разу один з прибічників Цезаря увінчав його голову короною, але Цезар рішуче зняв її з голови. Побачивши це, присутні радісно закричали і зааплодували. Іншого разу друзі Цезаря прикрасили його статую знаками царської честі, а два трибуни зняли прикраси та заарештували громадян, що вітали Цезаря як царя. Дізнавшись про це, Цезар відсторонив трибунів від посади. Про що свідчать наведені факти?
14. Читаючи новий закон, людина побачила, що одна з статей цього закону обмежує її права. Дещо подумавши, вона скасувала неугодний їй закон. Хто міг так поступити: раб, стратег, консул, цар, знатний громадянин, селянин? Як кожний з цих людей поведе себе в подібній ситуації: скасує закон; нічого не зможе зробити; не покаже виду, що він незадоволений, але виступить з промовою проти цього закону; буде добиватися скасування закону; вимушений буде підкоритися закону; оскаржить закон і поставити питання про його перегляд на найближчому засіданні?
15. Які протиріччя закладені в формулах відомих римських юристів: право є наука про добре та справедливе (Цельс); право, яке в кожній державі корисно всім або багатьом (Папініан); не повинен бути обманутий той, хто керується загальним правом (Папініан)? Відповідь обґрунтуйте.
16. Англійський історик А. Тойнбі писав, що V ст. н.е. було епохою, коли «римляни, що ставали варварами, та варвари, що ставали римлянами, в один період застигли,

дивлячись один на одного”. Як ви розумієте це висловлювання? Про який період йде мова?

17. Як ви вважаєте, чому у феодальній Європі не прижилося рабство? Відповідь обґрунтуйте.
18. В кожній статті Салічної правди розглядається окремий випадок: хто на кого напав, хто у кого вкрав і т.п. І хоча розміри відшкодування за завданий збиток можуть бути однаковими, статті ніколи не об'єднуються. Як ви думаєте, хто складав цей суддебник? Відповідь обґрунтуйте.
19. 25 грудня 800 р. в соборі Св. Петра у Римі проходив різдв'яний молебень, під час якого Папа поклав на голову короля франків Карла корону римських імператорів. Чому Карл Великий прийняв титул імператора? Наведіть від особи самого Карла не менше трьох причин, що спонукали його це зробити.
20. У франкських королів не було постійної резиденції, і вони переїжджали з усім своїм двором з одного помістя (вілли) до іншого, зупиняючись у палацах (пфальцах). Чи можна пояснити ці переїзди господарчими або адміністративними міркуваннями або це була просто примха франкських королів? Відповідь обґрунтуйте.
21. Чому в XI – XIII ст.. церква особливо активно виступала проти лицарських турнірів? В 1312 р. король Філіп Красивий спеціальним указом заборонив турніри. Інші світські государі – Генріх II Плантагенет, Людовик Святий – також негативно ставились до турнірів. Чому? Відповідь обґрунтуйте.
22. В Англії при королі Генріху I, молодшому синові Вільгельма Завойовника, для збирання податків було створено Палату шахової дошки. Процедура підрахунку податків нагадувала гру в шахи. На картатій скатерті, якою був накритий стіл, розкладалися монети по окремим статтям надходжень – прибутки від графств, міст, коронних васалів, судові мита, штрафи, прями податки. Подумайте, на яких клітинках шахової дошки знаходилося найбільше монет. Про що це говорить? Що сьогодні нагадує вам про ці клітинки?
23. Які питання могли обговорюватися на «з'їзді» феодалів під час феодальної роздробленості? Які рішення там приймалися? Чи виконувалися ці рішення?
24. Поясніть, що таке «сеньйоріально-васальна драбина». Як це явище вплинуло на характер державної влади?
25. Що означав принцип «васал мого васала – не мій васал» і як він вплинув на політичний розвиток західноєвропейських держав? У якій країні цей принцип не діяв і чому?

Група ПР – 12

1. Проаналізувавши Велику хартію вольностей, виділіть обіцянки короля, що стосуються окремих верств населення (по кожній верстві окремо) та всього населення Англії в цілому. Чи можна вважати цей документ своєрідною англійською конституцією? Відповідь обґрунтуйте.
2. Регламентації підлягали всі сторони життя ремісників. Середньовічний цех, як і будь-яка феодальна корпорація, нав'язував своїм членам однаковий спосіб життя, однаковий стиль поведінки та мислення. Добре це чи погано з точки зору сучасної людини? Як ви вважаєте, чи існують зараз пережитки цехової регламентації? Відповідь обґрунтуйте.
3. Як помінялося поняття злочину від середньовіччя до сучасності? Свою відповідь підтвердьте уривками з правових документів.
4. Яку роль у феодальному середньовічному суспільстві і державі відігравала церква? Відповідь обґрунтуйте.
5. Визначте, чим відрізнявся порядок судочинства над феодалом, селянином та міщанином у Середні віки? Наведіть приклади із джерел.
6. Порівняйте шлюбно-сімейне право в середньовічній Європі та в Стародавньому Римі? Де, на вашу думку, права жінки захищалися більше і чому?

7. На основі аналізу пам'яток права "Саксонське зерцало" та "Кароліна" охарактеризуйте порядок судочинства в XIII та XVI ст. Чи існували розбіжності? Якщо так, то з чим вони пов'язані?
8. Висловіть своє ставлення до твердження: "Західноєвропейське право в період Середніх віків було кроком назад у порівнянні з римським правом".
9. В чому головні відмінності формаційного та цивілізаційного підходів до періодизації історії держави та права зарубіжних країн? Визначте "плюси" та "мінуси" кожного з них.
10. Що таке "дими" у в Візантійській державі? Дайте їх характеристику та поміряйте, з якими сучасними соціальними інститутами їх можна порівняти?
11. Визначте сутність поняття "давньосхідна деспотія". Що це – форма правління чи політичний режим? Відповідь обґрунтуйте.
12. Порівняйте структуру та повноваження органів державної влади у Римській імперії періоду домінації та Візантії. Які спільні і відмінні риси ви бачите?
13. Чи можна Закони Хаммурапі вважати кодексом у сучасному розумінні цього слова? Відповідь обґрунтуйте.
14. Чому Польська держава, яка за формою правління була монархією, носила назву "Річ Посполита", яке перекладалося як "республіка для усіх"? Чи було це виправдано? Відповідь обґрунтуйте.
15. Дайте власну відповідь на питання, чому слов'янські країни у середні віки не змогли зберегти власної державності?
16. В чому різниця між правовим становищем патриція, плебея та клієнта?
17. Виділіть спільні та відмінні риси західноєвропейського та азійського феодалізму.
18. Чому у провідних країнах Стародавнього Сходу склалася форма держави давньосхідна деспотія? Які фактори цьому сприяли? Чи могла там сформуватися республіканська форма державного правління? Відповідь обґрунтуйте.
19. Чому у державах Стародавнього Сходу не було парламентів?
20. Які елементи форми держави, державного механізму країн Стародавнього Сходу збереглися у сучасному типі державності країн світу?
21. Чому право держав Стародавнього Сходу мало консервативний казуальний та формалізований характер? Наведіть конкретні приклади з джерел.
22. Поясніть, у чому різниця між патріархальним та класичним рабством. У яких державах Стародавнього світу переважали кожна із цих форм рабства?
23. Що таке чинш? Як, на вашу думку, вплинуло переведення селян на чинш на їхнє соціальне становище?
24. Яку роль відіграла поява третього стану у еволюції державного ладу західноєвропейських країн? Відповідь обґрунтуйте.
25. Як ви думаєте, хто – духовенство, рицарі або міські багатії та купці – були найпопулярнішими союзниками короля у боротьбі за об'єднання країни? Свою думку обґрунтуйте.

Група ПР – 13

1. Поясніть, чому в науці прийнято завершувати період Стародавнього часу розпадом Римської імперії? Які соціально-економічні та політико-правові причини цього розпаду?
2. Чому у праві країн Стародавнього Сходу абсолютно переважали такі крайні види покарання як смертна кара і каліцтва? Чим це зумовлювалося?
3. Які причини призвели до переходу Римської держави від прогресивної республіканської до консервативної монархічної форми державного правління? Який характер мала імператорська влада Октавіана Августа?
4. Чому система державної влади та система права стародавньої Спарти вважається в науці більш відсталою, ніж аналогічні системи стародавніх Афінів? Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням. Відповідь обґрунтуйте.

- Охарактеризуйте форми шлюбу у праві Стародавнього Риму. Які переваги та недоліки кожного з них. Прихильником якої з цих форм шлюбу ви є і чому?
- Чи відрізнялося правове становище колонів Стародавнього Риму та феодално-залежних селян в середньовічній Європі? Якщо так, то чим? Якщо ні, то чому?
- Визначте, які принципи та характерні риси діяльності римської магістратури перейшли у сучасну практику організації та функціонування органів влади демократичних держав світу.
- Чи згодні ви з твердженням: “У державах Західної Європи періоду Середніх віків утворилися однотипні представницькі органи влади з однаковими повноваженнями, що отримали назву парламенти”. Відповідь обґрунтуйте.
- Які ознаки дозволили вченим по-різному назвати період абсолютної монархії в Англії, Франції і Німеччині ?
- Поясніть, чому феодалне право Європи було правом сильного та відрізнялося жорстокістю покарань.
- На основі чого вчені стверджують, що на феодалне право країн Європи значний вплив мало церковне (канонічне) право?
- Чому у Салічній правді найбільш поширеним видом покарання є вергельд? Чому не смертна кара чи каліцтва? Що ж змінилося з часів Стародавнього світу?
- Чому у феодалному праві основна увага приділялася інститутам злочину і покарання?
- Чому середньовічні міста прагнули здобути окреме “міське право”? У чому були його переваги?
- Чому правову систему Англії називають “загальним правом”? У чому його сутність?
- Опишіть соціально-економічне та політико-правове становище європейського феодала, його права та обов’язки.
- Опишіть соціально-економічне та політико-правове становище європейського селянина епохи феодалізму, його права та обов’язки?
- Поясніть сутність понять “пронія” і “проніари” у візантійській державно-правовій системі. Які феодалні інститути держав Західної Європи були їхніми аналогами?
- Чому Візантія та її правова система вважаються носіями римської державно-правової традиції на території Східної Європи, зокрема, серед слов’янських народів?
- Чому у всіх країнах Західної Європи існували монархії: за допомогою сильної королівської влади було легко утримувати в покорі селян; королю було легше підпорядковувати владу сильних феодалів; королівська влада сприяла розвитку господарства та торгівлі в країні; через відсутність єдності серед різних груп суспільства не склався єдиний громадянський колектив; держави були великими територіальними об’єднаннями, кордони яких нерідко піддавалися змінам. Оберіть відповідь та обґрунтуйте її.
- Яку роль відіграла абсолютна монархія в розвитку європейських держав? Свою відповідь обґрунтуйте.
- Світська та духовна влада в середні віки були тісно взаємопов’язані. В чому це виражалось і чому вело до конфлікту між ними?
- Які сучасні методи розшукової роботи ви б запропонували середньовічним судам?
- В яких сферах життя Візантії сильніше був вплив християнської релігії, в яких – еллінської культури, в яких – римських традицій? Наведіть конкретні приклади.
- Чим Візантійська імперія відрізнялась від інших держав середньовічної Європи?

Варіанти завдань до залікового модуля 2

Складіть ситуаційну задачу (казус) і вкажіть її розв’язок на основі опрацювання тексту юридичного акта (пам’ятки права).

Група ПР – 11

1. Соборне уложення 1649 р.
2. Коран.
3. Судебник 1497 р.
4. Білль про права 1689 р.
5. Цивільний кодекс 1804 р. (способи набуття власності)
6. Статі конфедерації і вічного союзу 1781 р. (повноваження штатів)
7. Конституція США 1787 р. (повноваження Верховного Суду)
8. Конституція Франції 1795 р.
9. Цивільний кодекс 1804 р. (підстави і порядок розлучення)
10. Конституція США 1787 р. (повноваження Конгресу)
11. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (договірні зобов'язання)
12. Цивільний кодекс 1804 р. (способи набуття власності)
13. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (право приватної власності)
14. Декларація прав людини і громадянина 1789 р.
15. Конституція Франції 1791 р.
16. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (підстави розлучення)
17. Конституція США 1787 р. (повноваження Президента)
18. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (обмеження і припинення прав юридичних осіб)
19. Конституція Франції 1793 р.
20. Цивільний кодекс 1804 р. (права батьків над дітьми)
21. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (зобов'язання з деліктів)
22. Цивільний кодекс 1804 р. (умови чинності шлюбу)
23. Білль про права 1791 р. (додаток IV)
24. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (юридичні умови чинності шлюбу)
25. Цивільний кодекс 1804 р. (права дружини в шлюбі)

Група ПР – 12

1. Закон судний людем.
2. Соборне уложення 1649 р.
3. Коран.
4. Цивільний кодекс 1804 р. (володіння і користування власністю)
5. Конституція США 1787 р. (повноваження Сенату)
6. Цивільний кодекс 1804 р. (способи набуття власності)
7. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (спадкування за заповітом)
8. Німецький Торговий кодекс 1897 р. (суб'єкти торгово-правових відносин)
9. Цивільний кодекс 1804 р. (порядок спадкування)
10. Білль про права 1791 р. (додаток VI)
11. Цивільний кодекс 1804 р. (умови укладання договору)
12. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (договір купівлі-продажу)
13. Цивільний кодекс 1804 р. (зобов'язання з деліктів)
14. Торговий кодекс Франції 1807 р.
15. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (користування чужим майном)
16. Кримінальний кодекс Франції 1810 р.
17. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (права жінки)
18. Конституція Франції 1852 р.
19. Німецький Торговий кодекс 1897 р. (права торгових товариств)
20. Конституція США 1787 р. (права штатів)
21. Пруська конституція 1850 р.
22. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (правоздатність і дієздатність суб'єктів цивільних правовідносин)
23. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (права юридичних осіб)

24. Кримінально-процесуальний кодекс Франції 1808 р.
25. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (обмеження чинності договорів)

Група ПР - 13

1. Законник царя Стефана Душана.
2. Соборне уложення 1649 р.
3. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (договір найму робочої сили)
4. Конституція Другої республіки 1848 р.
5. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (право володіння майном)
6. Статті конфедерації і вічного союзу 1781 р. (повноваження Конгресу)
7. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (порядок оформлення шлюбних відносин)
8. Білль про права 1791 р. (додаток V)
9. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (юридичні умови чинності шлюбу)
10. Цивільний кодекс 1804 р. (порядок спадкування)
11. Цивільний кодекс 1804 р. (виконання договірних зобов'язань)
12. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (права чоловіка)
13. Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини 1877 р.
14. Конституція Третьої республіки 1875 р.
15. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (права батьків над дітьми)
16. Декларація прав людини і громадянина 1793 р.
17. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (підстави розлучення)
18. Конституція Франції 1799 р.
19. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (спадкування за законом)
20. Акт про престолоспадкування 1701 р.
21. Цивільний кодекс 1804 р. (умови чинності договору)
22. Німецький Торговий кодекс 1897 р. (укладення торгових угод)
23. Німецьке Кримінальне уложення 1870 р.
24. Німецьке цивільне уложення 1896 р. (права позашлюбних дітей)
25. Конституція Німецької імперії 1871 р.

Варіанти завдань до залікового модуля 3

Підберіть літературу до теми (не менше 20 джерел)

Група ПР – 11

1. Розвиток судової та правоохоронної системи Англії у ХХ – ХХІ ст.
2. Селянська реформа в Російській імперії ХІХ ст. Відміна кріпацтва.
3. Адольф Гітлер: ідеолог і лідер націонал-соціалізму.
4. Держава і право Росії періоду революції 1917 р. Ліквідація монархії.
5. Президентська влада у США в ХХ – ХХІ ст.
28. Демократичні революції 1989–1990 рр. в країнах Центрально-Східної Європи.
29. Утворення СРСР. Конституція 1924 р.
30. Володимир Ленін: державно-правові погляди і політична діяльність.
31. Державно-правовий розвиток Угорщини та Румунії у посттоталітарний період (1990 – 2011 рр.).
32. СРСР у період брежнєвського “застою”. Конституція СРСР 1977 р.
33. Державно-правовий розвиток Угорщини і Румунії у міжвоєнний період.
34. Інституційна система Європейського Союзу.
35. Більшовицький переворот 1917 р.: державно-правові наслідки.
36. Конституційний розвиток Російської Федерації.
37. Теракти в США 11 вересня 2001 р.: державно-правові наслідки.

38. Борис Єльцин: державно-правові погляди і політична діяльність.
39. Розвиток державності і правової системи Росії за Президентів В. Путіна та А. Медведєва.
40. Держава і право США у період “нового курсу” Ф. Рузвельта.
41. Поширення фашизму як політико-правової ідеології і практики у країнах Європи (20-30-ті роки ХХ ст.)
42. Фашистський режим в Італії: ідеологія і практика.
43. Особливості функціонування фашистського режиму в Японії.
44. Система судових і правоохоронних органів США у ХХ – ХХІ ст.
45. Розвиток трудового права в країнах західної Європи і США у ХХ ст.
46. Рух за громадянські права в США у ХХ ст.
47. Проблема прав людини та їх забезпечення в сучасному світі.

Група ПР – 12

1. Революція в Німеччині 1918 р. Веймарська республіка.
2. Державно-правовий розвиток Чехії і Словаччини у посттоталітарний період (1990 – 2011 рр.).
3. Ідеал суспільства і держави в програмі німецьких націонал-соціалістів.
4. Організація, політико-правова ідеологія, діяльність руху опору в країнах Центральної і Східної Європи під час Другої світової війни.
5. Правові основи та політична практика нацистського режиму в Німеччині.
6. Політико-правова ідеологія та практична діяльність опозиційного руху в країнах “народної демократії” у 1950-1980-х рр. (Польща, Чехія, Угорщина).
7. Система репресивних органів нацистської Німеччини.
8. Політико-правові програми і практична діяльність руху опору в країнах Західної Європи під час Другої світової війни.
9. Громадянська війна 1918 – 1921 рр. Утвердження радянської влади.
10. Право СРСР у міжвоєнний період. Структура репресивно-карального апарату.
11. Уїнстон Черчилль: державно-правові погляди і політична діяльність.
12. Демократичний опозиційний рух в Польщі у 1970-1980-х рр. “Солідарність”.
13. Розвиток державності Великої Британії у першій половині ХХ ст. Парламентські реформи 1911 і 1949 рр., виборче законодавство.
14. Особливості політики урядів М. Тетчер.
15. Реформи конституційної системи Великої Британії урядів Т. Блера.
16. Розвиток судової і правоохоронної системи Франції у ХХ – ХХІ ст.
17. Реформи в Російській імперії 60-80-х років ХІХ ст.
18. Період “перебудови” в СРСР: політико-правовий аналіз.
19. Розвиток судової і правоохоронної системи Німеччини у другій половині ХХ – ХХІ ст.
20. Розвиток німецької державності у післявоєнний період. Об’єднання Німеччини.
21. Політико-правовий розвиток Франції в другій половині ХХ – ХХІ ст.
22. Зміни у державному механізмі США в ХХ ст.
23. Політико-правовий розвиток країн Центрально-Східної Європи у посттоталітарний період (1989-2012 рр.).
24. Іван Павло II: релігійна і політична діяльність.
25. Конституційні реформи уряду Т. Блера у Великій Британії.

Група ПР – 13

1. Право Європейського Союзу.
2. Рух за громадянські права у США в середині ХХ ст.
3. Становлення державного механізму СРСР у міжвоєнний період.
4. Розвиток кримінального права в країнах Західної Європи і США у ХХ – ХХІ ст.
5. Шарль де Голль: державно-правові погляди і політична діяльність.

6. Особливості державно-правового розвитку Японії у післявоєнний період.
7. Державно-правовий розвиток Польщі у посттоталітарний період (1990 – 2011 рр.).
8. Йосип Сталін: державно-правові погляди і політична діяльність.
9. Маргарет Тетчер: державно-правові погляди і політична діяльність.
10. Державно-правовий розвиток Третьої Речі Посполитої (Республіки Польща) у міжвоєнний період.
11. Державно-правовий розвиток Чехословаччини у міжвоєнний період.
12. Правова політика більшовиків у 1917 – 1921 рр. Радянське право.
13. Фашистські режими в країнах Західної Європи у період Другої світової війни.
14. Окупація німецько-фашистськими військами території Східної Європи під час Другої світової війни.
15. Революція в Росії 1905 – 1907 рр.: етапи, законодавство, наслідки.
16. Режими “народної демократії” в країнах Центрально-Східної Європи.
17. Глобалізація та її вплив на розвиток держави і права в сучасному світі.
18. Державний механізм СРСР у післявоєнний період. Політика десталінізації М. Хрущова (“відлига”).
19. Європейський Союз як політико-правовий феномен: історичні етапи формування та проблеми визначення політичного устрою.
20. Британська монархія: історія і сучасність.
21. Правова система США: принципи організації, структура, особливості функціонування.
22. Причини, процес і правові наслідки розпаду СРСР.
23. Розвиток приватного права у країнах Західної Європи і США у XX – XXI ст.
24. Причини поширення і досвід боротьби з міжнародним тероризмом у XX – на поч. XXI ст.
25. Політико-правові особливості функціонування СНД.

ВИМОГИ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ

КПІЗ виконується самостійно кожним студентом у вигляді дослідження окремих практичних проблем розвитку державно-правових систем країн і регіонів світу на основі самостійного аналізу текстів відповідних пам’яток права та діючих нормативно-правових актів, наукової літератури. КПІЗ охоплює всі теми дисципліни.

Метою виконання КПІЗ є оволодіння навиками дослідження основних проблем та джерел розвитку державності і права країн світу, що вивчаються в курсі історії держави і права зарубіжних країн.

Правила обрання варіанту завдань, виконання та захисту результатів КПІЗ:

- студент обирає один варіант завдання до кожного залікового модуля із запропонованого списку відповідно до свого порядкового номера у списку студентів групи;
- самовільна зміна номера варіанту і виду завдання чи їх невірне зазначення у робочому зошиті має наслідком незарахування відповідного залікового модуля та недопуск до екзамену;
- студент виконує КПІЗ протягом семестру;

- студент зобов'язаний надавати викладачеві звіти про виконання завдань КПЗ згідно визначеного графіку (пункт 4), вчасно здати остаточно оформлений робочий зошит КПЗ з усіма виконаними завданнями та захистом результатів їх виконання;
- до структури робочого зошита, який студент здає викладачеві для оцінювання, входять: 1) титульна сторінка (згідно зразка, див. пункт 6); 2) виконані завдання (див. пункт 7).

!!! Правила оформлення виконання завдань КПЗ !!!

Виконання завдань КПЗ оформляється набором на комп'ютері згідно стандартних вимог (поля – 2:2:3:1; шрифт Times New Roman 14, звичайний; міжрядковий інтервал – 1,5; абзац – 1,25; вирівнювання тексту за шириною). Номер сторінки – у верхньому правому кутку.

Робочий зошит подається до захисту у роздрукованій формі на стандартних листках формату А4, скріплених в окремому файлі (папці).

Правила виконання завдання до залікового модуля 1

Завдання передбачає самостійний аналіз та оцінку студентом наведеного твердження, ситуації чи проблемного питання. Студент повинен викласти у письмовій формі (у формі твору) власні міркування із зазначеної проблеми.

Мінімальний обсяг тексту твору – 4 повні друковані сторінки формату А 4.

Наявність у творі частин текстів підручників, а також цитат без відповідного посилання на їх автора є підставою для повернення завдання на доопрацювання.

Правила виконання завдання до залікового модуля 2

Завдання передбачає самостійний аналіз студентом тексту нормативного акта або його конкретної частини (окремих статей чи розділів). На основі проведеного аналізу студент повинен вибрати з тексту акта конкретний випадок реалізації правовідносин та придумати на його основі ситуаційну задачу (казус). В кінці студент повинен подати спосіб юридичного вирішення ситуації з посиланням на конкретну статтю нормативного акта.

Наприклад, якщо у завданні варіанту зазначено “Цивільний кодекс 1804 р. (порядок спадкування)”, студент повинен відшукати відповідну групу статей цієї пам'ятки права, обрати для себе прописаний в них приклад правовідносин та описати їх як імовірну життєву ситуацію.

Приклад

По смерті торговця Жана залишилася дружина. Подружжя не мало дітей. Хто має право першості спадкування майна, залишеного покійним Жаном?

Розв'язок. Згідно статті 723 Цивільного кодексу 1804 р. за відсутності законних спадкоємців (спільних дітей подружжя), а також законно визнаних позашлюбних дітей (стаття 753), право першості на спадкування майна покійного Жана має його вдова.

Правила виконання завдання до залікового модуля 3

Завдання передбачає пошук студентом спеціальної літератури до теми. Пошук джерел можна здійснювати у бібліотеках та читальних залах, книгарнях, у мережі Інтернет. Обсяг підібраних джерел по кожній темі – не менше 20 позицій. До переліку повинна входити лише література, видана від 2001 року до сьогоднішнього дня. Можна підбирати літературу українською, російською, а також англійською, французькою та німецькою мовами (за умови їх володіння студентом).

До переліку джерел можуть входити:

- наукові монографії з проблеми;
- наукова періодика (статті в наукових журналах і збірниках);
- публікації документів з проблеми;
- коментарі до законодавчих актів;
- публікації у періодичній пресі;
- мемуарна література;
- науково-публіцистична література.

Залучення до списку літератури посібників і підручників з “Історії держави і права зарубіжних країн”, інших теоретико-правових та галузевих навчальних дисциплін є недопустимим.

Перелік літератури оформляється на окремій сторінці у порядку видів джерел, поданих вище. Зразок оформлення – див. література до семінарських занять.

За умови невиконання зазначених правил завдання повертається студенту для обов'язкового доопрацювання.

3. Критерії оцінювання КППЗ

Підсумкова оцінка за виконання КППЗ виставляється викладачем за підсумками оцінювання виконання окремих завдань відповідно до графіку здачі залікових модулів з дисципліни (див. стор. 14).

Напередодні здачі кожного із залікових модулів студент зобов'язаний представити викладачу результати виконання відповідного завдання КППЗ для проміжного оцінювання.

Історія держави і права зарубіжних країн

Підсумкова оцінка за виконання КПІЗ виставляється викладачем з урахуванням рівня успішності виконання студентом окремих завдань КПІЗ.

Позитивна оцінка за виконання КПІЗ (від 60 до 100 балів) може бути виставлена лише у випадку, якщо його результати відображають самостійне виконання студентом відповідних завдань та за умови належного оформлення робочого зошита.

4. Графік виконання і здачі завдання

№ п/п	Завдання	Відмітка про виконання	Проміжна оцінка	Дата здачі завдання
1	Завдання до залікового модуля 1.			
2	Завдання до залікового модуля 2.			
3	Завдання до залікового модуля 3.			
4	Підсумкова задача оформленого робочого зошита КПІЗ.			

5. Список рекомендованих джерел (див. теми семінарських занять).

6. Титульна сторінка робочого зошита.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет

Кафедра теорії та історії
держави і права

РОБОЧИЙ ЗОШИТ
для виконання Комплексного практичного індивідуального завдання (КПІЗ) з дисципліни
“Історія держави і права зарубіжних країн”
Варіант № __

Виконав:
студент групи ПР-__
Іваненко І.І.

_____
(підпис)

Перевірив:

_____
(підпис)

Оцінка за 1 завдання _____ балів

Оцінка за 2 завдання _____ балів

Оцінка за 3 завдання _____ балів

7. Розрахункова частина (виконання завдання)

Завдання до залікового модуля 1. (з нової сторінки)

Поміркуйте над ситуацією та висловіть власну думку з проблеми

.....
.....

Твір

.....
.....(від 4 сторінок)

Завдання до залікового модуля 2. (з нової сторінки)

Складіть ситуаційну задачу (казус) і вкажіть її розв'язок на основі опрацювання тексту юридичного акта (пам'ятки права).

Джерело (пам'ятка) права

Задача .....

Розв'язок .....

Завдання до залікового модуля 3. (з нової сторінки)

Підберіть літературу до теми: .....

1. ....
2. ....
- .....
20. ....

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Предмет і завдання історії держави і права зарубіжних країн.
2. Основні методи вивчення історії держави і права зарубіжних країн.
3. Джерела вивчення дисципліни “Історія держави і права зарубіжних країн”.
4. Типова соціальна структура давньосхідних суспільств.
5. Поняття східної деспотії, її основні риси та особливості.
6. Типова структура державного механізму давньосхідних держав.
7. Джерела (форми) та основні риси права давньосхідних держав.
8. Правове регулювання власності за давньосхідним правом (За Законами Хаммурапі та Законами Ману).
9. Особливості правового регулювання шлюбно-сімейних і спадкових відносин за Законами Ману.
10. Заснування і розвиток Афіїнської держави: реформи Тезея і Солона.
11. Реформи Солона та їх роль у формуванні Афіїнської демократії.
12. Реформи Клісфена і Перікла як завершення будівництва Афіїнського демократичного поліса.
13. Державний механізм Старод. Афіїн у класичний період (V-IV ст. до н.е.).
14. Соціальна структура і державний механізм Спарти.
15. Право власності у Старод. Афіїнах.
16. Загальна характеристика права Спарти. Закони Лікурга.
17. Державний механізм Стародавнього Риму в період республіки.
18. Система магістратів республіканського Риму.
19. Правовий статус населення республіканського Риму.
20. Державний механізм Стародавнього Риму в період імперії.
21. Римське право: основні етапи розвитку та джерела.
22. Основні риси римського права докласичного періоду.
23. Право власності за Законами XII таблиць.
24. Основні форми шлюбу за римським правом.
25. Право власності у римському праві класичного періоду.
26. Види злочинів і покарань у римському праві.
27. Форми судового процесу у римському праві.
28. Характеристика феодальної держави і права у країнах Західної Європи.
29. Характеристика ранньофеодальної держави (на прикладі Держави франків).
30. Джерела середньовічного права ранньофеодального періоду. “Салічна правда”.
31. Шлюбно-сімейні стосунки і право спадкування за “Салічною правдою”.
32. Загальна характеристика феодальної держави і права Західної Європи в період станово-представницької монархії.
33. Велика Хартія Вольностей 1215 р. та її значення для розвитку англійського парламентаризму.
34. Характеристика французького (класичного) абсолютизму.
35. Характеристика німецького (князівського) абсолютизму.
36. Характеристика англійського (незавершеного) абсолютизму.
37. Джерела (форми) феодального права.
38. Система феодального права Англії.
39. Право власності на землю як головна форма власності періоду феодалізму.
40. Особливості середньовічного кримінального права.
41. “Золота булла” 1356 р.: зміст і значення для розвитку німецької державності.
42. “Саксонське зеркало”: зміст, структура, значення для розвитку феодального права.
43. Соціальна структура і державний механізм Візантії.
44. Джерела візантійського права. Особливості права власності.

45. Особливості шлюбно-сімейного і спадкового права у Візантії.
46. Соціальна структура Московського князівства. Правове становище селянства.
47. Особливості права Московського князівства за Судебником 1497 року.
48. Державний механізм московської держави періоду станово-представницької монархії.
49. Особливості права Московської держави за Соборним уложенням 1649 року.
50. Соціальна структура і державний механізм Росії у період абсолютної монархії.
51. Джерела (форми) та основні інститути права Російської імперії.
52. Джерела та основні риси мусульманського права.
53. Право власності за Шаріатом.
54. Система злочинів і покарань, судовий процес за Шаріатом.
55. Право середньовічного Китаю.
56. Джерела та основні інститути феодалного права Японії.
57. Причини, передумови та етапи Англійської революції.
58. Аграрне, торговельне та соціальне законодавство Англійської революції.
59. Конституційне законодавство Англійської революції: Велика ремонстрація 1641 р., Акт про проголошення республіки 1649 р., “Знаряддя управління” 1653 р.
60. Державний механізм протекторату О. Кромвеля.
61. Юридичне оформлення конституційної монархії в Англії: Habeas Corpus Act 1679 р., Білль про права 1689 р., Акт про престолоспадкування 1701 р.
62. Основні тенденції розвитку конституційної монархії і парламентаризму в Англії у XVIII – XIX ст.
63. Реформи виборчого права в Англії у XIX ст.
64. Джерела (форми) права в Англії у XVIII – XIX ст. Розвиток інституту права власності та шлюбно-сімейного права.
65. Війна за незалежність і утворення США. Декларація незалежності 1776 р.
66. Основні принципи організації державного механізму США за Конституцією 1787 р. Білль про права 1791р.
67. Державно-правові наслідки громадянської війни у США. Расова дискримінація.
68. Джерела (форми) права США. “Дуалізм” правової системи.
69. Розвиток права власності, шлюбно-сімейного і трудового права США у XIX ст.
70. Кримінальне право і процес у США в XIX ст.
71. Причини Французької революції. Законодавство першого і другого етапів революції.
72. Державний механізм і законодавство якобінської диктатури.
73. Термідоріанська республіка, консульство та імперія у Франції. Конституції 1795 і 1799 рр.
74. Цивільний кодекс Франції 1804 р. (Кодекс Наполеона): джерела формування, структура, основні інститути приватного права.
75. Друга республіка у Франції. Конституція 1848 р.
76. Друга імперія у Франції. Державний механізм і законодавство Паризької комуни 1871 р.
77. Державний механізм Третьої республіки у Франції за Конституційними законами 1875 р.
78. Політико-правові передумови об'єднання Німеччини. Форма держави за Конституцією 1871 р.
79. Німецьке цивільне уложення 1896 р: джерела формування, структура, суб'єкти цивільних правовідносин, зобов'язальне право.
80. Сімейне право і спадкування за Німецьким цивільним уложенням 1896 р.
81. Юридичне забезпечення, особливості і наслідки селянської реформи в Росії у XIX ст.
82. Державно-правові наслідки реформ в Росії XIX ст.
83. Причини, етапи, законодавство першої Російської революції 1905 – 1907 рр.
84. Встановлення радянської влади в Росії. Конституція РРФСР 1918 р.
85. Джерела радянського права. Цивільне і кримінальне право радянської Росії на початку 1920 – х років.
86. Утворення СРСР. Конституція 1924 р.

87. Юридичне закріплення радянського ладу у Конституції СРСР 1936 р.
88. Система судових та правоохоронних органів в СРСР в др. пол. 1920-х – у 1930-х рр.
89. Принципи організації радянської держави за Конституцією 1977 р.
90. Особливості розвитку держави в Росії після ліквідації СРСР. Конституція Російської Федерації 1993 р.
91. Політико-правові наслідки революції в Японії 1868 р. Реформи Мейдзі. Конституція 1889 р.
92. Держава Японії в ХХ ст. Конституція 1947 р.
93. Визначальні тенденції розвитку держави в країнах Зах. Європи, США і Японії у ХХ ст.
94. Загальна характеристика змін у праві в країнах Західної Європи, США і Японії у ХХ ст.
95. Законодавче забезпечення “нового курсу” Ф. Рузвельта.
96. Зміни у державному механізмі Великої Британії у першій половині ХХ ст. Ліквідація колоніальної імперії.
97. Веймарська конституція 1919 р.: передумови прийняття, державний механізм, значення для розвитку німецької державності.
98. Законодавство нацистського режиму (Третього Рейху) в Німеччині.
99. Державний апарат фашистської Німеччини.
100. Юридичне закріплення та особливості організації фашистського режиму в Італії.
101. Трансформації державного механізму Великої Британії в другій половині ХХ – на поч. ХХІ ст. Конституційні реформи лейбористських урядів (1997 – 2007 рр.).
102. Державний механізм Франції за Конституцією Четвертої республіки.
103. Державний механізм Франції за Конституцією П'ятої республіки.
104. Розвиток державності Німеччини після Другої світової війни. Конституція ФРН 1949 р.
105. Зміни в державному механізмі США у другій половині ХХ – на поч. ХХІ ст. Поправки до конституції.
106. Обмеження демократичних прав у США в середині ХХ ст. Законодавство про громадянські права 1960 – 1970-х рр., демократизація виборчої системи.
107. Система судових та правоохоронних органів США.
108. Особливості розвитку цивільного права і процесу в країнах Західної Європи і США у ХХ ст.
109. Особливості розвитку шлюбно-сімейного права в країнах Зах. Європи і США у ХХ ст.
110. Розвиток трудового права та соціального законодавства в країнах Західної Європи і США у ХХ ст.
111. Розвиток кримінального права і процесу у Франції за КПК 1958 р. та КК 1992 р.
112. Формування законодавства про охорону навколишнього (природного) середовища як нової галузі права в країнах Західної Європи і США у ХХ ст.
113. Зміни в джерелах (формах) права Англії у ХХ ст. Розвиток інституту права власності.
114. Розвиток кримінального права і процесу в Англії у ХХ – на поч. ХХІ ст.
115. Зміни у джерелах права США у ХХ ст. Розвиток корпоративного права.
116. Кримінальне право і процес у США в ХХ – на поч. ХХІ ст.
117. Головні тенденції розвитку права Японії в другій половині ХХ ст.
118. Відновлення і розвиток польської державності у міжвоєнний період (1919 – 1939 рр.).
119. Утворення Чехословаччини та її державно-правовий розвиток у міжвоєнний період (1918 – 1939 рр.).
120. Державно-правовий розвиток Угорщини і Румунії у міжвоєнний період (1918 – 1939 рр.): спільне і відмінне.
121. Політико-правова сутність режимів “народної демократії” в країнах Центрально-Східної Європи.
122. Причини, передумови, механізми та політико-правові наслідки демократичних революцій кінця 1980-х рр. в країнах Центрально-Східної Європи.
123. Головні тенденції розвитку держави і права посттоталітарних країн Центрально-Східної Європи у 1990-х рр. – на поч. ХХІ ст.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Абат – 1) в католицькій церкві – глава громади ченців, настоятель монастиря; 2) духовна особа у Франції.

Аболіціонізм (від лат. abolitio – скасування, знищення) – рух у США наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. за скасування рабовласництва, що виявився у масштабних політичних акціях і повстаннях негрів. Відіграв значну роль у розв'язанні Громадянської війни 1861 – 1865 рр.

Автаркія (від. грец. autarkeia – достатність) – термін, що вживається для позначення політики господарського відокремлення певної країни, такої національної економіки, яка повністю самозабезпечується і є незалежною від імпорту. Була офіційною економічною доктриною фашизму.

Анексія (лат. annexio – приєднання) – насильницьке приєднання (загарбання) однією державою частини або всієї території іншої держави чи народності; насильницьке утримання народності в межах кордонів чужої держави.

Антропоцентризм – система релігійно-ідеалістичних поглядів, за якими людина є центром і найвищою метою Всесвіту.

Ассиза (від лат. assisae – засідання) – 1) в Середні віки в Англії і Франції – засідання, збори. Згодом – збори присяжних, що збиралися для вирішення земельних спорів і кримінальних справ; 2) збірки звичаєвого права періоду Середньовіччя.

Аторней – службова особа юстиції в США, виконує прокурорські функції.

Б

Басилевс (Василевс) – цар, титул імператора ромеїв (Візантія). Перейшов від греків у IV ст. Атрибути влади: корона, діадема, мантия, особливі чоботи.

Більшовизм – ліворадикальна течія політичної думки, що оформилася у 1903 р. внаслідок боротьби російських марксистів за створення партії. На II з'їзді Російської соціал-демократичної партії (1903 р.) марксистів, які згуртувалися навколо В. Леніна, під час виборів до центральних органів партії отримали більшість голосів і тому почали називатися більшовиками, а їх противники, які опинилися в чисельній меншості – меншовиками. Втілювався у політичній діяльності партії більшовиків.

“Болото” – назва групи депутатів, які склали більшість в Конвенті у період Французької революції та не приєднувалися до жодного з політичних угруповань крайніх поглядів (жирондистів чи якобінців). За сприятливих політичних умов ситуативно переходили на сторону одного із цих крайніх угруповань Конвенту.

Бояри (від старослов. бой – воїн, великий або від тюрк. бояр – багатий, знатний) – верхівка панівного класу феодального суспільства в Київській Русі, Росії. Термін спершу вживався лише стосовно багатих і знатних служилих людей. З часом він став позначати, крім служилої знаті, членів дружини (війська) і місцеву неслужилу знать. Консолідація боярства та зростання його економічної могутності у X – XIII ст. супроводжувалися значним збагаченням. В Росії під час правління Івана IV підірвана політична роль боярства, а на початку XVIII ст. Петро I остаточно ліквідував цей суспільний інститут.

Буржуазія – термін, що вживався спершу для позначення вільних городян середньовічного французького міста, а згодом – середнього класу у Франції та інших країнах. До буржуазії належали купці, банкіри, підприємці та інші економічно активні мешканці міст. Вони на певному етапі були союзниками монархічної влади, але вже у XVII – XVIII ст. стали в авангарді боротьби за повалення абсолютної монархії. Стала провісником і соціально-економічним підґрунтям переходу від феодалізму до нового типу господарювання та соціально-економічних відносин – капіталістичних.

В

Вакф – нерухома власність (насамперед, земля) у мусульманських країнах, що передається як подарунок або за заповітом релігійній чи благодійній установі; не оподатковується і не відчужується.

Ван – титул царя в Стародавньому Китаї.

Варна – замкнута соціальна група суспільства, в основі якої лежали походження людини, вид занять та майнове становище.

Веди (на мові санскриту буквально “знання”) – священні тексти, найдавнішін пам’ятки староіндійської літератури. Це релігійно-філософські твори, збірники етико-правових настанов і ритуальні тексти, що створювалися брахманами.

Вергельд (від нім. wergeld – ціна людини) грошовий штраф за вбивство, що передбачався “варварськими правдами”.

Вершники – категорія найбагатших (після першого розряду) римських громадян (за реформою Сервія Туллія), які служили в кінноті.

Віги – політична партія Англії, що виникла в останній чверті XVII ст. і об’єднала представників дворянської аристократії та великої буржуазії. У середині XIX ст. на її основі виникла ліберальна партія, яка стала партією промисловців і виразником ідей лібералізму.

Візир – головний радник і вища посадова особа при халіфі.

Віллани – селяни, категорія феодально залежного селянства в Західній Європі. Їх феодальні повинності не були пов’язані з особистою залежністю.

Волостелі – місцеві посадові особи у Великому князівстві Московському XIV – XVI ст., які здійснювали судову владу в межах кількох сіл. Крім загальних були особливі волостелі для рибацьких дворів, для “бобрових поселень”. Вони були незалежні від намісників у межах свого округу.

Г

Гауляйтер – керівник обласної організації НСРПН (Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини). Одночасно був штатгальтером – імперським намісником в адміністративно-територіальних одиницях (землях).

Генерал-прокурор – чиновник у Російській імперії (з 1722 р.), який спостерігав за розглядом справ у Сенаті і був головним начальником сенатської канцелярії. Під його наглядом знаходилися також фіскали.

Герцог – у Франкському королівстві – посада керівника великого прикордонного округу, який відповідав за скликання народного ополчення та збір податків. Один з найвищих феодальних титулів.

Граф – у Франкському королівстві – посада керівника адміністративного округу, відповідального за скликання ополчення та збір податків з населення. Виконував поліцейські та судові функції.

Грюндерство (з нім. grunden – “засновувати”, “встановлювати”) – період швидкого розвитку Німецької імперії після об’єднання, що припав на останню третину XIX ст. Період пов’язаний з правлінням канцлера Отто фон Бісмарка і відзначався прискореним розвитком економіки, підприємництва, виробництва, банківської справи, що мало наслідком перетворення Німеччини на одну з провідних європейських держав.

Гуситський рух – антифеодальний, національно-визвольний і антикатолицький рух у Чехії першої половини XV ст. Причини: закріпачення селян світськими і духовними феодалами; свавілля католицької церкви; засилля німців в економічному і політичному житті країни; тяжке становище ремісників і плебсу в містах. Названий за ім’ям лідера Яна Гуса, страта якого у 1415 р. підняла всенародне повстання.

Д

Десятина – десята частина доходів, яку сплачувало церкві залежне населення у феодальний період.

Джати (візир) – верховний сановник, найближчий помічник фараона в управлінні країною (концентрував в своїх руках максимум законодавчої, адміністративної, вищої судової та військової влади).

Джентрі – “нове дворянство” в Англії, частина англійських феодалів, що сформувалася в XV ст. Вони вкладали кошти у земельну власність з метою створення ефективних виробничих господарств для подальшої реалізації виробленої продукції.

Джерела історичні – комплекс пам’яток минулого, носіїв історичної інформації, що становлять джерельну базу історичної науки в цілому та окремих її розділів (історії Стародавнього світу, Середніх віків, Нового та Новітнього часу, історії окремих суспільств, держав тощо), а також конкретно-наукових досліджень (монографій, статей, дисертацій тощо).

Диван – центральні органи державного управління в Арабському халіфаті. Термін вживався також стосовно інших урядових установ (наприклад, до державної ради на чолі з візирем).

Дими – спортивно-політичні партії Візантії, створені у IV ст. указом імператора, проіснували до IX ст. Володіли правом пред’являти вимоги басилевсам, брати участь у вирішенні найважливіших політичних питань, зокрема в проголошенні імператора. Очолював димарх, який міг розпоряджатися озброєною міліцією цього політичного об’єднання.

Дискретність – роздільність, перервність, що протиставляється неперервності.

Діоцез – спершу міський округ (з I ст. до н.е.); у період принципату – частина провінцій; з часів Діоклетіана – велика адміністративна одиниця, до складу якої входило кілька провінцій. Очолював вікарій, підлеглий префекту преторія.

Домен (від лат. *dominium* – володіння) – 1) королівські володіння в країнах Західної і Центральної Європи в епоху Середньовіччя; 2) сеньйоральна частина вотчини (помістя).

Домініони (від лат. *dominium* – володіння) – назва самоврядних частин колишньої Британської імперії, а після 1931 р. (Вестмінстерський статут) – деяких країн, колишніх британських колоній, що отримали незалежність, стали членами Британської Співдружності націй та визнали главою держави британського монарха, представленого на їх території генерал-губернатором (Австралія, Канада тощо).

Е

Емір – намісник халіфа на завойованих територіях, здійснював управління ними.

Есери – соціалісти-революціонери. Партія в Росії, що виникла у 1901 р. з народницьких гуртків і груп. До лютого 1917 р. перебувала на нелегальному становищі. Її склад формувалася із середніх прошарків селянства і міщан. Виступали за встановлення в Росії демократичної федеративної республіки, ліквідацію приватної власності на землю. За програмними засадами належали до поміркованих лівих партій.

Ж

Жирондисти – політичне угруповання періоду Французької буржуазної революції, яке представляло республіканську торгово-промислову буржуазію, що виступала за встановлення республіки та демократичні свободи громадян. Жирондисти були найвпливовішим угрупованням другого етапу революції (1792 – 1793 рр.). Лідери – Бріссо, Верно, Кондорсе та ін.

Жрецтво – служителі культу, яких шанували як посередників у спілкуванні людей з уявним світом богів і духів. Однією з найважливіших функцій жрецтва було прийняття жертвоприношень, призначених богам. У додержавний період їх функції виконували старші роду, чаклуни, шамани. З розкладом первісної громади, соціальною диференціацією виділяються професійні жерці. У рабовласницькому суспільстві жерці користувалися значним суспільним впливом і політичною владою, володіли багатствами.

З

Звичай – соціальна норма, правило поведінки людей, яке склалося у процесі співжиття людей у результаті фактичного його застосування упродовж тривалого часу.

Звичаєве право – сукупність звичаїв певного суспільства, санкціонованих державою як загальнообов'язкові правила поведінки.

І

Ікта – умовне дарування земельного наділу в країнах Близького і Середнього Сходу в Середні віки. Підлягала оподаткуванню. Могла продаватися.

Ілку – ділянка землі та інша власність, що надавалася воїнам у Вавилонській державі за виконання службових обов'язків.

Імам (з арабської – “той, що керує молитвою”) – особа, яка стоїть на чолі ісламського політичного та релігійного угруповання. У шіїтів – нащадок пророка, світський і духовний лідер; у суннітів – виборний релігійний предстоятель.

Імпічмент (від англ. impeachment) – особливий порядок притягнення до відповідальності вищих посадових осіб та вирішення питання про їх відповідність займаній посаді найвищим органом законодавчої влади. Право пред'являти звинувачення в порядку імпічменту належить Палаті представників Конгресу, а здійснювати суд – Сенату.

Інвеститура – в середньовічній Західній Європі юридичний акт передачі земельного феода, посади, сану, що закріплював васальну залежність та супроводжувався символічним обрядом: передаванням сеньйором васалу грудки землі, рукавички, зброї, прапора та ін., що вважалося символом влади.

Інквізиція (від лат. inquisitio – розшук) – трибунал католицької церкви (з 1231 р.), створений для боротьби з еретиками. Практично виконувала функцію боротьби з інакомисленням. Активно застосовувала позасудові переслідування, торттури, конфіскацію майна обвинувачених. Як вища міра покарання застосовувалося спалення на вогнищі. З 1233 р. передана у відання ордену домініканців і діяла до Великої французької революції.

Інституції – назва елементарних підручників давньоримських юристів, що дають систематичний огляд діючого (в основному приватного) права. Найдавнішими з них, що дійшли до нашого часу, є інституції римського юриста Гая (II ст. н. е.).

Інтерцесія – право посадових осіб (магістратів) у Римі протидіяти рішенню своїх колег. Найчастіше застосовувалося народними трибунами проти консулів.

Історія (від грец. historia – оповідь про минулі події, про те, що пізнано) – наука, що вивчає розвиток окремих держав і народів, а також людства в цілому в усій його конкретності й різноманітності, що пізнається з метою розуміння його минулого, сучасного стану і перспектив у майбутньому. Важливою складовою розвитку історичної науки є постійне виявлення усієї сукупності фактів про різні події, явища та процеси, вивчення і висвітлення їх, зокрема, правових. Історична наука повинна зрозуміти і пояснити описувані факти. Вона тісно пов'язана з рядом конкретних суспільних наук, зокрема з правовою наукою.

К

Кадети – конституційні демократи. Провідна партія ліберально-монархічних кіл в Росії до революції жовтня 1917 р. Утворилася у жовтні 1905 р. До них належали ліберально налаштовані поміщики, середній прошарок промисловців і торговців, ліберальна інтелігенція. Партія правого ідеологічного напрямку. Ставили завданням встановлення в Росії конституційної монархії, прав і свобод громадян, наділення малоземельних і безземельних селян землею. Підтримували імперську політику у національному питанні. Посідали провідні позиції у Тимчасовому уряді. Після жовтневої революції 1917 р. перейшли на підпільне становище.

Каді – суддя в мусульманських країнах, який здійснює судочинство за мусульманським правом. У Середньовіччі також виконував функції нотаріуса, призначав опікунів сиротам,

слідкував за виконанням вироку та рішень у кримінальних і цивільних справах. Його рішення оскарженню не підлягало. Часто рішення каді ставали джерелом права.

Колабораціонізм (від франц. collaboration – співробітництво) – співробітництво населення з окупаційною владою та армією ворожої держави в період Другої світової війни. Термін уперше з'явився у Франції, частина правлячих кіл якої в травні-червні 1940 р. відмовилася від опору агресії Німеччини і стала на шлях співробітництва з нацистським урядом. Після війни на колабораціоністів чекало суворе покарання.

Колонат (від лат. colonus – землероб) – особлива форма виробничих відносин у Стародавньому Римі (найбільшого розвитку набула в період імперії) між великим землевласником і безпосереднім виробником (колоном). Землевласники здавали дрібні ділянки землі (парцели) в оренду колонам. У II ст. до н.е. – I ст. н.е. колон був юридично вільним, використовував працю своєї родини і рабів, вносив орендну плату грішми. З II ст. колон став безпосереднім виробником, оренду сплачував часткою врожаю, виконував певні повинності. У IV ст. колонів прикріплено до землі. Вони займали проміжне становище між рабами і вільними, були попередниками кріпаків.

Конкордат (лат. concordatum – угода) – угода між папою римським як главою католицької церкви і урядом певної держави щодо діяльності католицької церкви в цій країні і взаємовідносин цієї держави з Ватиканом.

Контрибуція (лат. contributio – збираю, стягую) – примусові грошові або натуральні побори з населення окупованої території під час війни; грошова сума, яку за умови мирного договору держава-переможниця стягує з переможеної держави.

Кріпацтво – система правових норм, що встановлюють залежність селянства від феодалів і неповну власність феодала на селянина-кріпака. Знайшло юридичний прояв у прикріпленні селянина до землі, праві феодала на працю і майно селянина, відчуженні його як із землею, так і без неї, обмеженні дієздатності селянина. У Західній і Центральній Європі VII – IX ст. селяни спадково перебували в особистій або судовій та адміністративній залежності від сеньйорів, але не були юридично прикріплені до землі або до сеньйора і не знали інших обмежень кріпосного права. Юридичне прикріплення селян до землі існувало у Візантії. З X по XV ст. елементи кріпацтва поширилися у Західній Європі щодо певних категорій селян. У Центральній і Східній Європі кріпацтво стало найважливішим елементом соціальних відносин.

Ку-клукс-клан – таємна расистська терористична організація в США, створена у 1865 р. в м. Пуласскі. Об'єднала всі терористичні організації плантаторів, які тероризували негритянське населення країни, фізично знищували невдоволених і борців за громадянські права.

Кутюми – правові звичаї окремих провінцій, округів, міст у феодальній Франції.

Л

Легісти – китайські мислителі V–III ст. до н.е. Творці концепції деспотичної держави, яка є одноосібним творцем права (законів).

Лендлорди – великі землевласники в Англії часів Середньовіччя і Нового часу.

Лібералізм (від лат. liberalis – вільний) – політична та ідеологічна течія, що об'єднує прихильників парламентського ладу, демократичних свобод і вільного підприємництва. В основі ідей – свобода людини, її діяльності, необхідність гарантування і захисту цієї свободи системою законів, перед якими всі рівні. Виник в Європі у XVIII – XIX ст. На сучасному етапі визнає найвищими цінностями вільне підприємництво, приватну власність, свободу конкуренції та ринку, громадські свободи (слова, преси, асоціації), парламентський устрій.

М

Магістратура – владний інститут у Стародавньому Римі, до складу якого входили магістрати – органи державної влади, посадові особи, які обиралися на визначений строк для виконання певних функцій.

Марка – сусідська община у франків, що прийшла на зміну родовій общині, яка втратила власність на землю за едиктом короля Хільперіка щодо наслідування землі по жіночій лінії.

Манор – домен короля, феодалне помістя в середньовічній Англії.

Манципація – процедура (обряд) в римському праві докласичного періоду, вживаний під час укладання угоди придбання права на річ.

Мануфактура (від лат. manus – рука і factura – виготовлення) – підприємство, що діє на ремісничій техніці і поділі праці; стадія розвитку промисловості, що історично передувала великій машинній індустрії.

Меншовики – представники лівої течії політичної думки, які опинилися у чисельній меншості після виборів центральних органів партії на II з'їзді РСДРП (звідси й назва). Після жовтневого перевороту 1917 р. були розгромлені. Їх залишки продовжували партійну роботу за межами СРСР.

Метод – спосіб організації практичного і теоретичного освоєння (пізнання) дійсності.

Методологія (від грец. methodos – шлях дослідження, спосіб пізнання і logos – слово, поняття, вчення) – 1) вчення про методи пізнання й перетворення світу; 2) сукупність методів, що використовуються в будь-якій науці.

Мировий суд – суд з дрібних кримінальних і цивільних справ (невеликих за сумою позову). Його обов'язок – примирити сторони спору (звідси й назва). Вперше виник в Англії у XIV ст. (існує досі). У дореволюційній Росії запроваджені відповідно до судової реформи 1864 р. Мирові судді обиралися терміном на 3 роки повітовими земськими зборами або міськими думами на основі майнового та освітнього цензу з обов'язковим затвердженням Сенатом. В Малоросійських губерніях (Україна) їх призначав міністр юстиції. У 1889 р. в основному ліквідовано. Остаточо ліквідовано в РРФСР Декретом про суд 1917 р.

Міністеріали – в середньовічній Франції – слуги королівського палацу. Здійснювали контроль за виконанням повинностей на користь короля. Спершу призначалися королем із числа світських феодалів домена і священників. З XIII ст. до їх складу залучаються представники міст, дрібні і середні феодали (лицарі короля) і легісти.

Моногамія – одношлюбність, форма шлюбу і сім'ї, сформованих чоловіком і жінкою. Виникнувши з парного шлюбу в епоху розкладу первісного суспільства, стала згодом панівною формою шлюбу.

Монополія (від грецького monopoliā – право виключного продажу) – виключне право на володіння будь-чим або здійснення певних заходів. Характерна для панування у певній галузі виробництва і послуг різних видів економічних об'єднань (концернів, трестів), які зосереджують під своїм контролем значну частину виробництва і збуту певної продукції з метою отримання надприбутків. Притаманна для приватної і державної форм власності.

Мульк – приватні земельні володіння мусульман на неаравійських землях.

Муніципій (від лат. munus – “обов'язок”) – одна з форм обмеженого римського громадянства, поширена в Італії.

Н

Неолітична революція – перехід людства від привласнюючих способів добування засобів існування (мисливство, рибальство, збиральництво) до відтворюючих форм господарства (землеробства і скотарства). Розпочалася в регіоні Близького Сходу – Передньої Азії приблизно в X – VIII тисячоліттях до н.е.

Нігілізм правовий – пряма протилежність правовій культурі, коли більшість людей не знає або не розуміє закону, негативно ставиться до законодавства і необхідності його дотримання, не визнає суспільної цінності права.

Ном – окрема адміністративна одиниця у Стародавньому Єгипті, що володіла політичною та релігійною автономією, мала державницькі атрибути.

Номархи – правитель нома (очолював адміністративний, судовий апарат, військо нома, видав усіма господарськими справами).

О

Обер-прокурор – чиновник в Російській імперії, помічник генерал-прокурора.

Октройовані конституції – акти конституційного характеру, “даровані” монархами своїм підданам.

Опричнина – система внутрішньополітичних заходів уряду Івана IV Грозного, що здійснювалася у 1565–1572 рр. в Росії. Її завдання: сконцентрувати матеріальні, людські і військові ресурси для продовження тривалої Лівонської війни; перерозподіл землі на користь вірного цареві служилого стану; закріпачити селян; піднести авторитет царя. Країну розділено на дві частини – опричнину і земщину. З першої у другу було виселено значну частину князівсько-боярської знаті, маєтки якої конфісковано і передано дворянам-опричникам. Обмежено компетенцію Боярської думи. Супроводжувалася терором проти опозиційних бояр і дворянства. У 1572 р. опричнину скасовано. Частина конфіскованих земель повернено попереднім власникам.

Оптимати (від лат. *optimus* – найкращий) – політичне угруповання аристократів-сенаторів в республіканському Римі (остання третина II – середина I ст. до н.е.), яке сповідувало консервативні погляди і виступало за обмеження прав (насамперед земельних) незаможного населення держави. Супротивники популярів.

Організація Варшавського Договору – військово-політичний союз соціалістичних держав Східної і Центральної Європи під проводом СРСР, створений на основі Договору про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу (Варшава, травень 1955 р.). Заснована як противага Північноатлантичному Альянсу західних країн (НАТО) у ході т. зв. “холодної війни”. До її складу увійшли Албанія, Болгарія, Німецька Демократична Республіка, Польща, Румунія, СРСР, Угорщина і Чехо-Словаччина. Діяльність організації дала змогу СРСР розмістити свої війська на території згаданих держав. У липні 1991 р. організація припинила існування.

Ордалії – “Божий суд” або випробування підозрюваного у здійсненні злочину водою, залізом, вогнем (вид отримання і підтвердження судових доказів).

П

Паришад – дорадчий орган при цареві у Стародавній Індії, який вирішував важливі справи управління державою.

Партикуляризм (лат. *particularis* – частковий) – будь-який рух, метою якого є набуття або утримання політичної, адміністративної або культурної автономії чи відокремлення для певної частини держави.

Патриції (від лат. *pater* – батько) – родова аристократія в Стародавньому Римі, яка мала найбільше прав та здійснювала державну владу.

Перегрини – вільні громадяни іноземних держав, які проживали в Стародавньому Римі. Володіли обмеженою правоздатністю.

Плебеї (від лат. *plebs* – простий народ) – одна з верств давньоримського населення, що тривалий час перебувала на нижчому правовому рівні від родової аристократії (патриціїв). Вважалися громадянами общини-держави, були частиною “римського народу”, але не входили до патріархальних патриціанських общин.

Популяри (від лат. *populus* – народ) – політична течія в Римській республіці кінця II – I ст. до н.е., що протистояла оптиматам. Відображала інтереси плебсу, насамперед сільського.

Пролетарі (від лат. – нащадки) – ті, хто має лише нащадків, безземельні. Після реформ шостого давньоримського царя Сервія Туллія – особи, які за своїм майновим станом стояли нижче усіх майнових розрядів.

Пронія – вид земельних пожалувань у Візантії на користь фізичної особи від держави на умовах несення служби. Надавалася на час несення цієї служби або на час життя імператора.

Просвітництво – період в європейській історії XVIII ст., а також видатний культурний феномен цього ж часу; сукупність прогресивних світоглядних ідей. Предметом головної уваги мислителів стало критичне дослідження середньовічних принципів та авторитетів у політиці, релігії і науці. Заперечувалося всевладдя держави і церкви. Проголошувалася необхідність звільнення людини від станових і релігійних обмежень. Мислителі-просвітники виступали на захист конституціоналізму та ефективного управління, сформувавши завершені концепції суспільного договору, поділу влади, природних прав людини і громадянина, які згодом лягли в основу державно-правової практики країн світу. Як ідейний рух Просвітництво набуло найбільшої популярності в Англії, Франції, США, Німеччині, Італії. Його представники: Ф.-М. Вольтер, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, К.Гельвецій, Ж. Кондорсе та ін.

Протекторат (від лат. protector – охоронець, захисник) – форма залежності, за якої одна держава (протектор) на підставі спеціального міжнародного договору або одностороннім актом перебирає на себе функції зовнішніх зносин та захисту території іншої (яка протегується) держави і зазвичай через свого представника контролює також її внутрішнє життя.

Р

Раджа – титул індійського царя.

Рахінбург – за “Салічною правдою” – члени виборного сотенного суду франків. Під головуванням виборного тунгіна розглядали спори в присутності усіх вільних жителів сотні.

Регент – у монархічних державах тимчасовий правитель у період, коли престол не зайнятий, або коли законний спадкоємець престолу не може здійснювати владу внаслідок тривалої відсутності, неповноліття, хвороби тощо.

Резервація (від лат. reservo – зберігаю) – територія, відведена для примусового поселення корінного населення. У США існували для індіанців. Одна з форм расової та національної дискримінації у світі.

Реквізиція – примусовий відбір певної власності на користь держави чи армії з подальшим її відшкодуванням власнику.

Рекрутська повинність (від нім. recrute – новобранець; франц. recruter – набирати, вербувати) – система комплектування регулярної армії та військ флоту в Росії XVIII – XIX ст. Запроваджена у 1705 р. Петром I. Набирали 1 чоловіка з певної кількості дворів (наприклад – з 20). Строк служби скорочувався від довічного до 7 років. З 1831 р. набори проводили щорічно. У 1874 р. замінена загальною військовою повинністю.

Рента – прибуток з капіталу, землі або майна, що регулярно одержують їх власники, не займаючись підприємницькою діяльністю. Види земельної ренти: натуральна, грошова, відробіткова.

Репарація – вид матеріальної відповідальності держави, що стала ініціатором війни. Складається відшкодування за мирним договором або іншим актом збитків державам, на які було вчинено напад.

Реформація (від лат. reformation – перетворення, виправлення) – широкий антифеодальний і антикатолицький суспільно-політичний рух, що охопив у XVI – XVII ст. більшість країн Західної і Центральної Європи і відобразив необхідність пристосування релігії до потреб утвердження нових буржуазних відносин. У вузькому розумінні – здійснення релігійних перетворень в дусі протестантизму.

Рецепція правова (від лат. reserption – прийняття) запозичення і пристосування до умов певної країни норм права, вироблених в іншій державі або у попередню історичну епоху.

Рицарство (з старогерманської *riteg* – вершник) – привілейована соціальна верства у країнах Західної і Центральної Європи Середньовіччя. У широкому розумінні – усі світські феодала, у вузькому – лише дрібні світські феодала, які отримували від сеньйора феода і несли за це певні повинності (передусім військову службу).

С
Санація (від лат. *sanatio* – оздоровлення) – назва політичного угруповання, яке утримувало владу в Польщі у 1926 – 1939 рр. Створене після травневого перевороту 1926 р. прибічниками Ю. Пілсудського. Висувало гасло оздоровлення суспільно-політичного життя країни шляхом згортання демократичних інститутів, обмеження прав парламенту і зміцнення виконавчої влади (президента, уряду). Домоглося прийняття Конституції 1935 р., яка встановила в країні напівавторитарний державний режим.

Сегрегація (від лат. *segregatio* – відокремлення) – один з проявів політики і практики расової дискримінації, що полягає у примусовому відокремленні “кольорового” населення від “білого”. Сучасне міжнародне право відносить сегрегацію до найтяжчих злочинів.

Секвестр – заборона на користування майном, яка накладається органом влади.

Секуляризація (від лат. *saecularis* – мирський, світський) – обертання церковної і монастирської власності (головним чином земельної) на світську державну власність.

Сенат – в Росії 1711 – 1917 рр. спершу вищий орган державного управління, підпорядкований імператору, а з початку XIX ст. – вищий судовий орган, що здійснював також контроль за діяльністю державних установ та уряду.

Сервітут – право на чужу річ, що виникло в Стародавньому Римі у сфері земельних відносин.

Синод (Святійший синод) – вищий орган церковного управління. Розпоряджався судами над особами релігійного культу, справами еретиків, шлюбно-розвідними справами і судом над монархами, архієрейськими кріпосними селянами.

Т
Таліон – принцип відповідальності у кримінальному праві, що полягав у завданні винному такої ж шкоди, якої той завдав потерпілому (“око за око, зуб за зуб”).

Талья – постійний прямиий податок з міщан. Запроваджений генеральними штатами у Франції в 1439 р., коли королю було дозволено збирати податки на свій розсуд.

Тевтонський орден – німецький орден, орден хрестоносців. Католицький духовно-лицарський орден, що виник у Палестині у XII ст. під час хрестових походів. Набув військового характеру. Наприкінці XII ст. переселився до Європи. Лише у 1809 р. Наполеон Бонапарт ліквідував його. Відновлений в Австрії у 1834 р. та формально існує до нині.

Тіуни – помічники намісників і волостелів в Московському та інших давньоруських князівствах.

Торі – англійська політична партія, що існувала з 30-х рр. XVII ст. (в 30-ті роки XIX ст. трансформувалася в партію консерваторів). Складалася з дворян (сквайрів) та представників англіканської церкви, які обстоювали позиції монархії. З XIX ст. остаточно сформувалася як партія, основним завданням якої став захист інтересів землевласницької аристократії та фінансової верхівки.

У
Урбанізація (від франц. *Urbanization*, від лат. *urbanus* – міський) – історичний процес зростання ролі міст в економічному і культурному житті суспільства; процес зосередження промисловості і населення в переважно великих містах.

Ф

Фараон – титул єгипетських царів. Їх імена вважалися священними, тому люди уникали практики називати царя по імені. З середини II тис. до н.е. єгиптяни називали царя пер-о – “великий дім”, звідки й пішло видозмінене на давньогрецький лад “фараон”.

Фашизм (від італ. fascio – зв’язка) – терористична диктатура найреакційніших верств суспільства, яка використовує насильницькі методи для захоплення та утримання влади, що мала місце в історії Італії під час диктатури Муссоліні. Друга назва німецького нацизму (схожа ідеологія з італійським фашизмом).

Фельяни – представники великої буржуазії, ліберальні дворяни, інші консервативні сили періоду Французької революції, які були при владі на її першому етапі.

Формація суспільно-економічна (від лат. formatio – утворення, формування) – одна з наріжних категорій марксистської соціальної філософії. Запроваджена К. Марксом, який вперше вжив термін “суспільна формація” у своїй праці “Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта” (1851 р.) та розглядав її у кількох значеннях: економічна структура суспільства упродовж усього історичного існування; одна з трьох великих стадій історії людства (докласове, класове і безкласове суспільство), історичний ступінь (тип) розвитку суспільства; історично визначена сукупність суспільних та виробничих відносин.

Форум – головна міська площа в містах Стародавнього Риму, що була ринком і центром політичного життя міста.

Х

Халіф – глава арабської ісламської держави, який одночасно був релігійним лідером общини, оскільки визнавався представником пророка на землі. Уособлював вищу світську (емірат) і духовну (імамат) владу.

Ц

Цивілізація (від лат. civilis – громадянський, державний) – 1) форма існування живих істот, наділених розумом; 2) синонім культури, сукупність духовних і матеріальних здобутків суспільства; 3) ступінь розвитку матеріальної і духовної культури, суспільного розвитку загалом; 4) процес становлення громадянського суспільства; 5) відносно самостійне цілісне соціально-історичне утворення, локалізоване у просторі й часі, що може мати ієрархічні рівні (антична, елліністична, афінська цивілізації тощо). Термін запровадив В. Мірабо (1757 р.) і був використаний вченими XIX ст. при періодизації історії для позначення наступної, після дикості й варварства, епохи.

Ш

Шеффени – засідателі феодальних судів у VIII – XVI ст. у деяких державах Західної Європи.

Шляхта – феодалі в Польщі, які отримували землю за службу (аналог західноєвропейського лицарства).

Ю

Юнкер (з нім. junker – молодий дворянин, панич) – дворянин, великий поміщик в Пруссії; у широкому розумінні – великий дворянин-землевласник у Німеччині.

Я

Якобінці – представники найбільш радикальної частини буржуазії періоду Французької революції. Назву отримали від бібліотеки монахів-якобінців (чину Св. Якоба), де відбувалися їх засідання. Підтримували просвітницьку теорію суспільного договору. Зі складу Якобінського клубу виділялися радикальні якобінці-монтаньяри (“Гора”). Їх провідні діячі – М. Робесп’єр, Ж.-П. Марат, Ж. Дантон. Були при владі у 1793 – 1794 рр.

Грубінко Андрій Васильович

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Навчально-методичні матеріали

Видавництво
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
46027, Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2, тел. 43-57-97
Свідоцтво про державну реєстрацію ТР № 241 від 18.11.97

Підписано до друку 22.02.2012 р.
Формат 60x90 1/16. Ум. друк. арк. 4,9. Папір офсетний. друк Rezo.
Замовлення № 37. Наклад 300 прим.